

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO

VIEŠOJO SAUGUMO FAKULTETO

TEISĖS KATEDRA

MICHAELA KASLOVA

TEISĖS IR POLICIJOS VEIKLOS (SPECIALIZACIJA - IKITEISMINIS PROCESAS)

**„TEISINGUMO IR TEISĖTUMO PRINCIPŲ SANTYKIS VYKDANT
TEISĖSAUGOS FUNKCIJĄ.“**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas -

Prof. dr. V. Šlapkauskas

Kaunas

2017

TURINYS

IVADAS	3
1. TEISĖSAUGOS FUNKCIJĄ ĮGYVENDINANČIŲ INSTITUCIJŲ SISTEMA	6
1.1. Teisėsaugos institucijų veiklos principai	7
1.1.1 Teisingumo principo samprata	9
1.1.1.1 Kompensacinis, paskirstomasis ir procedūrinis teisingumas	16
1.1.1.2. Baudžiamojo teisingumo istorinė raida ir šiuolaikinė samprata	21
1.1.2. Teisėtumo principo samprata.....	24
1.2. Teismų išimtinė teisė vykdyti teisingumą	26
1.2.1. Teisė kreiptis į teismą bei teisė į teisingą bylos nagrinėjimą	29
2. TEISĖTUMO IR TEISINGUMO PRINCIPŲ SANTYKIS BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ GARANTUOJANT KALTINAMOJO/ĮTARIAMOJO IR VALSTYBĖS SAUGOMO GĖRIO APSAUGĄ	32
2.1. Valstybės saugomo gėrio apsauga. Nukentėjusysis ir jo šeimos nariai. Žala valstybei	32
2.2. Būtinumas nubausti nusikaltėlį už jo neteisėtą veiką ir prevenciškai atgrasyti nuo tolesnio nusikaltimų darymo tiek patį asmenį tiek visuomenę	39
2.3. Įtariamojo/kaltinamojo teisė į gynybą ir žinoti kuo yra kaltinamas	47
2.3.1. Ikiteisminio tyrimo organizavimas	47
2.3.2. Nekaltumo prezumpcija	55
2.3.3. Teisė į greitą procesą	57
2.4. Asmens teisė ginti savo teises, jei jas pažeidė teisingumo funkcijas įgyvendinantys subjektai, kaip teisingumo principo išraiška	58
IŠVADOS	61
PASIŪLYMAI	64
LITERATŪROS SĄRAŠAS	65
ANOTACIJA (anglų ir lietuvių kalba)	70
SANTRAUKA (lietuvių kalba)	71
SANTRAUKA (anglų kalba)	72
PATVIRTINIMAS APIE DARBO SAVARANKIŠKUMĄ	73

IVADAS

Baudžiamajame procese ypatingai svarbu užtikrinti teisingą baudžiamąjį procesą įtariamajam/kaltinamajam ir nukentėjusiajam, o ne tik kažkuriam iš jų. Šiame darbe pasirinkta analizuoti teisėtumo ir teisingumo principų veikimo santykį baudžiamajame procese per triados modelį, t.y. atskleidžiant visuomenės saugomo gėrio (visuomenės saugumas, nukentėjusysis, žala valstybei), įtariamojo/kaltinamojo ir teismo vietą, įgyvendinant teisingumą. Teisėsaugos funkcijos veikimas baudžiamajame procese yra sąlygojamas nusikalstamos veikos kvalifikavimu, ištyrimu, kaltojo asmens nubaudimu ir teisinių santykių satisfakcija. Šis darbas grįstas tuo, kad teisingumo principas yra pamatinis principas, kurio pagrindu baudžiamojoje teisėje egzistuoja ir kiti principai.

Norint atskleisti teisingumo ir teisėtumo principų santykį baudžiamajame procese teorine ir praktine prasme, dėmesį telkiant į baudžiamojo proceso įgyvendinimą, suformuojami šie baigiamojo darbo elementai:

Tiriama problema – „Ar pakankamai užtikrinama įtariamojo/kaltinamojo ir visuomenės saugomo gėrio teisė į teisingumą teisės reguliavimo ir teisės taikymo aspektu?“

Darbo aktualumas ir objektas šiuo atveju – sutampa. Darbe atskleidžiamas teisėtumo ir teisingumo principų santykis Lietuvos baudžiamajame procese per visuomenės saugomo gėrio ir įtariamojo/kaltinamojo procesinių garantijų aspektą.

Baigiamojo darbo mokslinis naujumas (išskirtinumas) ir tiriamos problemos ištyrimo lygis – teisingumo ir teisėtumo principai, tai tikrai nėra nauja tema mokslo doktrinoje, nes jau nuo antikos laikų ši tema susilaukė daug filosofų, teisininkų dėmesio. Teisingumo ir teisėtumo principų prasmę, jų reikšmę Lietuvos teisinei sistemai plačiai nagrinėjo šie autoriai: Prof. dr. A. Vaišvila, Prof. dr. V. Šlapkauskas, Prof. habil. dr. Vytautas Piesliakas ir kt. Taip pat yra parengta magistro baigiamųjų darbų, kurių tikslas apibrėžti šių principų santykį tarpusavyje: G. Būdvytis „Teisingumo principo samprata ir jo įgyvendinimo būdai baudžiamojoje teisėje“, B. Stravinskaitė „Ar kvaziteismams suteikta diskrecija neprieštarauja LR Konstitucijos nuostatai, kad teisingumą Lietuvos Respublikos vykdo tik teismai?“ ir kt. Šio darbo išskirtinumas, kad ši tema dar nebuvo nagrinėta per baudžiamojo proceso veiksmus ir garantijas siekiant užtikrinti valstybės saugomo gėrio ir asmens traukiamo baudžiamajon atsakomybėn teises.

Šio baigiamojo darbo problemos ištyrimo lygis, remiasi nacionalinių ir tarptautinių teisės aktų, mokslo doktrinos ir teismų praktikos analize ir aiškinimu. Baigiamojo darbo adresatas: teisės studentai

ir kiekvienas visuomenės narys, kuris nori sužinoti, kaip Lietuvoje realiai veikia teisingumo ir teisėtumo principai baudžiamajame procese.

Darbo tikslas – atskleisti, kaip teisėtumo ir teisingumo principai sąveikauja tarpusavyje įgyvendinant teisėsaugos funkciją baudžiamajame procese, užtikrinant įtariamojo/kaltinamojo ir nukentėjusiojo, civilinio ieškovo teises garantijas.

Uždaviniai:

1. Išnagrinėti teisingumo ir teisėtumo principų sampratas ir jų taikymo reikšmę vykdant teisėsaugos funkciją kriminalinėje justicijoje.

2. Išnagrinėti valstybės saugomo gėrio, nukentėjusiojo, žalos atlyginimo valstybei ir įtariamojo/kaltinamojo turimų teisių ir garantijų baudžiamajame procese teisinį reglamentavimą.

3. Išnagrinėti 2 uždavinyje apibrėžto teisinio reglamentavimo įgyvendinimo tvarką ir išskirti praktinius atvejus teisės taikymo etape, kai teisingumas lieka neįgyvendintas.

Naudoti tyrimo metodai: aprašomasis, dokumentų tyrimo, sisteminis ir istorinis. Aprašomajame metode siekiama atskleisti teisingumo sampratos raidą, pagrindines koncepcijas, teisingumo rūšis ir teisėtumo principų paskirtį. Dokumentų tyrimo metodas – (vyrauja antroje darbo dalyje), analizuojamas teisėtumo ir teisingumo principo santykis per teisės normas ir teismų praktiką. Sisteminis metodas naudojamas nuosekliai aprašant teorinę principų reikšmę, po to pereinama prie praktinio įgyvendinimo per baudžiamojo proceso taikymą. Istorinis metodas – vyrauja pirmoje darbo dalyje analizuojant bendrąją teisingumo principo ir baudžiamojo teisingumo raidą.

Tyrimo struktūra: Įvadas, jame apibrėžiamas kuo sąlygojamas temos aktualumas, koks formuluojamas baigiamojo darbo tikslas ir iš jo kylantys uždaviniai. Dėstomąją dalį sudaro dvi dalys: pirmoji - orientuota į teisingumo ir teisėtumo principų teorinę sampratą ir paskirtį, apibūdinamos teisingumo rūšys, didžiausia dėmesį skiriant kompensaciniam, baudžiamajam ir procedūriniam teisingumui, kadangi jie vyrauja baudžiamajame procese. Taip pat atliekama teisingumo funkciją įgyvendinančių institucijų apžvalga. Atskleidžiama teismo vieta, vykdant teisingumo funkciją. Antroji dalis – atskleidžia, kaip baudžiamajame procese užtikrinamas teisingumo vykdymas visuomenės saugomo gėrio atžvilgiu ir tuo pačiu, kaip baudžiamajame procese yra įtvirtinti „saugikliai“, kurie įgyvendinant teisingumą, įpareigoja laikytis teisingumo ir teisėtumo principų įtariamojo/kaltinamo atžvilgiu. Apibrėžiamos asmens garantijos, jei jo atžvilgiu pažeistos teisėtumo sąlygos įgyvendinant baudžiamąjį teisingumą. Išvadose pateikiamas apibendrinimas, dėl minėtų principų sąveikos. Pridedamas literatūros sąrašas, anotacija ir santrauka lietuvių ir anglų kalbomis.

Ginami teiginiai:

1. Teisėtumo principas sietinas tik su įstatymo raide, o teisingumo principas yra siekis teisinėmis priemonėmis įvertinti įtariamojo/kaltinamojo nusikalstama veika ir užtikrinti visuomenės saugumą, nukentėjusiojo teisę į adekvačią pažeistų teisių satisfakciją.

2. Baudžiamajame procese yra atvejų kai neišlaikoma teisėtumo ir teisingumo principu pusiausvyra. Tokiais atvejais dėmesys skiriamas teisėtumo principui.

Naudota literatūra: tarptautiniai ir nacionaliniai norminiai teisės aktai, mokslinė doktrina, teismų praktika ir internete viešai skelbiami šaltiniai.

1. TEISĖSAUGOS FUNKCIJĄ ĮGYVENDINANČIŲ INSTITUCIJŲ SAMPRATA

Teisėsaugos institucijos – remiantis konstituciniais norminiais aktais nuolatinei ir vienintelei teisėsaugos veiklai vykdyti įkurtų institucijų sistema, siekiant apsaugoti žmogaus teises, visuomeninę rimtį, socialinę tvarką, užkardyti teisės pažeidimus ar kitaip įgyvendinti teisę taikant partnerystės, įtikinimo metodus bei pozityviosios teisės reglamentuotą teisinę prievartą ir apsaugos priemones.¹

Teisėsaugos institucijų samprata yra labai plati, nes daugumai subjektų galima būtų pritaikyti minėtą apibrėžimą, bet teisėsaugos institucijas iš kitų valstybėje veikiančių subjektų, galima atskirti, pagal tik jų veiklai būdingus bruožus²:

1. Visada turi būti teisinis pagrindas;
2. Veikla reglamentuota įstatymais, pagal tam numatyta procesinę formą;
3. Teisėsaugos funkcijas gali įgyvendinti tik pareigūnai, kurie dažniausiai turi turėti teisinį išsilavinimą, pagal atliekamas funkcijas, priklauso teisinio išsilavinimo laipsnis;
4. Teisėsaugos institucijų sprendimas dažniausiai yra teisinio poveikio priemonė, pagrįsta įstatymu ir faktinėmis aplinkybėmis;
5. Teisėti ir pagrįstai priimti teisėsaugos institucijų sprendimai, visiems subjektams yra privalomi, o už jų nevykdymą gresia sankcijos;
6. Institucijų sprendimai, susiję su Konstitucijoje garantuojamų asmens teisių ir laisvių ribojimais, gali būti skundžiami teismui įstatymo numatyta tvarka.

Teisėsaugos institucijos yra steigiamos teisėtvarkos užtikrinimui ir pažeidžiančių asmenų nubaudimui, pažeistos teisės atkūrimui, todėl teisėsaugos institucijų sistemoje viena nuo kitos skiriamos, pagal atliekamas funkcijas. Teisės doktrinoje išskiriamos pagrindinės funkcijos: konstitucinė priežiūra; teisingumo vykdymas; teisėtos civilinės apyvartos užtikrinimas; baudžiamasis persekiojimas ir valstybinio kaltinimo palaikymas; nusikaltimų tyrimas; operatyvinė veikla; teismo sprendimų ir nuosprendžių vykdymas; teisinės pagalbos asmenims užtikrinimas ir nusikalstamumo prevencija.³

Daugiausiai minėtų teisėsaugos funkcijų yra atliekama baudžiamajame procese, jos gali būti taikomos viena po kitos arba kelios iškart, kaip pvz.: prokuroras kaltina, o gynėjas gina.

¹Danišauskas G. *Teisėsaugos institucijos* (Vilnius: Justitia, 2013), 23.

² Kuconis P., Nekrošius V. *Teisėsaugos institucijos* (Vilnius: Justitia, 2011), 14.

³Ibid., 17;

Teisėsaugos institucijų sistema Lietuvoje: 1. Prokuratūra; 2. Vidaus reikalų institucijos (policija, pakrančių apsauga, pasieniečiai ir t.t.); 3. Vykdomosios valdžios institucijos, esančios Teisingumo ministerijos administracijos srityje (antstoliai, mokesčių inspekcija ir t.t.); 4. Subjektai teikiantys teisinę pagalbą (advokatai, notariatas ir t.t.), 5. Teismai. Kai kurie autoriai, mokslo doktrinoje, teismų nepriskiria prie teisėsaugos subjektų, bet šio darbo autorius laikosi pozicijos, kad teismus, reikia laikyti teisėsaugos institucija. Teismai atitinka visus teisėsaugos veiklai būdingus bruožus ir jų paskirtis yra vykdyti teisingumą dėl teisės pažeidimo, pažeistos teisės atkūrimo. Kartu ir kontrolinę funkciją, nes visada, kai ikiteisminio tyrimo institucijos pareigūnas atlieka procesinius veiksmus, įstatymai sudaro galimybę skusti veiksmų neteisėtumą, ne tik aukštesniam pareigūnui, bet ir teismui.

Tik dalis į teisėsaugos subjektų ratą įtrauktų institucijų priklauso baudžiamosios justicijos institucijoms, todėl negalima vadinti teisėsaugos institucijų, kaip sinonimu, baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso apsaugos ir gynimo subjektui įvardinti, nes tai yra klaidinga. Baudžiamosios justicijos institucijos – tai institucijos, kurių veikla visiškai arba iš dalies susijusi su nusikalstamu užkardymu.⁴ Kadangi, baigiamasis darbas orientuotas į teisėtumo ir teisingumo principo santykį garantuojant valstybės saugomo gėrio ir įtariamojo/kaltinamojo teises baudžiamajame procese, todėl aktualios tik šios baudžiamosios justicijos teisėsaugos institucijos – ikiteisminio tyrimo įstaigos ir teismai.

Visų ikiteisminio tyrimo įstaigų sąrašas yra išvardintas BPK 165 straipsnyje. Dėl ribotos darbo apimties ir atsižvelgiant į darbo temą, šiame darbe dėmesys telkiamas į: policijos, prokuratūros veiksmų teisėtumą, veiklos principus, prisidedant prie teisingumo vykdymo. Iš esmės visų ikiteisminio tyrimo įstaigų steigimą įtvirtinantys įstatymai, deklaruoja panašius veiklos principus. Teismų, kaip teisingumą įgyvendinančio subjekto statusas, veiklos principai analizuojami 1.2. poskyryje.

1.1. Teisėsaugos institucijų veiklos principai

Teisės doktrina išskiria šiuos veiklos principus, būdingus visoms teisėsaugos institucijoms: „centralizacijos ir decentralizacijos, socialinių paslaugų teikimo ir jų tarpusavio dermės, humaniškumo, visuomenės dalyvavimo policijos veikloje, operatyvumo, mobilumo, intensyvumo, atsakomybės už padarytus nusikaltimus bei viešosios tvarkos pažeidimus neišvengiamumo, strategijos ir taktikos suderinamumo, plataus mokslo ir technikos laimėjimų panaudojimo, dinamiškumo ir vykdymo kontrolės“⁵.

⁴ Kuconis P., Nekrošius V. supra note, 2:15.

⁵ Žilinskas D. Kai kurie Lietuvos teisėsaugos institucijų bruožai ir veiklos principai, *Jurisprudencija*, 5, 83 (2006), 54.

Teisėsaugos institucijos vykdydamos teisėsaugos funkciją, baudžiamajame procese, vadovaujasi norminiuose teisės aktuose numatyta procesinių veiksmų tvarka ir tos teisėsaugos institucijos veiklos principais. Asmenų turimos teisės, o kartu ir baudžiamojo proceso paskirtis, procedūra kyla pirmiausia iš Konstitucijos (įstatymų viršenybės principas, lygybės principas, nekaltumo prezumpcija), Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (kankinimų draudimas, bandymų su žmonėmis draudimas, tarptautinė orumo apsauga)⁶. Taip pat įtvirtina Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau vadinama BPK) (procesinių veiksmų atlikimo procedūrinės taisyklės, teisės ir pareigos procesinių dalyvių), Lietuvos Respublikos Kriminalinės žvalgybos įstatymas⁷ ir kt. nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai.

Kiekvienos institucijos veiklos principai numatyti, tos institucijos veiklą reguliuojančiame įstatyme, nagrinėjamu atveju – Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatyme⁸, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatyme⁹.

Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatymo 4 straipsnis numato, pagrindinius policijos veiklos principus:

1. Policija, vadovaudamasi įstatymais ir kitais teisės aktais ir įgyvendindama policijos uždavinius, nešališkai gina visus asmenis, esančius Lietuvos Respublikos teritorijoje, nepaisydama jų rasės, lyties, kalbos, kilmės, socialinės ar turtinės padėties, religijos ar tikėjimo, įsitikinimų, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, negalios, amžiaus, lytinės orientacijos.

2. Policijos veikla grindžiama profesinės etikos, pagarbos žmogaus teisėms, humanizmo, visuomenės moralės, teisėtumo, politinio neutralumo, veiklos viešumo ir konfidencialumo derinimo, tarnybinio pavaldumo, subsidiarumo, taip pat prievartos naudojimo tik būtiniais atvejais ir jos panaudojimo proporcingumo principais.

Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 3 straipsnis deklaruoja šiuos prokuratūrų veikimo pagrindinius principus:

1. Prokuratūra savo veikloje vadovaujasi Lietuvos Respublikos Konstitucija, šiuo Įstatymu, kitais teisės aktais bei Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis (toliau – tarptautinės sutartys).

2. Prokuroras sprendimus priima savarankiškai ir vienvaldiškai, vadovaudamasis įstatymais ir protingumo principu, gerbdamas asmens teises ir laisves, laikydamasis nekaltumo prezumpcijos, taip pat principo, kad įstatymui, valstybės institucijoms ir pareigūnams visi asmenys yra lygūs

⁶ „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, Valstybės žinios, 40-987 (1995).

⁷ „Lietuvos Respublikos Kriminalinės žvalgybos įstatymas“, Valstybės žinios, 122, 6093 (2012).

⁸ „Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatymas“ TAR, 10818, (2015).

⁹ „Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas“, Valstybės žinios, 81, 1514 (1994).

nepaisant asmens socialinės ir šeiminės padėties, pareigų, užsiėmimo, įsitikinimų, pažiūrų, kilmės, rasės, lyties, tautybės, kalbos, tikėjimo ir išsilavinimo.

3. Teisėti prokuroro reikalavimai ir nutarimai yra privalomi visoms valstybės, savivaldybių institucijoms ir įstaigoms, pareigūnams, tarnautojams ir darbuotojams, fiziniams bei juridiniams asmenims ir turi būti vykdomi visoje Lietuvos valstybės teritorijoje. Šie subjektai už prokuroro reikalavimų ir nutarimų nevykdymą atsako pagal įstatymus.

4. Prokuroro veiksmai ir sprendimai įstatymų nustatyta tvarka gali būti skundžiami aukštesniajam prokurorui ir teismui.

5. Dėl neteisėtų prokurorų veiksmų ar neveikimo asmenims atsiradusi žala atlyginama Žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo įstatymo arba Civilinio kodekso ir Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka.

Kaip matyti, šie iš ikiteisminio tyrimo įstaigų steigimo įstatymų kylantys principai, įtvirtina darbe nagrinėjamus teisingumo ir teisėtumo principus.

1.1.1. Teisingumo principo samprata

Aristotelis yra pasakęs: teisingumas yra laikomas didžiausia iš visų dorybių - „nei rytinė, nei vakarinė žvaigždė nėra tokia nuostabiai puiki.“

Lietuvoje teisingumas yra neabejotinai pripažįstamas teisės tikslu, teisinės valstybės pagrindu bei universaliu bendroju teisės principu.¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose konstatuojama, kad: „vienas pagrindinių teisės, kaip socialinio gyvenimo reguliavimo priemonės, tikslų – teisingumas. Jis yra vienas svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindų“¹¹. Teisingumo principas pripažįstamas bendroju teisės principu, kadangi jis kyla iš Konstitucijos 109 straipsnio „Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai.“¹², įtvirtintas visuose proceso kodeksuose – Lietuvos Respublikos BPK 6 str.¹³, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso

¹⁰Baublys L. „Aristotelio Teisingumos distinkcija šiuolaikiniame teisiniame diskurse“, Vilnius: *Jurisprudencija*, 2006, 84-88.

¹¹Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas. 1995 m. gruodžio 22 d. „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“, 8 straipsnio antrosios dalies 4 punkto ir ketvirtosios dalies normos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 9/95, KT, http://www.lrkt.lt/doc_links/pagr.htm, https://www.lrkt.lt/doc_links/pagr.htm.

¹²„Lietuvos Respublikos Konstitucija“, Valstybės žinios, 33, 1014 (1992).

¹³„Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, Valstybės žinios 37, 1341 (2002).

(toliau vadinamas CPK) 6 str.¹⁴, kituose materialinius santykius reguliuojančiuose įstatymuose ir poįstatyminiuose teisės aktuose.

Nei vienas teisės aktas neapibrėžia teisingumo principo sampratos, ją išplėtojo tik mokslo doktrina. Teisingumo, kaip termino samprata žodyne (*lot. iustitia*, iš *lot. justus* 'teisėtas') – tinkamų vertybinių dorovinių, t. y. teisingų dalykų įgyvendinimas, jų praktinis pasireiškimas, (įsi)viešpatavimas; tiesos, teisybės siekis; pamatinė vertybė, kriterijus.¹⁵

Toliau, pateikiama teisingumo sampratos raida užsienio ir Lietuvos teisės doktrinoje, filosofų veikaluose ir populiariausios teisingumo koncepcijos iki šiol:

1. Platonas (IV a. pr. Kr.) pirmasis suformulavo teisinės valstybės užuomazgas. Teisingumą aiškino kaip moralinį asmens santykį su savimi ir tik tada su kitu asmeniu. Įstatymo nesiejo su teisingumu, o teisingumą kildino iš moralės, „atiduoti kiekvienam savo“ užuomazgos.

2. Aristotelis (384-322 m. pr. Kr.) nuo teorinio teisingumo pereita prie praktinio, keliant klausimą, kaip įgyvendinti teisingumą: „Teisingumas yra įstatymų ir lygybės gerbimas, o neteisingumas – įstatymų ir lygybės nepaisymas... Teisingumas - tai visos dorybės kartu, ji yra tobula, dėl to, kad tas, kuris ją turi, gali ją panaudoti ne tik sau pačiam, bet ir kito atžvilgiu“¹⁶. Aristotelis teisingumą kildino iš valdžios leidžiamų įstatymų, iš asmenų kuriamų sutartinių santykių (mainų teisingumas), dalijimosi teisingumo (paskirstomasis teisingumas) ir visaapimančio teisingumo, kuris siejamas su morale, teise, šeima, politika. Būtina pažymėti, kad Aristotelis teisingumą kildino, tik iš tvarkingų įstatymų akcentuodamas, „kai įstatymas yra priimtas skubotai ar neatspindi teisingumo galima naudotis *epiekeia*“¹⁷. Aristotelis teisingumą analizavo proporcijos pagrindu, kuris suprantamas, kaip vidurys tarp neteisingo veiksmo ir neteisingo patyrimo, nes vienas iš tų dalykų reiškia „per daug“, o kitas „per mažai“. Teisingumas yra vidurys, o neteisingumas yra kraštutinumas. Pirmasis akcentavo žmonių lygybę prieš įstatymą, nepriklausomai nuo luomo, rasės, kilmės ar lyties, kiek tuo metu tai buvo įmanoma. Taip pat akcentavo, kad teisingumą įkūnija nešališkas arbitras – teisėjas, kuris nusprendžia teisingai ar neteisingai šalys pasielgė.¹⁸

2. Teisininkas Ulpianas (III a. po Kr.): įtvirtino pagrindinę teisingumo taisyklę, „atiduoti kiekvienam savo“. Kurį galima suvokti, kaip pareiga atiduoti asmeniui gėrybes, naštos dalį,

¹⁴ „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, Valstybės žinios 36, 1340 (2002).

¹⁵ Vikipedijos žodynas. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo mėn. 5 d., <https://lt.wikipedia.org/wiki/Teisingumas>.

¹⁶ Aristotelis. Nikomacho etika, Rinktiniai raštai (Vilnius: Mintis 1990), 35.

¹⁷ Aristotelis vadino aukštesniu teisingumu, nes jo prigimtis yra „įstatyminio teisingumo pataisymas ten kur įstatymas dėl savo bendrumo palieka spragų.“

¹⁸ L. Baublys, „Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai“, (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas 2005), 139-140.

atsižvelgiant į jo socialinį statusą, padarytus veiksmus, darbą, tuo siekiant pusiausvyros.¹⁹ Išplėtota Platono ir Aristotelio teisingumo sampratą per socialinį, kompensacinį ir baudžiamąjį teisingumą.

3. T. Akvinietis (XIII a. po Kr.), plėtojo Aristotelio suformuotą teisingumo sampratą, dar kartelį akcentuodamas, kad: „teisingumas yra santykio su kitu dorybė, tai visos kitos santykio su kitu dorybės dėl to, kad yra santykio dorybės, gali būti priskirtos teisingumui. Iš to, kas jau pasakyta, akivaizdu dar ir tai, kad būti teisingu – tai kitam gražinti lygiai tiek, kiek jam priklauso. Kiekviena kita santykio su kitu dorybė teisingumo dorybei neprilygsta todėl, kad gražina ne lygiai tiek, kiek kitam priklauso, arba gražina ne tai, kas priklauso. Išskyrė tris teisingumo rūšis: įstatyminis, moralinis ir teisėtumo teisingumas. Pagal įstatyminį teisingumą privaloma tai, ką gražinti įpareigoja įstatymas, ir toks privalomumas tiesiogiai rūpi teisingumui, kuris yra svarbiausioji dorybė. Pagal dorinį teisingumą privaloma tai, ko reikalauja dorybės kilnumas. Teisėtumo teisingumas, kad viskas turi būti daroma laikantis procedūrinių reikalavimų“²⁰.

4. J. Rawlsas (XX a. po Kr.): „teisingumo objektas - tai bazinė visuomeninė santvarka, tai būdas, kuriuo pagrindinės visuomenės institucijos skirsto fundamentalias teises bei pareigas ir tvarko visuomeninės kooperacijos pranašumų paskirstymą. Teisingumo principai J. Rawlso teorijoje siejami su sąžiningumu ir lygybe. Moralinis autoritetas, nusprendžiantis, kas gerai, kas blogai, rūpinasi, kad galimybės būtų visiems padalytos po lygiai“²¹. Šios teorijos tęsėjas amerikiečių etikos profesorius R. De George „šiuolaikinėje visuomenėje skiria keturis teisingumo tipus: (De George Richard T., 1995): 1. Kompensacinis teisingumas, kada yra atlyginama už praeities žalą ir neteisingumą. 2. Baudžiamasis teisingumas, kada yra baudžiami asmenys, padarę žalos kitiems. Pagrindinis šio teisingumo kriterijus: Ar bausmė atitinka nusikaltimą? 3. Skirstomasis teisingumas apima dorą gėrybių paskirstymą. Pagrindinis šio teisingumo kriterijus: ar tam tikras suinteresuotasis dėl tam tikros mūsų politikos ar veiksmų gavo teisingą dalį? Ar žmogus sąžiningai praturtėjo dėl tam tikrų veiksmų? 4. Procedūrinis teisingumas nustato sąžiningą sprendimų praktiką ir įvairių suinteresuotųjų susitarimus. Pagrindinis kriterijus: Ar atlyginimų ir bausmių, naudos ir išlaidų skirstymo bei valdymo taisyklės yra sąžiningos?“²²

Teisingumo sampratą aiškinant šiuolaikinėje teisės sistemoje yra susiformavusios kelios koncepcijos. Pirmąją sampratą pateikia Prof. dr. V. Šlapkauskas teisingumą analizuojant siaurąja ir

¹⁹ Ibid., 228.

²⁰ Akvinietis T. „Apie potencialiasias teisingumo dalis“, Teologijos suma. <http://www.litlogos.eu/eidos/translations/akvin2.html>.

²¹ Pruskus V. „Verslo etika“ (1 dalis), „Bendravimo, moralės ir etikos ryšys“, Vilnius: 2012, p. 8-24. Žiūrėta 2016 m. liepos 12 d. http://elibrary.lt/resursai/Leidiniai/Litfund/Lithfund_leidiniai/verslas/Verslo%20etika%20%5BLT%5D.pdf.

²² Ibid.

plačiąja prasme. Plačiąja prasme – visuomenės priedermių jos narių atžvilgiu samprata, kuri suvokiama kaip bendro gėrio samprata. Visuomenės priedermės yra moralinės, teisinės, socialinės, politinės. Ši samprata remiasi, pirmiausia, bendrojo gėrio samprata, kaip visuomenės didžiausios vertybės. Siaurąja prasme – suprantamas tik kaip paskirstymo taisyklės ir jų įgyvendinimas.²³ Siauroji samprata šių dienų visuomenėje yra vyraujanti, nes visuomenės nariai nori naudotis savo teisėmis, kad kiti asmenys nepažeistų jų teisių, o pažeidėjai būtų nubausti.

Prof. dr. A. Vaišvila dėl teisingumo sampratos nurodė: „teisingumas gali būti suprantamas keliomis prasmėmis: etine, teisine, socialine. Etinei ir teisei teisingumo formoms būdinga ta pati teisių ir pareigų vienovė kaip išreiškianti pačią teisingumo esmę: asmuo gali pretenduoti tik į tokį kitų asmenų jam teikiamo gėrio (paslaugų) mastą ir asortimentą, kiek jis pats šio gėrio yra kitiems suteikęs; šalia šios vienovės nėra pagrindo kalbėti apie teisingumą. Todėl, mainų lygiavertiškumas yra teisingumo objektyvumo ekonominis turinys, o teisių ir pareigų vienovė - tokio lygiavertiškumo (teisingumo) juridinė išraiška (forma)“²⁴. Priešingai yra su socialiniu teisingumu, jame yra valstybės pareiga padėti, o asmens teisė gauti pagalbą. Analizuojant šią teisingumo sampratą, teisinis teisingumas (normatyvistinis) suvokiamas, kaip pagrindinių teisių ir pareigų išreiškimas įstatymų lygmeniu, įtvirtinant apsaugos ir gynimo saugiklius, jei tam tikrų pareigų nevykdoma arba naudojamos teisėmis pažeidžiant kito asmens teises. Etinis teisingumas, priešingai nei teisinis, kyla ne iš įstatymo raidės, o iš žmogaus vidinės sąmonės, kas yra gerai, o kas blogai. Šią vidinę sąmonę suformuoja viešoji nuomonė, auklėjimas ir vidinis asmens suvokimas. Socialinis teisingumas, tai valstybės, o kartu ir kiekvieno visuomenės nario pagalba „silpnesniam“ visuomenės nariui. Ši silpnumą gali nulemti liga, motinystė, nedarbas ir kt. faktoriai, kurie ateina kartu su visuomene ir teisine valstybe. Apie šią teisingumo formą, bus nagrinėjama plačiau 1.1.1.1. poskyrio B dalyje kadangi socialinis teisingumas sudaro paskirstomojo teisingumo turinį.

Dr. V. Vaičaitis analizuodamas teisingumo mitologinę - filosofinę ir šiuolaikinę sampratą pabrėžė, kad: „teisingumas visada yra lydimas klaidos rizika, nes niekada žmogus nėra visiškai tikras, kad jis elgiasi teisingai. O teismo, kaip teisingumo sergėtojo pareiga yra ne tik procedūrinis požiūris patikrinti ar teisėtai teisė įgyvendinama, bet kartu suspenduoti taikomą normą to nagrinėjamo santykio apimtyje, patikrinti jos tinkamumą procesinių santykių reguliavime ir esant reikalui kreiptis į Lietuvos

²³ Šlapkauskas V. „Teisės sociologijos pagrindai“ (Vilnius : M. Romerio universiteto Leidybos centras, 2004), 411-413;

²⁴ Vaišvila A. „Teisingumas, jo formos ir socialinė reikšmė“, metodologinis aspektas (Vilnius:2003), 7-9.

Respublikos Konstitucinį Teismą, dėl konstitucingumo nustatymo“²⁵. Teisingumas suvokiamas, kaip teismo, kuris *teisia* veikla, atliekama griežtai laikantis įstatymo reikalavimų.²⁶

Teisingumo sampratą, Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje, pasak Prof. dr. V. Piesliako suvokiama, per šiuos trys aspektus:

1. Įstatymų turinį, kuris nustatomas Lietuvoje pagrinde Seimo (įtvirtina kas leidžiama/kas draudžiama, numato sankcijų rūšis ir jų dydžius);

2. Teismų vykdomą teisingumą (teismai sprendžia santykių kvalifikavimą, taikomą sankcijos rūšį ir dydį, pabrėžiant, kad pagal Lietuvos Respublikos BK 54 straipsnio 3 d., yra numatyta teisė teismui skirti švelnesnę bausmę nei numatyta įstatymu);

3. Formuojama teismų praktika, kurioje siekiama sukurti taisyklę, kad už tapačiomis aplinkybėmis padarytą ir tą pačią nusikalstamą veiką būtų ta pati sankcija.

Siekiant išvengti kartojimosi darbe, Lietuvos Respublikos BK 54 straipsnio 3 d. numatyta teismo teisė skirti švelnesnę bausmę, nei numato įstatymas bus išnagrinėta 2.2 punkte, kuriame bus atskleidžiama būtinumo nubausti nusikaltėlių esmė.

Prof. dr. V. Piesliakas akcentavo, kad teismo vykdomas teisingumas, tai ne bausmės griežtumas ar švelnumas, o asmens teisių apsaugos įgyvendinimas, tinkamas veikos įvertinimas, baudžiamosios atsakomybės taikymas tik kaltam asmeniui ir teismo iniciatyva bylą išspręsti teisingai.²⁷

Norint išvengti fragmentiškumo ir aiškiai atriboti antikinės ir dabartinės teisingumo sampratos skirtumus ir panašumas, pagal lyginamuosius kriterijus, šio darbo autorius sudarė lentelę..

Lyginamieji kriterijai	Skirtumai	Panašumai
Įstatymų laikymasis	Įstatymų laikymasis antikos laikais buvo siejamas su teisingumu. Šiais laikais tai priskiriama teisėtumo principui. Teisingumo principas patikrina ar įstatymas yra teisingas	Per įstatymus tiek antikoje tiek šiuolaikinėje teisėje įgyvendinamas teisingumas. Įstatymai gali įgyvendinti teisingumą tik demokratinėse šalyse, kai jie kuriami liaudies

²⁵Vaičaitis V. „Teisingumo samprata ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas“, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis, Sausis – Kovas 1(13) 2009, 206-222.

²⁶ Kuonis P., Nekrošius V. supra note, 2:39.

²⁷ Piesliakas V. *Lietuvos Baudžiamoji teisė* (Antroji pataisyta ir papildyta laida), Vilnius: Justitia, 2009, p. 108-115.

	ir suteikia sąlygą esant jo neteisingumui jo netaikyti ir jį panaikinti. Teisingumo principas įtvirtino teisės ir įstatymo analogiją.	gerovei, o ne valdančiųjų interesų tenkinimui.
Galimybė priimti švelnesnę sankciją	Skirtumo nėra.	Tiek dabar tiek anksčiau buvo įtvirtintas institutas leidžiantis išimtiniais atvejais skirti švelnesnę bausmę nei numato įstatymas.
Teismo funkcija	Teismai buvo priklausomi nuo valdovo, todėl sprendimai dažnai buvo šališki. Šiuo metu galioja absoliuti asmens teisė į teisingą teismą.	Procedūrinio teisingumu grįsta, kurio tikslas pritaikyti tinkamai įstatymus ir paskirti teisingą bausmę. Teisingumą gali įgyvendinti tik teismai.
Lygybė	Antikoje dalis žmonių tam tikrais laikotarpiais nebuvo laikomi piliečiais ir todėl jiems nebuvo taikoma teisinė apsauga (vergai, svetimšaliai, moterys, vaikai).	Analogiškose bylose sprendimai priimami analogiškai, o skirtingose – skirtingai.
Atsakomybė	Antikoje galėjo būti baudžiamos ir gamtos stichijos, gyvūnai, daiktai - pvz. išplakamas vanduo, kuriame nuskendo žmogus, nužudomas jautis, subadęs žmogų ir pan. Taip pat bausmių skirtumas. Anksčiau buvo galima kankinti, žeminti, skirti mirties bausmę.	Nesvarbu ar pažeidimą padarė geras ar blogas žmogus, nesvarbu geram ar blogam žmogui, vis tiek turi atlyginti kilusią žalą ir būti nubaustas.
Žmogaus ir valstybės santykis	Valstybės buvo aukščiau žmogaus. Žmogus buvo valstybės dalis, kaip sraigtelis mechanizme. Svarbūs buvo žmogaus nuopelnai valstybei.	Žmogus yra aukščiau valstybės iki žmogaus teisių suabsoliutinimo . Yra svarbūs ne žmogaus nuopelnai valstybei kaip teisingumo

		išraiškai, o tai kaip asmuo vykdo savo pareigas naudodamasis savo teisėmis. (Pažymėtina, kad turima mintyje, demokratinį režimą).
Žmogaus teisės	Antikoje žmogaus teisių sąvokos nebuvo, bet tam tikru laikotarpiu imta kalbėti apie prigimtines teises, turint omenyje žmogaus dvasinę, dievišką prigimtį ir iš to sekantį žmogaus unikalumą ir svarbumą (jei jis sugeba suvokti ir realizuoti šią savo geriausią dalį). Fizinė ir emocinė prigimtis nebuvo tiek svarbios. O dabar kalbama apie kiekvieno žmogaus orumą, kuris ir yra neatimamų žmogaus teisių šaltinis. Nesvarbu, kad žmogus padarė pačius žiauriausius nusikaltimus, bet teises jis vis tiek turi. Tai Antikoje būtų nesuvokiamas dalykas.	

Lentelė

Aukščiau minėtų teisingumo principo sampratų pagrindu šio darbo autorius padarė išvadą, kad teisingumas prasideda nuo žmogaus vidinio suvokimo moralinių vertybių ir kuris materializuojasi valstybėse per teisės aktų bazę (kodeksus, įstatymus ir t.t.).

Demokratinėje valstybėje pasitaiko atvejų, kai priimami teisės aktai neapima visų teisiųjų santykių, gali būti „per griežti“ pagal faktines aplinkybes, todėl numatyti įvairūs instrumentai įgyvendinti teisingumą (švelnesnės bausmės skyrimas, su laisvės apribojimu nesusijusios bausmės, bausmės atidėjimas ir t.t.). Bet valstybėje nepakanka priimti vien teisės aktų norint apsaugoti asmens teises, todėl kiekvienoje valstybėje būtina įtvirtinti mechanizmą, kuris leistų ginti savo teises, jei jos

pažeidžiamos. Lietuvoje šią gynybos funkciją baudžiamajame procese atlieka ikiteisminio tyrimo įstaigos ir teismai.

Lietuvoje yra įtvirtintas valdžių padalijimo principas, siekiant užtikrinti, kad teisės aktus priimtų, juos įgyvendintų ir juos aiškintų bei teisinius ginčus spręstų skirtingi subjektai, būtent dėl teisingumo įgyvendinimo realumo. Teismai Lietuvoje įgyvendina teisingumą tiek, kiek tai leidžia įstatymai, teismai nekuria teisės, o ją taiko ir aiškina. Teismų vykdomo teisingumo detalesnė analizė bus pateikta 1.2. dalyje.

Teismo teisė jei teisės aktas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai kreiptis dėl jo antikonstitucingumo į Konstitucinį teismą, asmens teisė skųsti teismo sprendimus, teisė į žalos atlyginimą, jei ji patyrė dėl nepagrįstai ar netinkamai vykdomo baudžiamojo proceso, nukentėjusiojo teisė į žalos atlyginimą įrodo, ne vieną saugiklį teisinio reguliavimo prasme, kuriais siekiama teisingumo realumo Lietuvoje.

1.1.1.1. Kompensacinis, paskirstomasis ir procedūrinis teisingumas

Teisingumas pagal savo paskirtį, veikimo pobūdį skirstomas į tam tikras rūšis. Pagrindinės rūšys: baudžiamasis teisingumas (pataisomasis, kriminalinis), kompensacinis, procedūrinis ir paskirstomasis. Teisės doktrinoje yra teigiančių, kad teisingumas skirstomas į: teisinį, etinį, politinį, kurie vadinami bendrai, kaip visa apimantis teisingumas. Rengiamo darbo temai, aktuali pirmoji teisingumo klasifikacija.

A. Kompensacinis

Prof. dr. V. Šlapkauskas kompensacinį teisingumą įvardija, kaip pataisomąjį teisingumą, kurį apima baudžiamasis ir kompensacinis teisingumas, t.y. pagal nustatyta specialią veiksmų tvarką kaltei pripažinti, bausmės arba žalos kompensacijoms riboms apibrėžti yra įgyvendinamas pataisomasis teisingumas.²⁸ Aristotelis priskyrė kompensacinį teisingumą prie sutartinių santykių kuriuos sukuria patys žmonės laisva valia.²⁹

Kaip jau buvo minėta, R. De George kompensacinį teisingumą apibūdino: kada yra atlyginama už praeities žalą ir neteisingumą.

Kompensacinis teisingumas, šio darbo autoriaus nuomone, taikomas tiek privatinėje, tiek baudžiamajame teisyje. Šios teisingumo formos tikslas kompensuoti asmenims patirtą žalą, panaikinti

²⁸ Šlapkauskas V. supra note, 23:413.

²⁹Aristotelis supra note, 16:149.

neteisingumą materialine prasme, o ne juos bausti, atgrasinti nuo tolimesnio kėsinosi į valstybės saugomą gėrį. Norint atskleisti baudžiamojo teisingumo reikšmę ir paskirtį reikia šias dvi rūšis atskirti ir jas įvardinti atskirai.

Baudžiamojoje teisėje kompensacinis teisingumas taikomas nukentėjusiojo, nukentėjusiojo artimųjų, valstybės patirtos žalos atžvilgiu ir įtariamojo/kaltinamojo atžvilgiu, kai pradėtas baudžiamasis procesas pripažįstamas neteisėtu ir neteisingu. Apie kompensacinio teisingumo veikimo formas, atlyginant patirtą žalą proceso dalyviams bus plačiau nagrinėjama 2 dalyje.

B. Paskirstomasis teisingumas

Paskirstomasis teisingumas, pasak Aristotelio: „teisingas valstybės elgesys paskirstant pinigų, turtus ir kt. gėrybes – reikalauja paskirstymo pagal nuopelnus.“³⁰ Ši teisingumo forma, dar vadinama socialiniu teisingumu. Prof. dr. V. Šlapkauskas dėl šios teisingumo formos akcentavo, kad: „siekiant moralaus paskirstymo valstybei leistina perskirstyti pajamas ir turtą tų, kurie juos turi, ir atiduoti privaligijuotoms grupėms“³¹. Privaligijuotos grupės, jokia būdu, negali būti interpretuojamos, kaip neteisėta diskriminacija, kad vieni asmenys gauna daugiau iš valstybės, kiti mažiau. Visas valstybės biudžeto skirstymas turi būti priimamas įstatymo pagrindu ir pagal teisėtą procedūrą.

A. Vaišvila nurodė, kad socialinio teisingumo paskirtis „socialinis teisingumas, kiek jis nepavaldus tiesiogiai suprantamai teisių ir pareigų vienovei, nėra teisinis: jis kyla ne iš asmens teisės, o tik iš teisėto intereso, iš visuomenės mielaširdystės, socialinio solidarumo, iš to fakto, kad asmuo gyvena tam tikroje bendrijoje ir kad visi tos bendrijos nariai reikalingi vienas kitam ne tik kaip daiktinių paslaugų keitimosi subjektai, bet ir kaip sąlyga, kad dėl buvimo šalia vienas kito darytų vienas kitam pozityvią įtaką, išliktų žmonėmis“³².

Taigi, paskirstomasis teisingumas, tai teisingumo rūšis, kuri sukuria asmenims teisę, kurie yra labiau pažeidžiami socialiai, į tam tikrų išmokų, kompensacijų, pašalpų ar maisto davinių, gavimą. Kaip pvz. bedarbiai, socialiai remtinos šeimos, vaikai, pensinio amžiaus asmenys.

Paskirstomasis teisingumas baudžiamajame procese analizuojant valstybės saugomo gėrio, nukentėjusiojo ir įtariamojo/kaltinamojo apsaugą ir gynimą pasireiškia: valstybės saugomo gėrio atžvilgiu – visuomenės saugumo užtikrinimas, pastangos, kad kuo mažiau būtų nusikalstamų veikų.

³⁰Aristotelis supra note, 16:149.

³¹ Šlapkauskas V.. supra note, 23:416.

³² Vaišvila A. supra note, 24:7-9.

Moralinis suvokimas formuojamas nuo mažens švietimo įstaigose, šeimose, kas leidžiama, kas draudžiama. Labai svarbi prevencija. Nukentėjusiojo atžvilgiu - apsauga nuo nusikalstama veika padariusio asmens, jei kaltininkas neturi pajamų sulaukti jų iš įvairių fondų, teisė gyventi skyrium su nusikalstama veika padariusiu asmeniu ir t.t. Įtariamojo/kaltinamojo atžvilgiu - teisė į gynėją, jei negali jo nusišamdyti naudotis valstybine teisine pagalba, teisė į nemokamą fiziologinių poreikių tenkinimą sulaikymo vietose (maistas, higiena, lova ir t.t.), jei serga į nemokamas gydymo paslaugas, teisė dirbti ir užsidirbti įkalinimo įstaigose. Socialinio teisingumo forma visada veikia su baudžiamuoju ir kompensaciniu teisingumu baudžiamajame procese. Socialinis teisingumas užtikrina žmogaus, o kartu ir visos visuomenės, kaip ypatingos vertybės apsaugą. Kitos teisingumo formos įgyvendina teisinį teisingumą, kuris kyla iš įstatymo pažeidimo (padarius nusikalstama veika – įsijungia baudžiamasis teisingumas, kilus žalai lygiagrečiai – kompensacinis).

C. Procedūrinis teisingumas

Procedūrinis teisingumas, tai asmenų pasitikėjimas baudžiamąjo proceso eiga, t.y. ikiteisminio tyrimo institucijų ir teismų veiksmis. Procedūrinis teisingumas negali būti aiškinamas tik kaip teismo funkcija, nors toks aiškinimas netiesiogiai pateikiamas teisės aktuose. Procedūrinio teisingumo principo garantija yra numatyta: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 d.: „Asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą turi teisę, kad jo byla viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas.“, Lietuvos Respublikos BPK 6 straipsnyje: „Baudžiamąsias bylas nagrinėja tik teismai. Teisingumas baudžiamosiose bylose vykdomas vadovaujantis principu, kad įstatymui ir teismui visi asmenys lygūs nepaisant kilmės, socialinės ir turtinės padėties, tautybės, rasės, lyties, išsilavinimo, kalbos, religinių ar politinių pažiūrų, veiklos rūšies ir pobūdžio, gyvenamosios vietos ir kitų aplinkybių. Draudžiama kam nors teikti privilegijų arba daryti apribojimus dėl kokių nors aplinkybių bei žmogaus asmeninių savybių, socialinės bei turtinės padėties.“ Teisingas turi būti visas procesas nuo pat jo pradžios iki pabaigos, įskaitant ir reikšmingų bylai tirti ir nagrinėti duomenų rinkimą.³³

Pabrėžtina, kad procedūrinis teisingumas, pirmiausia, kyla iš baudžiamąjį procesą reguliuojančių teisės aktų: Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso, Generalinio prokuroro rekomendacijų, kurie visu savo turiniu iš esmės įgyvendina procedūrinį teisingumą, nes kiekvienas kodekso straipsnis įtvirtina tam tikrą teisę ar garantiją.

³³ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. „Baudžiamąjo proceso teisė“(2-oji pataisyta ir papildyta laida), Vilnius: Registrų centras (2011) p. 52-55.

Šio darbo autoriaus nuomone, svarbiausios procedūrinio teisingumo garantijos teisės reguliavimo prasme: teisė į gynybą, teisė į greitą procesą, teisė į viešą posėdį, į nukentėjusiojo apsaugą, teisė skųsti neteisėtus sprendimus, ikiteisminio tyrimo procesinių veiksmų teisėtumas ir draudimas versti asmenį daryti nusikalstamas veikas, žadėti asmeniui to, kas nebus ištesėta.

V. Justickis, G. Valickas analizuodami procedūrinį teisingumą Lietuvos kriminalinėje justicijoje akcentavo, kad: „jei žmogus akivaizdžiai mato, kad pareigūnas elgiasi teisingai, nors sprendimas jo atžvilgiu nebuvo palankus, toks veiksmas gali paskatinti jį pakeisti netgi neigiamą savo nuomonę. Ir atvirkščiai jeigu žmogus sulaukė palankių rezultatų, tačiau pareigūnas su juo elgėsi neteisingai, tikėtina, kad nepaisant palankaus rezultato, šis pareigūnas bus vertinamas neigiamai“³⁴.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarime yra pažymėjęs, kad: „Konstitucijoje įtvirtintas teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo teismai, reiškia, jog: „konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas“³⁵“.

Teismų veiklą prižiūrinti Teisėjų taryba, viename iš nutarimų akcentavo motyvavimo reikšmę teismo sprendimų teisingumui (taikomos tos pačios taisyklės taip pat baudžiamosiose bylose priimamiems teismo nuosprendžiams ir nutartims). Teismo motyvams taikomi šie reikalavimai:

-Turi įtikinti. Teismo sprendimo motyvai neturi apsiriboti bendro pobūdžio samprotavimais ar teiginiais. Teismo sprendimo motyvai turi būti glausti, aiškūs, logiški, nedviprasmiški, konkretūs, objektyvūs ir ne tendencingi.

³⁴ Justickas V., Valickas G. „Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje“, *monografija*, (Mykolo Romerio universitetas: 2006), 21-22.

³⁵Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnio 3 d. (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), 139 straipsnio 2,3 dalių (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 306 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija), 308 straipsnio (2006 m. birželio 1 d. redakcija), 2 d (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 324 straipsnio 12,13 d. (2002m. kovo 14 d. redakcija), 377 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija) 9 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 448 straipsnio 7 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 454 straipsnio 5,6 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 460 straipsnio 4,5 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 268 straipsnio 3 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 285 straipsnio 2,5 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija) 286 straipsnio 1 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 288 straipsnio 4 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 289 straipsnio 2 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 303 straipsnio 2 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 320 straipsnio 2 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 325 straipsnio 2,3 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 358 straipsnio 2,3 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl pareiškėjo Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos Teismų įstatymo 119 straipsnio 2 d. 1 p. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 5 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio (2003 sausio 21 d. redakcija), 1 p. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 19 d. dekretas Nr. 2067 „Dėl apygardos teismo teisėjo įgaliojimų pratęsimo“, Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. birželio 18 d. dekretas „Dėl apygardos teismų skyrių pirmininkų skyrimo“ ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Vilniaus apygardos teismo teisėjas Konstantas Ramelis skiriamas šio teismo civilinių bylų skyriaus pirmininku, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 35/03-11/06, Valstybės žinios,, <http://www.lrkt.lt/lt/teismoaktai/paieska/135/ta218/conten>.

-Teismas, aiškindamas ir taikydamas teisę, atsižvelgia į teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principus. Kai teismo sprendime tiesiogiai remiamasi teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais, nurodoma, kokį turinį jiems suteikia teismas konkrečioje situacijoje. Teismo sprendime nurodomos visos teismo nustatytos faktinės aplinkybės, kurios turėjo reikšmę atitinkamam sprendimui priimti ir išdėstomi visi motyvai, kuriais remiantis teismas priėmė sprendimą, net jei tai yra ir ne išimtinai teisinio pobūdžio argumentai.

- Motyvai turi būti nuoseklūs ir pakankami, negali prieštarauti vieni kitiems.

- Teismo sprendimas turi būti aiškus ir suprantamas.

- Sprendimo motyvai negali būti surašomi po sprendimo paskelbimo.³⁶

Geriausiai procedūrinio teisingumą egzistavimą atskleidžia visuomenės narių apklausa.

G. Valicko, V. Justickio ir kt. autorių parengtoje monografijoje tema „Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais ir institucijomis“ (2013 m.) yra atliktos 73 nuteistųjų ir 70 nukentėjusiųjų apklausa. Apklausų metu gautų duomenų pagrindu nustatyta, kokie procedūriniai pažeidimai dažniausiai padaromi įtariamojo/kaltinamojo, o kokie nukentėjusiojo atžvilgiu.

Kaltinamojo atžvilgiu: su kaltinamojo teisių išaiškinimu, susiję pažeidimai (nušalinimo teisė – 47,4 proc., teisė į gynybą – 17,5 proc., teisė pasakyti paskutinį žodį – 15,8 proc.), negalėjo daryti poveikio teismo procesui – 45,5 proc., teisėjas demonstravo savo išankstinę nuomonę - 49,3 proc., nebuvo išaiškinta nė viena teisė – 11,0 proc., teisės buvo išaiškintos formaliai -77,8 proc. Nukentėjusiojo atžvilgiu dažniausiai pasitaikantys procesiniai pažeidimai: (negalėjo daryti poveikio teismo procesui – 47, tik iš dalies galėjo išsakyti savo nuomonę – 40 proc., neturėjo galimybės teismo metu pateikti prašymų - 21,8 proc.³⁷

Kartu reikia pasakyti, kad teisminių bylos nagrinėjimą palyginti su ikiteisminiu tyrimu, nuteistieji vertino pozityviau. Pavyzdžiui, tik daugiau kaip trečdalis nuteistųjų ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį vertino kaip daugiau ar mažiau teisingą (42,9 proc. tiriamųjų nurodė, kad pareigūnai neatsižvelgė į jų prašymus, 47,9 proc. - kad jiems nebuvo išaiškinta nė viena teisė, 45,2 proc. - kad jiems buvo daromas spaudimas, 57,5 proc. - kad pareigūnai elgėsi šališkai ir pan.).³⁸

³⁶ Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimas „Dėl rekomenduojamų teismų procesinių sprendimų kokybės standartų patvirtinimo”. Nr. 13P65(7.1.2). Žiūrėta 2016 m. liepos 22 d. <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/Oa88ed90974d11e5a6f4e928c954d72b>.

³⁷ Valickas G., Justickis V., Vanagaitė K., Voropaj K. „Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis“, *monografija* (Vilniaus universitetas:2013), 149-190.

³⁸ Ibid.

2017 m. spalio 6-15 d. „Vilmorus“ atsakinga už visuomenės nuomonės ir rinkos tyimus atliko tyrimą tema: „Ar Jūs pasitikite, ar nepasitikite šiomis Lietuvos institucijomis?, %“. Tyrime buvo apklausti 1030 respondentų, respondentams apklausos metu pateikiamas 19 institucijų sąrašas. Šiam darbui, pagal darbo temą aktualu, ikiteisminio tyrimo įstaigos ir teismai, todėl tyrimo rezultatai bus nurodomi, tik susiję su šiais subjektais. Tyrimo rezultatai : Teismais (pasitiki - 26,3%, nepasitiki – 24,1%), prokuratūra (pasitiki – 29,4% , nepasitiki -19,0%), policija (pasitiki - 61,2%, nepasitiki – 11,6%).³⁹ Kaip matyti, iš naujausios apklausos didžiausias pasitikėjimas siejamas su policijos pareigūnų veikla. Pažymėtina, kad lyginti monografijoje pateiktų duomenų su šios apklausos duomenimis negalime, kadangi nėra žinoma, kiek iš apklaustų respondentų buvo susidurę su baudžiamojo proceso taikymu. Tuo remiantis daryti išvados, kad asmenys susidurę su baudžiamuoju procesu, šiuo metu pozityviau vertina ikiteisminio tyrimo įstaigų nei teismų veiklą, negalime.

Paminėtina, kad yra buvę keletą bylų Europos žmogaus teisių teisme, kuriose kaltinamieji laimėjo prieš Lietuvos Respubliką įrodę, kad jų atžvilgiu Lietuvoje įgyvendinant baudžiamąjį procesą, buvo padaryti procedūriniai teisingumo pažeidimai.⁴⁰

1.1.1.2. Baudžiamojo teisingumo istorinė raida ir šiuolaikinė samprata

Baudžiamasis teisingumas reiškiasi per įrodymų rinkimą, bausmės skyrimą ir vykdymą. Baudžiamasis teisingumas analizuojant istorinę jo sampratą nuėjo ilgą kelią humanizmo link, ilgą laiką buvo siejamas su už neteisėtus veiksmus taikoma mirties bausme. Anksčiausiai mirties bausmę įtvirtinęs teisės aktas – Babilono valdovo Hamurabio teisynas. Jame buvo aprašytos 25 nusikaltimų rūšys, už kurias būdavo pasmerkiama myriop. Senasis Testamentas nustato mirties bausmę už žmogžudystę, pagrobimą, burtus, Šabato nešventimą, šventvagiškas kalbas, daugelį seksualinių nusikaltimų. Senovės Graikijoje apie 621 m. pr. m. e. Drakonto įstatymais buvo įtvirtintas mirties bausmės taikymas už daugelį nusikaltimų. Viduramžiais, panašiai kaip ir Graikijoje, mirties bausmė buvo taikoma kaip pagrindinė bausmė, kol nebuvo išvystyta šiuolaikinė kalėjimų sistema.⁴¹

Iki XVII a. baudžiamasis teisingumas buvo įgyvendinamas tik viešai, skiriant kūno bausmes, dažniausiai baudžiama mirtimi. Bausmių tikslas baudžiant prasikaltusįjį: įbauginti visuomenę ir kartu

³⁹Informacija rasta internetiniu adresu: <http://www.vilmorus.lt/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=2&cntnt01returnid=20>. Žiūrėta: 2017 m. lapkričio 21 d.

⁴⁰Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. lapkričio 4 d. sprendimas byloje Balsytė – Lideikienė prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 72596/01) (Teismas atsisakė tenkinti prašymą apklausti viešam teismo posėdį ekspertus, kurių išvados turėjo lemiamą reikšmę išsprendžiant bylą), LRV atstovas, https://lrv-atstovas-ezt.lt/uploads/BALSYTE-LIDEIKIENE_2008_sprendimas.pdf. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. liepos 1 d. sprendimas byloje Malininas prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 10071/04) (nustatyta, kad padarytas procedūrinis pažeidimas, nes buvo išprovokuota padaryti nusikalstamą veiką), LRV atstovas, http://lrv-atstovas-ezt.lt/uploads/MALININAS_2008_sprendimas.pdf.

⁴¹ Drakšas R., „Mirties bausmė: situacija ir perspektyvos“. *Monografija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, 1-191.

parodyti valdovo turimą galią (bet kada, bet kam atimti gyvybę), kerštas visuomenės vardu. Prasikaltęs asmuo tapdavo nebevertas gyventi, todėl jo gyvybė buvo nutraukiama. Vyravo mitas, kad asmuo, kuris nekaltas turėdavo išgyventi visas bausmes, tada pripažįstamas nekaltu ir valstybė jį išteisindavo. Esminis aspektas iki bausmių švelnėjimo, kad bausmės vykdomos visuomenės keršto vardu (ne įstatymo), begalinė valdžia valdovo rankose, kankinimai, vieša atgaila, nėra bausmės individualizavimo.⁴²

XVII-XIX a. prasideda bausmių evoliucijos laikotarpis. Paminėtini šie esminiai aspektai: XVII a. bausmės vykdymas buvo dar viešas renginys, atliekamos viešos atgailos, žmonės buvo kankinami ypač žiauriai. Prasikaltęs asmuo dažnai buvo pažymimas tam tikra žyme, kuri parodydavo visuomenei už kokį nusikaltimą asmuo baudžiamas. Atlikdavo viešą atgailą, kurios metu dažniausiai ardomas kūno vientisumas, žmogus buvo ilgai kankinamas, kol mirdavo lėta, skausminga mirtimi. Vyravo asmens kankinamas ne tik asmenį baudžiant, bet ir renkant įrodymus apie padarytą nusikalstamą veiką. Taikomas Kvestūros ir Tortūros modelis. Kvestūra - įtariamojo kankinimai siekiant išgauti prisipažinimą apie padarytą nusikalstamą veiką, surinkti įrodymus. Turimi įrodymai nepasakomi, jei asmuo atlaiko kankinimus, asmuo išteisinamas. Vadinamas dar išankstinis asmens baudimas, siekiant palaužti jo valią. Tortūra – įrodymų rinkimas ir dvikova, pasakomi turimi įrodymai. Kūnas patiria kankinimus ir remiantis kankinimais išgautais duomenimis nustatomas kaltės laipsnis. Asmuo nesurinkus pakankami įrodymų apie kaltumą nebuvo išteisinamas, o tik išvengdavo mirties bausmės. Nedrąsiai visuomenė ima kalbėti apie bausmių neteisingumą.⁴³

XVIII ir XIX a. atsisakoma viešos atgailos, gėdos stulpų. Vėliausiai atsisakė Prancūzija. Šiame amžiuje atsiranda pirmieji teisės aktai įtvirtinantys žmogaus teises. Prasideda bausmių švelnėjimas, skiriamos bausmės, kurios greičiau atima žmogaus gyvybę. Imta kalbėti, kad baudžiamasis teisingumas turi bausti, o ne keršyti. Mirties bausmės dar populiarios, taikomos kartuvės ir budeliai, renginiai tebėra vieši. Atribojamas įrodymų rinkimas ir baudimas. Šalia mirties bausmių atsiranda pirmieji kalėjimai, kaip jie suprantami dabar. Jų paskirtis nusikaltimą padariusį asmenį nubausti atribojant jį nuo šeimos, artimųjų, leidžiant jam dirbti ir siekiant jį perauklėti. Kalėjimai buvo atskiri pagal lytis. Buvo taikomos trys laisvės ribojimo formos: vienutė (vienatvė, tamsa, maisto ribojimas), suvaržymas (truputi palankiau nei vienutė), tiesiog kalėjimas (uždarymas į kamerą). Bet iki XX a. beveik visame pasaulyje vis dar taikomos mirties bausmės, nors ir rečiau, įvedamos įvairios bausmių alternatyvos.⁴⁴

⁴² Foucault M. „Disciplinuoti ir bausti, kalėjimo gimimas“. (Vilnius: Baltos lankos, 1998), 1-160.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

XX a. 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos balsų dauguma priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija⁴⁵, kuri padalino žmogaus teises į šias kategorijas: pilietinės, politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės. Pasaulis įtvirtino draudimą asmens atžvilgiu taikyti kankinimus. Todėl, nei renkant įrodymus, nei baudžiant asmuo negalėjo būti kankinamas. Pasaulyje įsivyravo humaniškesnės mirties bausmės, populiariausios - sušaudymas, dujų kameros, elektros kėdės. Lietuvoje taip pat vyravo mirties bausmė. Paskutinė mirties bausmė įvykdyta 1995 m. Borisui Dekanidzei. Lietuvoje mirties bausmė panaikinta 1998 metais⁴⁶.

XXI a. Baudžiamasis teisingumas per visą evoliucijos laikotarpį tapo pats humaniškiausias kaltinamojo atžvilgiu. Asmenims suteikiama daug teisių ir garantijų baudžiamajame procese, bausmės švelnėja, kankinimai oficialiai nebeegzistuoja. Labai retai bausmės yra viešos. Šiuo metu pasaulyje mirties bausmės institutas, nors ir lėtokai, bet nuosekliai išnyksta.

Dabar jau net 122 pasaulio šalys atsisakė nuo mirties bausmės skelbimo nuosprendžių. Tiesa, 74 valstybėse ji formaliai neatšaukta, tačiau daugelyje jų tokie nuosprendžiai nevykdomi. Realiai mirties bausmės nuosprendžiai tebevykdomi 25-iose valstybėse. Sudaryti tokių valstybių „reitingą“ gana sudėtinga. Tuo labiau kad mirties bausmės neatsisakiusiose valstybėse tokie duomenys kruopščiai slepiami ir laikomi vos ne valstybės paslaptimi.⁴⁷ Bet kiek žinoma iš žiniasklaidos įvairių straipsnių, mirties bausmė taikoma vis dar Amerikos kai kuriuose valstybėse, musulmoniškose šalyse, Azijos šalyje.

Kai kuriose valstybėse, nepanaikinusiose mirties bausmės, ji taikoma už sunkiausius nusikaltimus asmeniui: iš anksto suplanuotą nužudymą, nužudymą iš savanaudiškų paskatų, šnipinėjimą, valstybės išdavimą ir veikimą prieš savo valstybę, musulmoniškuose kraštuose mirties bausmė taip pat taikoma už seksualinius nusikaltimus.⁴⁸ 2006 m. gruodžio 30 dieną, 6 valandą 7 minutes vietos laiku populiariausia pasaulyje viešai nuskambėjusi mirties bausmė buvo pritaikyta Sadamui Huseinui (jis buvo pakartas).⁴⁹

XXI a. ypatumas tas, kad viešumas taikomas ne bausmės vykdymui, o teisminiam procesui, kuriame nagrinėjama byla ir nuasmenintų sprendimų viešumui. Siekiant užtikrinti procedūrinį teisingumą, prevenciją visuomenei. Viešumas nėra besąlyginis, nes Lietuvos Respublikos

⁴⁵ „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“ Priimta 1948 m. gruodžio 10 d. Lietuva prisijungė prie šios deklaracijos 1991 m. kovo 12 d. Valstybės žinios, 2006-06-17, Nr. 68, 249.

⁴⁶Paskutinė mirties bausmė vis dar kruvina mįslė, tv3.lt. Žiūrėta 2017 m. balandžio 1 d. <https://www.tv3.lt/naujiena/432861/paskutine-mirties-bausme-vis-dar-kruvina-misle>.

⁴⁷Katinas P. „Mirties bausmės atsisako ne visi“, XXI amžius, 2007 m. vasario 21 d. http://www.xiamzius.lt/numeriai/2007/02/21/pasa_01.html.

⁴⁸Vikipedijos žodynas. Žiūrėta 2016 m. spalio mėn. 16 d. https://lt.wikipedia.org/wiki/Mirties_bausmė.

⁴⁹Vikipedijos žodynas. Žiūrėta 2016 m. spalio mėn. 16 d. https://lt.wikipedia.org/wiki/Sadamas_Huseinas.

baudžiamojo kodekso 9 straipsnyje yra numatyti pagrindai, kuriais remiantis bylos gali būti nagrinėjamos ne viešai, taip pat asmenys iki 16 m. neturintys dalyvio statuso į teismo posėdžius neįleidžiami.

R. Drakšas analizuodamas baudžiamosios atsakomybės realizavimo formas Lietuvoje nurodė, kad: „Baudžiamasis teisingumas prasideda ikiteisminiame tyrime renkant įrodymus ir baigiasi bausmės įvykdymu. Šis procesas yra sąlygojamas kitų asmens teisių (teisės į privatumą, teisės į nuosavybę, nekaltumo prezumpcija), tiek užtikrinant įtariamajam/kaltinamajam teises, tiek nukentėjusiajam, nes baudžiamasis teisingumas glaudžiai susijęs su humanizmu visiems. Pabrėžiant bausmės individualumą, lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes“⁵⁰. Darytina išvada, kad Lietuvoje galiojanti dabartinė baudžiamojo teisingumo samprata apima veiksmų priskyrimą nusikalstamoms veikoms ir teismo pareigą teisingai kvalifikuoti asmens padaryta nusikalstama veika, paskirti teisingą bausmę, apimant bausmės rūšį. Taip pat teisėsaugos institucijų pareigą inicijuoti baudžiamąjį procesą ir pareigą nekaltą žmogų išteisinti.

1.2. Teisėtumo principo samprata

Teisės teorijos įvade teisėtyrininkai akcentuoja, kad „teisėtumo principas išreiškia reikalavimą griežtai laikytis nustatytų kompetencijos ribų ir procedūrinių taisyklių. Šio principo pagrindas glūdi poreikyje užtikrinti teisės sistemos darną ir nuoseklumą. Teisės aktų leidybos rezultato požiūriu teisėtumas reiškia teisės aktų nuostatų atitikimą aukštesnės teisinės galios nuostatoms“⁵¹. Šiuo atveju akcentuojamas įstatymo viršenybės principas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 straipsnyje numatyta, kad „negalioja joks įstatymas priešingas Konstitucijai“. Tai pagrindžia, kad Lietuvoje aukščiausią teisinę galią turi Konstitucija, kuriai negali prieštarauti nei Konstituciniai įstatymai, nei ratifikuotos sutartys, nei paprasti įstatymai, nei tuo labiau įstatymus įgyvendinantys teisės aktais (poįstatyminiai ar teisės taikymo).

Nors teisės teorijoje nurodoma, kad tarptautinės sutartys yra žemesnėje hierarchijoje nei konstituciniai įstatymai ir Konstitucija, bet valstybė yra įsipareigojusi ratifikuodama tarptautines sutartis sukurti tokią teisinę bazę, kad teisės aktai neprieštarautų nei Konstitucijai, nei tarptautinėms sutartims.

⁵⁰Drakšas R. „*Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*“ (Vilnius: Justitia, 2008, 55-61.

⁵¹Baublys L., Beinoravičius D., Kaluina A. ir kt. „*Teisės teorijos įvadas*“ Vilnius: Mes, 2012, 279-280.

Dėl esamų teisės aktų neatitikimo yra numatyta konstitucinė kontrolė, teisė kreiptis tam tikriems subjektams dėl teisės akto antikonstitucingumo.

Kaip minėta, asmenį pripažinti kaltu ir pritaikyti baudžiamąją atsakomybę gali tik teismas. Siekiant, kad šis taikymas nebūtų pažeidžiantis asmens teises yra numatyti teismo baigiamajam aktui šie reikalavimai: teismo sprendimas laikomas teisėtu, jeigu jis priimtas nepažeidus ir tinkamai pritaikius materialinės bei procesinės teisės normas, t. y. teismo priimtame sprendime privalo būti nurodytos konkrečios materialinės ir procesinės teisės normos, kuriomis teismas vadovavosi išspręsdamas bylą. Priimdamas sprendimą teismas turi laikytis teisės norminių aktų hierarchijos principo.⁵²

Prof. dr. A.Vaišvila akcentavo, kad teisėtumo principas taip pat reiškia: „teismai teisės aktus gali aiškinti ne bet kada, bet vykdydami teisingumą, t.y. kai asmuo pažeidžia teisę ir aiškindamas teisę nuspręsti ar surinktus duomenis galima pripažinti įrodymais ir pagrįsti, kad asmens kaltė yra įrodyta“⁵³.

R. Drakšas analizuodamas baudžiamosios atsakomybės ir jos realizavimo formas per teisėtumo principo veikimą nurodė, kad „teisėtumas baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese sąlygoja tai, kad negali būti taikoma analogija nei teisės nei įstatymo kontekste“⁵⁴.

Baudžiamoji teisė ir baudžiamasis procesas yra sureguliuotas konkrečiai, priešingai, nei kitos teisės reguliavimo sritys, t.y. kad tik nustatčius asmens atliktuose veiksmuose visus nusikalstamos veikos požymius, numatytus Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso tam tikro straipsnio dispozicijoje, galima asmenį pripažinti kaltu. Griežtai draudžiama atlikti veiksmus, kurie teisiškai neįtvirtinti. Ikiteisminio tyrimo vykdymas, duomenų rinkimas, teisminis procesas, bausmių vykdymas, viskas turi būti įgyvendinama pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą, Generalinio prokuroro rekomendacijas, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksą⁵⁵, o esant pažeidimams, asmuo turi teisę skusti veiksmų teisėtumą.

Pažymėtina, kad pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 329 straipsnį yra numatyti su teisėtumo principu susiję teisiniai pagrindai, kuriems esant apeliacinės instancijos teismas naikina pirmos instancijos teismo sprendimą ir priima naują. Priėmus tokį sprendimą asmuo įgyja

⁵²Trumpulis U. „Teisėtumo principo taikymas Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo praktikoje kaip teisingumo įvykdymo prielaida“. *Jurisprudencija*, 12,102, 2007, p. 75-80.

⁵³ Vaišvila A. „Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose“. *Jurisprudencija*, Nr. 8, 86, (2006), p. 10-11.

⁵⁴ Drakšas R. *supra* note 50:52-54.

⁵⁵ „Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas“. *Valstybės žiniose* 73, 3084 (2002).

teisę reikalauti kompensacijos, dėl valstybės institucijų neteisėtų veiksmų. Taip pat pripažinus asmenį kaltu, paskyrus jam bausmę turi būti atitinkamai griežtai laikomasi Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso.

Teisėtumo principas, kurį analizavo R. Drakšas taip pat yra siejamas su baudžiamojo proceso pradėjimo tikslingumu. Akcentuojant, kad kiekvienu atveju, kai yra gaunamas pranešimas apie galimai padarytą nusikalstamą veiką, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi nuspręsti ar esant tokiems faktiniams duomenims yra būtina pradėti ikiteisminį tyrimą ar įmanoma pažeistas teises apginti kitokiomis teisinėmis priemonėmis, pvz. civiliniu procesu.

Norima pažymėti, kad teisėtumo principas neatsiejamai taip pat turi būti sietinas su Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso taikymu laiko atžvilgiu. Turint mintyje, kad asmuo yra baudžiamas pagal nusikalstamos veikos padarymo metu galiojantį baudžiamąjį įstatymą, išskyrus Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3 straipsnyje numatytas išimtis.

Taigi, teisėtumo principas baudžiamajame procese įtvirtina asmenims teisę, kad tik nustačius visus nusikalstamos veikos požymius, tik atlikus teisėtas ikiteisminio tyrimo ir teismines procedūras, asmuo gali būti teisėtai patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir tik griežtai laikantis įstatymų jam gali būti teisėtai paskiriama ir įvykdoma teismo paskirta bausmė.

1.2.1. Teismų išimtinė teisė vykdyti teisingumą

Apibūdinant teisingumo sampratą, buvo minima, kad teisingumą įgyvendina teismai, toje apimtyje, kai teisės pažeidimas jau padarytas. Ši ypatinga teismo funkcija Lietuvos Respublikoje kyla iš Konstitucijos 109 straipsnio, įtvirtinančio nuostatą, kad „teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai.“

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas priėmė nutarimą, įrodydamas ypatingą teismo statusą vykdant teisingumą baudžiamajame procese „teismai vykdydami teisingumą turi ne tik remtis ikiteisminio tyrimo institucijų surinkta bylos medžiaga, bet, jei jos trūksta arba ji yra nepakankama teisingumui byloje nustatyti, patiems atlikti ikiteisminio tyrimo institucijų funkcijas papildant turimą medžiagą konkrečioje byloje, t. y. teismai atlikdami teisėsaugos funkcijas patys renka įrodymus, o prireikus skiria ekspertą arba specialistą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad rajonų (miestų) apylinkių teismai (apylinkių teismų teisėjai) esant būtinumui veikia kaip bylas nagrinėjantys organai (pareigūnai)“⁵⁶.

⁵⁶Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 256 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 39/06, KT, <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta495/content>.

Kaip matyti, iš Konstitucinio Teismo nutarimo, teismo teisė vykdyti teisingumą pirmiausia kildinama iš įrodinėjimo proceso, teismo teisės duomenis pripažinti įrodymais. Taisyklės, pagal kurias nusprendžiama, kokie baudžiamojo proceso metu surinkti duomenys laikytini įrodymais, nustatytos Lietuvos Respublikos BPK 20 straipsnio 1–4 dalyse. Lietuvos Respublikos BPK 20 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad tai, ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla, o 1, 3, 4 dalyse – kokius duomenis teismas gali pripažinti įrodymais. Teismas įrodymus įvertina pagal Lietuvos Respublikos BPK 20 straipsnio 5 dalyje nustatytas taisykles.

Lietuvos Respublikos BPK 20 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta teismo teisė ir pareiga vertinti įrodymus pagal savo vidinį įsitikinimą, kuris susiformuoja jam pačiam kruopščiai išnagrinėjus ir atskirai patikrinus iš kiekvieno šaltinio gaunamą informaciją. Taigi, įstatymas numato išskirtinę bylą nagrinėjančio teismo kompetenciją nuspręsti, kurie iš byloje esančių duomenų turi įrodomąją vertę ir ar jų pakanka nustatyti visų konkrečios nusikalstamos veikos sudėties požymių buvimą asmens, kuriam ši veika inkriminuojama veiksmuose. Įrodymų vertinimas ir jais pagrįstų išvadų byloje sprendžiamais klausimais darymas yra teismo, priimančio baigiamąjį aktą, prerogatyva. Vertindamas įrodymus teismas turi įsitikinti, ar jie patikimi, ar gauti teisėtu būdu, ir nuspręsti, ar jais grįstinos teismo išvados, ar jie atmestini. Turi būti įvertintas kiekvienas įrodymas atskirai ir įrodymų visuma. Kasacinės instancijos teismo praktikoje pripažįstama, kad įrodymų visumos vertinimo reikalavimas (Lietuvos Respublikos BPK 20 straipsnio 5 dalis) nereiškia, jog: „...faktinėms aplinkybėms nustatyti turi būti išnaudojamos visos įmanomos įrodinėjimo priemonės. Teisingą teismo baigiamojo akto priėmimą lemia ne įrodinėjimo apimtis, o daromų teisinių išvadų pagrįstumas“⁵⁷.

Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 12 straipsnis numato Lietuvoje įsteigtų teismų sistemą, kurią sudaro bendrosios kompetencijos ir specializuoti teismai. Įtvirtinta 4 grandžių bendrosios kompetencijos teismų sistema, kurie nagrinėja civilines, baudžiamųjų ir administracinių pažeidimų bylas. Bendrosios kompetencijos teismų sistemą sudaro: 49 apylinkės teismai, 5 apygardos teismai, 1 Lietuvos Apeliacinis Teismas, 1 Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamųjų bylų priskyrimą apylinkės ar apygardų teismams numato Lietuvos Respublikos BPK 224 - 227 straipsniai, įtvirtinantys bylų teisingumo taisykles.

Specializuotiems teismams priskiriamas Lietuvos Respublikos Vyriausiasis administracinis teismas ir 5 apygardų administraciniai teismai. Specializuotų teismų paskirtis nagrinėti iš viešojo

⁵⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. sausio 31 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 2K-55-699/2017⁷, Liteko, <http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=36837917-3a25-4f96-bbc6-e011820d29e5>.

administravimo kilusius ginčus, pilietybes klausimus ir kt., kurie priskiriami pagal Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymą.⁵⁸

Teismų sistemoje veikia taip pat Konstitucinis Teismas, kuris nepriskirtinas nei bendrosios nei specializuotų teismų sistemai, bet taip pat yra teisminė institucija. Konstitucinis Teismas išaiškino savo paties statusą teismų sistemoje, nuroydamas, kad: „Konstitucinis Teismas yra konstitucinės justicijos institucija, vykdanči konstitucinę teisminę kontrolę, kad pagal savo kompetenciją spręsdamas dėl žemesnės galios teisės aktų atitikties aukštesnės galios teisės aktams ir vykdydamas kitus savo konstitucinius įgaliojimus, Konstitucinis Teismas – savarankiškas ir nepriklausomas teismas – vykdo konstitucinį teisingumą, garantuoja Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą. Nutarime pabrėžta, kad institucijos, kuriai pagal Konstituciją pavesta vykdyti konstitucinę teisminę kontrolę, pavadinimas – Konstitucinis Teismas – yra tiesiogiai įtvirtintas pačioje Konstitucijoje ir kad valstybės valdžios institucija, kuri pačioje Konstitucijoje yra įvardyta kaip teismas, savo konstitucine prigimtimi negali būti ne teismas, t. y. ne teisminė institucija“⁵⁹.

Visi teismų priimami teisės aktai turi požymius, kurie išskiria juos iš kitų teisės aktų:

1) Privalomas vykdymas, (teisinė galia lygiavertė įstatymams), to nesilaikant, taikoma valstybės prievarta;

2) Individualaus pobūdžio teisės aktai (taikomi tik tam tikram asmeniui, ar asmenų grupei, priešingai, nei įstatymai);

3) Nėra valstybės prievarta užtikrinamas pirmos instancijos teismo sprendimo vykdymas, kol nėra suėję apskundimo terminai⁶⁰.

Baudžiamojoje teisėje principas, kad teisingumą vykdo tik teismas, teisės doktrinoje reiškia, kad tik teismas gali:

1. Konstatuoti, kad baudžiamojo įstatymo uždrausta veika tikrai buvo padaryta;

2. Nuspręsti, kad kaltinamasis yra kaltas dėl tos veikos padarymo - kaltės klausimo išsprendimas bei bausmės skyrimas sudaro bylos nagrinėjimo ir teisingumo vykdymo baudžiamojoje teisenoje dalyką;

3. Kaltu pripažintam asmeniui paskirti kriminalinę bausmę arba atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės vykdymo.⁶¹

⁵⁸ „Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas“. Valstybės žinios. 13, 308 (1999).

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarima, „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsnio pavadinimo „Konstitucinis Teismas – teisminė institucija“ ir šio straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Byla Nr. 12/06, KT. <http://www.lrkt.lt/lt/teismoaktai/paieska/135/ta214/content>.

⁶⁰ Kuconis P., Nekrošius V. supra note, 2:41.

⁶¹ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. supra note, 33:57.

Teismų vykdomas teisingumas baudžiamajame procese ypatingai reikšmingas, kadangi tik baudžiamoji atsakomybė numato laisvės atėmimo bausmę, teistumo taikymą. Todėl, teismai remiantis esamu teismo statusu, priimdami nuosprendžius turi būti visiškai įsitikinę, dėl asmens kaltumo, dėl bausmės adekvatumo, dėl proceso ir nuosprendžio teisingumo. Galima teigti, kad teismai įgyvendina visas teisingumo rūšis.

1.2.1. Teisė kreiptis į teismą bei teisė į teisingą bylos nagrinėjimą

Teisingumą Lietuvos Respublikoje taikydami įstatymus ir kt. teisės aktus, kaip ne kartą minėta šiame darbe, vykdo teismai. Iš Konstitucijos 30 straipsnio kyla garantiją, kad: „Asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą.“ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Tešimas yra pažymėjęs: „teisė kreiptis į teismą yra absoliuti; asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą negali būti dirbtinai suvaržoma, taip pat negali būti nepagrįstai pasunkinamas jos įgyvendinimas. Priešingu atveju tektų konstatuoti šios konstitucinės teisės deklaratyvumą“.⁶²

Baudžiamojo proceso doktrinoje išskirti pagrindiniai proceso dalyviai, kuriems turi būti garantuota teisė į teisminę gynybą: tai nukentėjusysis ir įtariamasis (kaltinamasis).⁶³

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 d. garantuoja: „asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas“.
Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio 2 d.: „Teisėjai ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi. Teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo.“ Pagal Lietuvos Respublikos BPK 6 straipsnio 2 d. ir 3 d.: „Teisingumas baudžiamosiose bylose vykdomas vadovaujantis principu, kad įstatymui ir teismui visi asmenys lygūs nepaisant kilmės, socialinės ir turtinės padėties, tautybės, rasės, lyties, išsilavinimo, kalbos, religinių ar politinių pažiūrų, veiklos rūšies ir pobūdžio, gyvenamosios vietos ir kitų aplinkybių. Draudžiama kam nors teikti privilegijų arba daryti apribojimus dėl kokių nors aplinkybių bei žmogaus asmeninių savybių, socialinės bei turtinės padėties.“

Teisės kreiptis į teismą ir teisės į teisingą teismo procesą, neužtenka tik teoriškai deklaruoti, norint, kad teismai įgyvendintų teisingumą. Tam yra sukuriamas didelis apsaugos mechanizmas, kuris

⁶² Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 109-3192, TAR. <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta39/content>.

⁶³ Ažubalytė R. „Nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida“. *Jurisprudencija*, (2010), 8.

užtikrina teisingumo vykdymo realumą: teismų tarpusavio kontrolė, teismų precedentų įtvirtinimas, teismų veiklos principai.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, yra pažymėjęs: „nepriklausomai nuo teismų sprendimų paskelbimo, bendrosios kompetencijos teismų instancinė sistema turi funkcionuoti taip, kad būtų sudarytos prielaidos formuotis vienodai (nuosekliai, neprieštarinčiai) bendrosios kompetencijos teismų praktikai, tokios pat (analogiškos) bylos turi būti sprendžiamos taip pat, tai yra, jos turi būti sprendžiamos ne sukuriant naujus teismo precedentes, konkuruojančius su esamais, bet paisant jau įtvirtintų, žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismai priimdami sprendimus yra saistomi aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų sprendimų - precedentų tų kategorijų bylose“⁶⁴.

Kitame nutarime Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas akcentavo, kad: „turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad pirmosios instancijos bendrosios kompetencijos ar specializuoto teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskųsti bent vienos aukštesnės instancijos teismui“⁶⁵.

Pagrindiniai teismų veiklos principai, kylantys iš Konstitucijos visumos:

1. Teisingumą vykdo tik teismai, šis principas teigia, kad jokia kita institucija negali įgyvendinti teisingumo ir teismų priimtą sprendimą galima skųsti, tik teismams, o ne kitai institucijai.

2. Teisėjų nepriklausomumas ir jų veiklos teisėtumas. Šis principas suvokiamas, kaip teismų ir teisėjų nepriklausomas. Dėl teismų nepriklausomumo bylose, Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodė: „Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas bešališkumo reikalavimas turi du aspektus. Pirma, teismas turi būti subjektyviai bešališkas, t.y. nė vienas teismo narys neturi asmeniškai turėti išankstinio nusistatymo ar būti tendencingas. Asmeninis bešališkumas yra preziumuojamas, jeigu nėra

⁶⁴Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 d. 2 p., 69 straipsnio 4 d. (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 33/03, KT <http://www.lrkt.lt/lt/teismoaktai/paieska/135/ta202/content>.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 d. (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 d. (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcija), 244 straipsnio 2 d. (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcija), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 7-254, KT <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta34/content>.

tam prieštaraujančių įrodymų. Antra, teismas turi būti bešališkas objektyviaja prasme, t.y. jis turi pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią abejonę⁶⁶.

3. Konstitucijos viršenybės principas. Šis principas deklaruoja, kad teismai negali taikyti nei vieno teisės akto prieštaraujančio Konstitucijai, o jei dėl tokio teisės akto pripažinimo antikonstituciniu privalo kreiptis į Konstitucinį Teismą.

4. Teisė į teisminę gynybą. Ši teisė apima ir asmens teisę pasirinkti gynėją, valstybės pareigą, asmeniui neturinčiam piniginių lėšų pasisamdyti gynėją suteikti jam galimybę pasinaudoti teise į nemokamą teisinę pagalbą, o bylose, kuriose privalomas gynėjo dalyvavimas, net asmenims nesutinkant, pakviesti gynėją.

5. Viešumo principas. Užtikrina asmenų teisę nuo 16 m. dalyvauti teismo posėdžiuose, išskyrus iš proceso kodekso kylančias išimtis, kurios skirtos apsaugoti nepilnamečių interesus, valstybės paslaptis ir t.t.

6. Lygybė įstatymui.

Yra ir daugiau principų, kurie sukuria teismų veiklos taisykles, funkcijas, garantijas ir pareigas, bet buvo paminėti reikšmingiausi iš jų, kurie realizuoja teisingumo įgyvendinimo realumą.

Šio skyriaus išvada: ikiteisminio tyrimo įstaigos renka duomenis reikšmingus nusikalstamų veikų tyrimui, bet teisingumo neįgyvendina, nes visi proceso veiksmai, kuriais ribojamos asmens teisės gali būti skundžiami teismui. Ne tik teismai vykdo teisingumą, bet taip pat iš dallies ir įstatymo leidėjas – teisinio reguliavimo lygmenyje. Tik įstatymų leidėjas nustato, kokie asmens veiksmai priskiriami nusikalstamų veikų sudėtimis, sukuria taisykles pagal kurias turi būti įgyvendinamas baudžiamasis procesas ir teismų vykdomas teisingumas. Įstatymo leidėjo funkcija, galima įvardinti, netiesioginiu teisingumo vykdymu. Bet esant šio vykdymo antikonstitucingumui, visada teismai turi teisę kreiptis dėl visų teisės aktų teisėtumo patikrinimo į Lietuvos Respublikos Konstitucinį teismą.

⁶⁶Europos Žmogaus Teisių Teismas 2000 spalio mėn. 10 d. sprendimas, byloje (Daktaras v Lietuvą). Pareiškimo Nr. 42095/98, LRV atstovas, http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/DAKTARAS_2000_sprendimas.pdf.

2. TEISĖTUMO IR TEISINGUMO PRINCIPŲ SANTYKIS BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ GARANTUOJANT KALTINAMOJO/ĮTARIAMOJO IR VALSTYBĖS SAUGOMO GĖRIO APSAUGĄ

Šio darbo skyriaus paskirtis yra daugiau praktinė apžvelgti su kokiomis problemomis susiduriama baudžiamajame procese, siekiant trijų tikslų: mažinti nusikalstamų veikų mastą, atkurti nukentėjusiojo teisinę padėtį kiek tai faktiškai įmanoma ir užtikrinti įtariamojo/kaltinamojo teises.

Baudžiamasis procesas iš vienos pusės garantuoja apsaugą nukentėjusiajam - teisę į kaltojo nubaudimą, asmens pareigą atlyginti žalą nukentėjusiajam, valstybei, o iš kitos pusės - įtvirtina begales saugiklių saugančių įtariamojo/kaltinamojo teises. Deja, nors baudžiamajame procese yra labai daug įvairių teisinių garantijų nukentėjusiajam ir įtariamajam/kaltinamajam, bet įgyvendinant teisingumą vis dar susiduriama su išsisknijusiomis problemomis.

2.1. Valstybės saugomo gėrio apsauga. Nukentėjusysis ir jo šeimos nariai. Žala valstybei.

A. Valstybės saugomo gėrio apsauga.

Aristotelis yra pasakęs „kiekvienas menas ir kiekvienas mokslas, taip pat kiekvienas veiksmas ir sąmoningas pasirinkimas siekia ko nors gero. Todėl, teisinga vadinti gėriu, tai ko visi siekia.⁶⁷ Valstybės saugomas gėris yra vertybių, kurios valstybėje laikomos svarbiomis apsauga ir gynimas.

Visos pagrindinės Lietuvoje saugomos vertybės kyla iš Konstitucijos (žmogus, nuosavybė, valstybė, žalos atlyginimas, teisė kreiptis į teismą ir aibė kitų). Kėsinimasis į saugomas vertybes gali būti įvairaus pavojingumo, todėl vertybių apsauga taip pat turi būti užtikrinama įvairiomis teisinėmis priemonėmis, įvairių teisės aktų pagrindu. Pavyzdžiui, asmens teisę į nuosavybę saugo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnis „nuosavybė neliečiama“, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4 knyga daiktinė teisė, 6 knyga prievolių teisė (apima deliktinės atsakomybės taikymą), taip pat Lietuvos Baudžiamojo kodekso 28 skyrius.

Lietuvoje pati griežčiausia visuomenės saugomo gėrio apsaugos priemonių yra baudžiamosios atsakomybės už įstatyme numatytų veikų padarymą, taikymas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad: „pagal Konstituciją įstatymų leidėjas baudžiamajame įstatyme nusikalstamomis gali įvardyti tik tas veikas, kurios yra iš tikrųjų pavojingos ir kuriomis daroma didelė

⁶⁷Aristotelis, supra note, 16: 63.

žala asmens, visuomenės ir valstybės interesams“⁶⁸. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso specialioji dalis suskirstyta į skyrius, pagal vertybes į kurias kėsinamasi ir tuo pagrindu suformuojami skyrių pavadinimai, pvz. 17 skyrius Nusikaltimai žmogaus gyvybei, 18 skyrius Nusikaltimai žmogaus sveikatai.

Pažymėtina, kad baudžiamosios atsakomybės taikymas galimas tik esant Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso kažkurio iš straipsnių pažeidimui. Kiekvienas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso skyrius skirstomas į straipsnius, straipsniai į dalis, o dalys į punktus (jei jie yra). Kiekviena straipsnio dalis ir punktus turi objektą į kurį kėsinamasi. Pvz. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 17 skyrius, 129 straipsnis nužudymas, kaip nusikalstama veika apibrėžta dviejose dalyse. Pirmoji dalis numato bendrąją nužudymo sampratą, o antroji dalis sudaryta iš 13 punktų, kurie kvalifikuoja nužudymą pagal pavojingumą (nužudymas nėščios moters, nužudymas iš savanaudiškų paskatų). Įstatymo leidėjas šiuo kvalifikavimo išskiria tam tikras nužudymo rūšis, pagal kėsinimosi tikslą, objektą.

Įstatymų leidėjas įtvirtinęs nusikalstamų veikų sudėtis baudžiamajame kodekse, sukuria baudžiamosios teisinės atsakomybės taikymo pagrindą. Nors yra numatytos nusikalstamų veikų sudėtys, pagal kurias norint pradėti baudžiamąjį procesą yra reikalingas nukentėjusiojo skundas arba šį procesą pradeda ir kaltinimą palaiko nukentėjusysis, bet šių veikų pavojingumas, nėra mažiau reikšmingas. Įstatymų leidėjas taip įtvirtino tik papildomą baudžiamosios atsakomybės kilimo sąlygą.

Įtvirtinus nusikalstamos veikos sudėtį yra užtikrinama pirminė saugomų vertybių apsauga. Antrinė saugomų vertybių apsauga siejama su baudžiamosios atsakomybės taikymu, kuris skirstomas į stadijas: ikiteisminė, teisminė ir nuosprendžio vykdymas. Pirmųjų dviejų stadijų paskirtis yra ištirti faktines bylos aplinkybes, nuspręsti ar traukiamas atsakomybėn asmuo yra kaltas, kokia bausmė turi būti taikoma.

B. Nukentėjusysis ir jo šeimos nariai.

Pažeidžiant tam tikrą vertybę, dažniausiai, yra padaroma tam tikra žala žmogui, todėl baudžiamajame procese yra įtvirtintas nukentėjusiojo statusas ir jo teisės. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 28 straipsnio 1 d. numato: „Nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam

⁶⁸Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 d. (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 57-2552, Valstybės žinios, <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.A02385AE38D1>.

nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi.“

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas neįtvirtina fizinės, turtinės ir neturtinės žalos sampratų. Baudžiamojo proceso teisės teorija šias žalos formas įvardija: fizinė žala – sveikatos sutrikdymas, fizinio skausmo sukėlimas. Turtinė žala – pinigų, materialinių vertybių, kito turto netekimas. Moralinė žala – asmens orumo, jo garbės pažeminimas, dvasinių kančių suteikimas⁶⁹.

Dėl nukentėjusiojo teisinio statuso Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodė: „iš Konstitucijos kylanti valstybės priedermė saugoti kiekvieną asmenį ir visą visuomenę nuo nusikalstamų kėsinių ir asmens teisė į tinkamą teisinį procesą suponuoja kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės pažeistos dėl nusikalstamos veikos, teisę ginti savo teises teisme ir valstybės pareigą užtikrinti veiksmingą šios asmens teisės įgyvendinimo mechanizmą. Šioje srityje įstatymų leidėjas turi gana plačią diskreciją: jis gali numatyti pagrindus, kuriems esant pradedamas nusikalstamos veikos tyrimas, subjektus (institucijas), pradedančius nusikalstamos veikos tyrimą, ir pan.“⁷⁰.

Asmeniui, pripažintam nukentėjusiuoju baudžiamajame procese, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 44 straipsnio 10 dalis, numato šias garantijas: „teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą, o įstatymų numatytais atvejais – ir kompensaciją iš Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo, taip pat įstatymų nustatyta tvarka nemokamai gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą“⁷¹.

Nukentėjusysis gali naudotis tik viena iš baudžiamojo proceso kodekso kylančia garantija, pvz. reikalauti tik nubausti kaltąjį asmenį (nepareikšti civilinio ieškinio); arba reikalauti tik atlyginti

⁶⁹ Goda G., .Kazlauskas M., Kuconis P. supra note, 33:57.

⁷⁰Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 d. (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 d. (2003 m. balandžio 10 d. redakcijos), 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos) 444 straipsnio 2 d. (2003 m. balandžio 10 d. 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 d. (2002 kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo - Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Nr. 7-254, KT, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.205171704990>.

⁷¹„Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, Valstybės žinios 37, 1341 (2002).

žalą (pvz. sutikdamas taikytis viešojo kaltinimo byloje). Praktikoje, dažniausiai, nukentėjusieji teismo prašo ir nubausti kaltinamąjį ir žalos atlyginimo.

Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 2 d. „Asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas.“ Tuo pagrindu, baudžiamojo proceso kodekse numatytas nukentėjusiojo ypatumas, galimybė iki įrodymų tyrimų pradžios teisme, pareikšti civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje. (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 112 straipsnis). Nukentėjusysis tampa taip pat ir civiliniu ieškovu.

Paminėtina, kad civilinį ieškinį gali pareikšti ne tik tiesiogiai nukentėjusysis, bet taip pat nukentėjusiojo artimieji giminaičiai. Artimųjų giminaičių sąrašą numato Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 248 straipsnio 1 d. Artimieji giminaičiai gali pareikšti civilinį ieškinį byloje tik tuo atveju, kai nukentėjusysis yra neveiksnius arba ribotai veiksnus arba jei nukentėjusysis dėl padarytos nusikalstamos veikos yra nebegyvas. Jei nukentėjusysis, kuris dėl savo fizinės ar psichinės būklės negali savęs atstovauti, o artimųjų giminaičių nėra arba jie nereiškia noro neveiksnių asmenį atstovauti civilinio ieškinio pagrindu, tokį asmenį turi pareigą atstovauti valstybės įgaliotos institucijos. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 110 straipsnis numato civilinio ieškovo teises.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 109 straipsnio nuostatas nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui gali būti atlyginta ne tik turtinė, bet ir neturtinė žala. Sparčiai keičiantis socialiniams ir ekonominiams santykiams, taip pat atsižvelgus į Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse suformuluotas nuostatas, praplėsta turtinės žalos samprata – civilinio ieškinio dalyku pripažintos ir negautos pajamos (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.249 straipsnio 1 dalis). Civiliniame ieškinyje nurodomas turtinio ir neturtinio reikalavimo dydis ir jį pagrindžiantys įrodymai. Civilinio ieškinio turinį reglamentuoja Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 11 straipsnis, 135 straipsnis.

Civilinis ieškinys nagrinėjamas kartu su byla. Turtinę žalą įrodyti yra nesudėtinga, nes asmuo gali remtis kvitais, daiktų rinkos verte ir kt. leistinomis įrodinėjimo priemonėmis. Problema kyla su neturtinės žalos dydžio nustatymu.

Asmuo reikšdamas neturtinės žalos reikalavimą nurodo subjektyvų neturtinės žalos dydį, remdamasis asmeniniu vertinimu. Baudžiamosios teisės teorija laikosi nuostatos, kad turtinė žala yra įrodoma, o neturtinės žalos dydį nustato teismai.⁷²

⁷²Skirtingai nuo turtinės, neturtinės žalos dydžio tiksliai išreikšti pinigais ir tai pagrįsti įrodymais nėra įmanoma. Neturtinė žala yra laikoma bendraisiais nuostoliais, kurių dydis ne įrodinėjamas, o nustatomas teismo pagal tam tikrus nustatytus

Nustatant neturtinės žalos dydį teismas vadovaujasi teismų praktika analogiškose bylose (bylos klasifikuojamas pagal vertybes kurias saugo baudžiamasis kodeksas) ir numatytais neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijais. Bendrieji neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijai numatyti Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.250 str. 2 d. : „Teismas, nustatydamas neturtinės žalos dydį, turi atsižvelgti į jos pasekmes, žalą padariusio asmens kaltę, jo turtinę padėtį, padarytos turtinės žalos dydį bei kitas turinčias reikšmės bylos aplinkybes, taip pat į protingumo, sąžiningumo ir teisingumo kriterijus.“

Teismų praktikoje nurodoma, kad: „nėra pateiktas išsamus neturtinės žalos dydžio kriterijų sąrašas, nes, priklausomai nuo bylos aplinkybių, teismas gali pripažinti ir kitus neturtinės žalos atlyginimo dydžio nustatymo kriterijus. Kaip nurodė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime: „materiali (piniginė) kompensacija už moralinę žalą, kaip materialaus toks moralinės žalos atitikmuo, taip pat turi būti skiriama vadovaujantis visiško (adekvataus) žalos atlyginimo principu, kurio taikymui tokiais atvejais būdingi svarbūs ypatumai, nes tokia materialinė kompensacija savo turiniu iš esmės skiriasi nuo pačios moralinės žalos, kuri buvo padaryta ir už kurią yra kompensuojama, turinio ir dėl to pagal savo prigimtį negali (arba ne visada gali) atstoti patirtos dvasinės skriaudos. Dėl to, kaip jau minėta, įstatymas nustato tik kriterijus, į kuriuos turi atsižvelgti teismas. Teisėjų kolegija pažymi, jog tik paminėtų aplinkybių visumos įvertinimas leidžia įgyvendinti įstatymo reikalavimą, kad žala turi būti atlyginama teisingai, nustatant protingą jos dydį, siekiant nukentėjusiojo ir žalą padariusiojo asmens interesų pusiausvyros“⁷³.

Baudžiamosios teisės doktrina neturtinės žalos paskirtį įvardija, kaip: „priteisiami pinigai už neturtinę žalą visų pirma reikalingi asmens pažeistam orumui (plačiaja prasme) apginti... Priteisiamas sumas suprantant kaip teisingumo ir pagarbos nukentėjusiajam išraiškos aktą, tampa nesvarbu, ar nukentėjusysis faktiškai jaučia ir suvokia padaryto delikto padarinius, ar jis turi galimybę pasinaudoti priteistų pinigų teikiamomis galimybėmis susikurti tam tikrą alternatyvų komfortą“⁷⁴.

Žmogaus orumas kaip vertybė yra neatsiejama nuo asmenų lygybės principo. Orumas yra negraduojama vertybė, šiuo aspektu visi žmonės yra lygūs. Atitinkamai už neturtinę žalą priteisiamos sumos, kaip pagarbos žmogaus orumui išraiška, turi būti objektyvaus pobūdžio, vienodos esant vienodoms pažeidimo aplinkybėms ir iš esmės nepriklausyti nuo subjektyvaus nukentėjusiojo

kriterijus. Šios sampratos pradininkas R. Volodko „Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje“. (Vilnius: Registrų centras, 2010), 178.

⁷³Kauno apygardos teismo 2015 m. gegužės 22 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1A-365-530/2015, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/87249548339382/1A-365-530/2015>.

⁷⁴Bikelis S. „Neturtinės žalos atlyginimas baudžiamosiose bylose dėl gyvybės atėmimo ir sunkaus sveikatos sutrikdymo“, Vilnius: *Teisės problemos*, 4,74 (2011), 13.

asmeninio vertinimo, kuris galėtų būti tik neesminę reikšmę turinčiu piniginių sumų dydžio nustatymo kriterijumi.⁷⁵ Tai įrodo, pirmoje darbo dalyje analizuotą teisingumo sampratą, kad visi asmenys lygūs ir analogiškose bylose turi būti priimami sprendimai tokie patys. Taip pat, kaip matyti, neturtinės žalos paskirtis yra ne kaltininką nubausti, bet apginti nusikalstama veika pažeistą nukentėjusiojo orumą.

Jei nukentėjusysis arba jo atstovas nepareiškia civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje, tokį ieškinį galima pareikšti civilinio proceso tvarka. Šių ieškinių ypatumas, besąlygiškas asmens atleidimas nuo žyminio mokesčio, pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 112 straipsnio 10 d ir pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 83 straipsnio 2 d. 4 p.

Kaip jau minėta, neturtinės žalos dydis yra pagrindžiamas sudėtingiau, nėra nustatyta tam tikrų minimalių ir maksimalių ribų neturtinės žalos dydžiui, o jis nustatomas kiekvienu atveju individualiai. Toks teisinis reguliavimas sudaro prielaidą ne tik nukentėjusiojo orumo satisfakcijai, bet kartu atlieka prevencinę funkciją kaltinamajam ir visuomenei, ateityje nebenusikalsti. Apie nusikalstamų veikų prevencijos paskirtį ir tikslą bus aptarta antrame šio darbo skyriaus punkte.

Neretai pasitaiko atveju, kad kaltinamasis neturi pajamų atlyginti priteistos žalos. Nukentėjusysis tuo pagrindu įgyja teisę gauti bent dalinį žalos atlyginimą iš garantinių fondų. Praktikoje dažniausiai pasitaikantis atvejis žalos atlyginimas nukentėjusiems nuo smurtinių nusikaltimų. Žalos atlyginimas asmenims nukentėjusiems nuo smurtinių nusikaltimų numato šias maksimalias žalos atlyginimo ribas: turtinė žala už gyvybės atėmimą iki 3800 Eur ir neturtinė žala – 4560 Eur.⁷⁶

Nukentėjusiojo teisė į kaltojo asmens nubaudimą realizuojama per:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 2 straipsnį: „Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika. Šis straipsnis įpareigoja ikiteisminio tyrimo subjektus imtis visų priemonių, kad atskleisti nusikalstamos veikos aplinkybes, nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį.“

2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso 166 straipsnis numato, asmens teisę paduoti skundą, dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos. Taip pat baudžiamasis procesas įtvirtina nusikalstamų veikų sąrašą, dėl kurių ikiteisminis tyrimas inicijuojamas tik nukentėjusiojo iniciatyva.

⁷⁵ Ibid., 14.

⁷⁶ „Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas“, Valstybės žinios, 85, 3140, (2005).

3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 167 straipsnis numato išsamų sąrašą, dėl kokių nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas gali būti pradedamas, tik esant nukentėjusiojo skundai (išimtyms pradėti ikiteisminį tyrimą, be nukentėjusiojo skundo numatytos to paties straipsnio 2 ir 3 d.). Baudžiamajame procese yra atskirai įtvirtintas privataus kaltinimo institutas, kuriame nukentėjusysis pats gina savo interesus palaikydamas kaltinimą teisme, ikiteisminis tyrimas nėra organizuojamas.

4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 407 straipsnyje numatytas nusikalstamų veikų sąrašas, pagal kurį esant nukentėjusiojo skundai, gali būti pradėta kaltinamajam privataus kaltinimo byla. Šių bylų ypatumas, kad nėra ikiteisminio tyrimo, jose prokuroras nedalyvauja, nukentėjusysis savo interesus atstovauja pats arba per atstovą.

Paradoksalu, bet kaip nukentėjusysis turi teisę į kaltojo nubaudimą, taip turi galimybę remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsniu, susitaikyti su kaltinamuoju ir taip užtikrinti šiam galimybę būti atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės. Apie šį institutą bus nagrinėjama 2 šios dalies skyriuje.

Nusikalstamos veikos žala ne visada padaroma fiziniam asmeniui, kuris baudžiamojo proceso tvarka pripažįstamas nukentėjusiuoju, ji gali būti padaroma ir juridiniam asmeniui. Juridinis asmuo gali pareikšti pareiškimą, dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos ir taip pat teikti civilinį ieškinį, pagal aukščiau minėtus Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 166 straipsnį, 110 straipsnį ir 112 straipsnį.

D. Žala valstybei.

Taip pat nusikalstamos veikos pagrindu, žala gali būti padaroma valstybei. Žala valstybei gali būti padaroma dvejopai: pirma nusikalstamomis veikomis, kurių objektas yra tiesiogiai pažeisti valstybės interesus (tiesioginė žala) ir antra – žala padaroma valstybei, nors nusikalstamos veikos objektas nebuvo valstybė (netiesioginė žala).

Tiesioginė žala valstybei yra padaroma šiomis nusikalstamomis veikomis: valstybės paslapties atskleidimas, visi ekonominiai nusikaltimai, nusikaltimai valstybės tarnybai, korupcinio pobūdžio nusikaltimai ir kt. nusikalstamos veikos, kuriomis vienaip ar kitaip pažeidžiami valstybės interesai.

Žala valstybei taip pat yra padaroma netiesiogiai, kaip pvz. sveikatos sužalojimo atveju ligoninei teikiant gydymo paslaugas už nukentėjusiojo gydymą, kontrabandos atveju naikinant kontrabandines prekes, socialinio draudimo fondo valdybai, kai asmuo yra nedarbingas. Valstybės

interesą teismuose atstovauja prokuroras, žala priteisiama taip pat reiškiant civilinį ieškinį, kurio reikalavimai yra analogiški, kaip ir nukentėjusiajam ar jo atstovui reiškiant civilinį ieškinį.

Problema su kuria susiduriama siekiant apsaugoti visuomenės saugomą gėrį yra ta, kad labai dažnai kaltinamasis neturi finansinių galimybių atlyginti turtinę žalą, ką jau kalbėti apie neturtinę žalą. Veikiantys valstybėje įvairūs garantiniai fondai, tik iš dalies nukentėjusiajam kompensuoja žalą, ko pasekmėje, nukentėjusiojo atžvilgiu teisingumas lieka neįgyvendintas.

2.2. Būtinumas nubausti nusikaltėlį už jo neteisėtą veiką ir prevenciškai atgrasyti nuo tolesnio nusikaltimų darymo tiek patį asmenį, tiek visuomenę

Teisingumo vienas iš pagrindinių siekiu yra būtinumas nubausti nusikaltėlį už pažeistas visuomenės saugomas vertybes, bet teisingumas, turi būti suprantamas, ne kaip bet kurios bausmės skyrimas, o tik teisingos bausmės. Teisinga bausmė yra traktuojama, kaip teisingas nusikalstamos veikos ir asmens padariusio nusikalstamą veiką vertinimas. Kadangi, teisingumas yra labai plati sąvoką ir gali būti įvairiai interpretuojama, todėl siekiant teisingai nubausti nusikaltėlį yra įtvirtinti papildomi principai, tokie kaip: atsakomybės neišvengiamumo, šanso, dvigubo baudimo draudimo. Atsakomybės neišvengiamumo principas vienas svarbiausių bausmių skyrime, kuris užtikrina, kad kiekvienas padaręs nusikalstamą veiką asmuo turi sulaukti bausmės arba kitokių baudžiamojo teisinio poveikio priemonių, kurias numato baudžiamasis įstatymas.

Bausmės nebus be baudžiamosios atsakomybės, kadangi baudžiamoji atsakomybė yra *ultima ratio* priemonė, todėl konkrečių sąlygų visumą, kada asmeniui gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė, numato Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 2 straipsnis:

1. Veika buvo uždrausta baudžiamojo įstatymo, galiojusio nusikalstamos veikos padarymo metu;
2. Asmuo yra kaltas dėl įstatymo uždraustos nusikalstamos veikos padarymo;
3. Veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio;
4. Veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį.
5. Jau ne kartą minėtas, nukentėjusiojo vaidmuo inicijuojant baudžiamąjį procesą, kad kai kurioms nusikalstamosioms veikoms yra reikalingas nukentėjusiojo skundas arba baudžiamoji byla inicijuojama nukentėjusiojo. Bausmės neišvengiamumo principas sąveikauja su nukentėjusiojo diskrecijos principu.

Nesant bent vienai iš minėtų sąlygų, baudžiamosios atsakomybės taikymas asmeniui yra negalimas. Siekiant išvengti asmenų piktnaudžiavimo teise, įstatymo leidėjas tame pačiame straipsnyje įtvirtino prezumpciją, kad: „įstatymų nežinojimas nuo atsakomybės neatleidžia.“ Teismas nustatęs visas baudžiamajai atsakomybei kilti būtinas sąlygas turi pareigą remiantis atsakomybės neišvengiamumo principu spręsti dėl asmeniui skiriamos bausmės rūšies dydžio arba esant numatytiems baudžiamąjį kodekso (36-40 straipsniuose) pagrindams, gali atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės (aptariama šio darbo skyriaus pabaigoje).

Pažymėtina, kad asmuo traukiamas baudžiamąjį atsakomybėn apkaltinamojo nuosprendžio arba baudžiamąjį įsakymu pagrindu. Baudžiamasis įsakymas yra supaprastinto baudžiamąjį proceso instrumentas, kuris leidžia baigti greičiau baudžiamąjį procesą ir jo pagrindu dažniausiai asmeniui skiriama bauda.

Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodekso 41 straipsnis numato bausmės sąvoką: bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui.

Bausmė, kaip baudžiamosios atsakomybės taikymo priemonė turi tik jai būdingus požymius: bausmės skiria tik teismas, skiriama apkaltinamoju nuosprendžiu, asmens pripažinimas kaltu dėl tam tikros nusikalstamos veikos padarymo, pasmerkimas valstybės vardu, teistumas už nusikaltimus. Pažymėtina, kad nei viena teisinės atsakomybės forma, išskyrus baudžiamąją, nesukuria asmeniui teistumo būsenos.

Bausmės paskirtis, o kartu ir per ją įgyvendinami tikslai kyla iš jau minėto Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodekso 41 straipsnio:

- 1) Sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo;
- 2) Nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;
- 3) Atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas;
- 4) Paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų;
- 5) Užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą.

Bausmės skyrimo taisyklės, bausmių rūšis ir dydžių intervalus numato Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodekso bendroji dalis, o konkrečias bausmės už tam tikrą nusikalstamą veiką numato specialioji dalis. Pagrindinės bausmės skyrimo taisyklės kylančios iš Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodekso bendrosios dalies:

1. Bausmė skiriama pagal specialiosios dalies straipsnio dispoziciją, numatančią atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką, sankciją (54 straipsnio 1 d.), atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos

veikos pavojingumą, stadiją, kaltės formą ir rūšį, motyvus ir tikslą, kaltininko asmenybę taip pat atsakomybę švelninančias ir sunkinančias aplinkybes (54 straipsnio 2 d.);

2. Už vieną nusikalstamą veiką viena bausmė (42 straipsnio 3 d.), kelios nusikalstamos veikos – kelios bausmės. Negalima bausti du kartus už tą patį, todėl asmuo gali būti baudžiamas tik vieną kartą. Bausmės yra bendrinamos;

3. Jeigu kaltininkas savo noru prisipažino padaręs nusikaltimą, nuoširdžiai gailisi, aktyviai padėjo išaiškinti nusikaltimą ir nėra atsakomybę sunkinančių aplinkybių, teismas skiria jam ne didesnę kaip straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą numatytos bausmės vidurkis laisvės atėmimo bausmę arba su laisvės atėmimu nesusijusią bausmę. (61 straipsnio 4 d.)

4. Gali būti su bausme skiriamos poveikio priemonės (42 straipsnis 6 d.);

5. Pirmą kartą baudžiamam asmeniui už neatsargų ar nesunkų ar apysunkį nusikaltimą dažniausiai teismas skiria su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes. (Šanso principas) Recidyvistui priešingai, dažniausiai skiriama su laisvės atėmimu susijusią bausmę (56 straipsnis);

6. Nepilnamečiams numatyti bausmės skyrimo ypatumai (91 straipsnis).

Teismas kiekvienu atveju bausmę skiria individualiai atsižvelgiant į aukščiau minėtas taisykles. Bet, teismo pareiga pritaikyti teisingą bausmę ne visada gali būti pateisinamas net pačia mažiausia sankcijoje numatyta bausme, todėl yra numatyta išimtinė teismo teisė paskirti švelnesnę bausmę nei numatyta sankcijoje.

Švelnesnės nei numatyta sankcijoje bausmės skyrimą baudžiamosios teisės teorija sieja su:

1. Paskirti švelnesnę bausmę, negu straipsnio sankcijoje už nusikalstamą veiką numatyta mažiausia bausmė;
2. Paskirti švelnesnės bausmės rūšį, negu numatyta straipsnio sankcijoje;
3. Paskirti pavojingam recidyvistui mažesnę bausmę negu straipsnio dispozicijoje numatytas bausmės vidurkis.

Išimtinė teismo teisė skirti švelnesnę bausmę nei numato baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsniai kyla iš Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 62 straipsnio ir sąlyginai iš 54 straipsnio 3 d.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 62 straipsnis numato imperatyviai, kokioms aplinkybėms faktiškai egzistuojant, teismas gali (tačiau neprivalo) skirti asmeniui švelnesnę bausmę nei numatyta sankcijoje. Priešingai yra su Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 54 straipsnio 3 d., kurioje numatyta: „Jeigu straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai

prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę.“

Kaip matyti, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 54 straipsnis neturi imperatyviai iš įstatymo kylančių sąlygų, kurioms esant teismas gali skirti švelnesnę bausmę, o tik įvardija „teisingumo principo prieštaravimu“. Ši įstatymų leidėjo formuluotė yra labai plati, todėl siekiant jos aiškumo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas nutarimu Nr. 40, išaiškino, kad: „Taikydamas švelnesnės, negu straipsnio sankcijoje numatyta, bausmės paskyrimą (BK 54 str. 3 d.), teismas turi nurodyti, kokios yra išimtinės aplinkybės, kad straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas šiam asmeniui už šios nusikalstamos veikos padarymą aiškiai prieštarautų teisingumo principui. Taikyti BK 54 str. 3 d. nuostatas galima, kai nėra BK 62 str. nurodytų pagrindų. Skirdamas švelnesnę, negu įstatymo numatyta bausmę (BK 62 str. 1, 2, 4 dalys) nuosprendyje teismas turi išvardyti nustatytas BK 62 str. atitinkamos dalies sąlygas ir pagrįsti, kokios kitos bylos aplinkybės leidžia taip švelninti bausmę“⁷⁷.

Baudžiamosios atsakomybės neišvengiamumo principas konkuruoja su Šanso principu. Šanso principas yra tarsi bandomasis laikotarpis, kuris turi būti siejamas su sąlyginiu atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės vykdymo atidėjimu.

Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės gali būti sąlyginis (Lietuvos Respublikos BK 38 ir 40 straipsniai) ir besąlyginis (Lietuvos Respublikos BK 36, 37, 39 straipsniai). Atleidimų nuo baudžiamosios atsakomybės ypatumas, kad teismas sprendžia gali būti asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, siekiant įgyvendinti numatytus aukščiau bausmės tikslus ar ne, t.y. ar būtina skirti bausmę, kad būtų įgyvendintas teisingumas.

Su Šanso principu, turėtų būti siejamas sąlyginis atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės. Jau ne kartą minėtas, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsnis ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 40 straipsnis.

Remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsniu, kaltinamajam sukuriama galimybė jei: pripažino nusikalstamą veiką, atlygino žalą, susitaikė su nukentėjusiuoju ir teismas mano, kad daugiau nusikalstamų veikų asmuo nedarys, būti atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės. Šis atleidimas yra sąlyginis, nes įstatymo leidėjas įtvirtino, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 str. 3 d. ir 4 d., kad: „asmeniui per vienerius metus padarius naują

⁷⁷Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų Senato nutarimas „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą“, Nr. 40, 2003 m. birželį 20 d., Teisės gidas, <http://www.teisesgidas.lt/modules/paieska/lat.php?id=26403>.

nusikalstamą veiką, teismas turi teisę panaikinti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės ir spręsti dėl bausmės skyrimo už visas nusikalstamas veikas.“

Susitaikymas su nukentėjusiuoju galimas, tik jei asmuo padarė baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų, nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą ir jei praėjo ne mažiau nei ketveri po susitaikymo su nukentėjusiuoju instituto taikymo. Taigi, Šanso principas susitaikius su nukentėjusiuoju turi taip pat ne vieną saugiklį, kuris užtikrintų, kad asmuo nepagrįstai neišvengtų bausmės už nusikalstamas veikas ir būtų taikomas tik kai išpildytos visos įstatyme numatytos sąlygos ir kai teismas mano, kad asmuo nepadarys naujų nusikalstamų veikų.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 40 straipsnis numato atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės pagal laidavimą. Laidavimo ypatumas yra tas, kad norint taikyti atleidimą pagal laidavimą yra reikalingas pasitikėjimo vertas žmogaus, kuris daro įtaką kaltinamajam, sutikimas laiduoti už kaltinamąjį. Laiduotojas turi už kaltininką įmokėti teismo nustatytą dydžio užstatą, nebent teismas nuspręstų laidavimą skirti be užstato. Taip pat kaltinamasis turi atlikti laidavimo taikymui būtinus veiksmus: prisipažinti dėl nusikalstamos veikos padarymo, gailėtis, bent iš dalies atlyginti žalą, teismas turi būti įsitikinęs, kad kaltinamasis visiškai atlygins žalą, nebedarys naujų nusikalstamų veikų.

Laidavimo trukmę numato teismas nuo vienerių iki trijų metų. Laidavimo institute įtvirtinti du saugikliai: laiduotojo atsakomybė ir pinigų sumos įmokėjimas į teismo sąskaitą, įpareigojimą kaltinamąjį elgtis tinkamai. Jei kaltinamasis, visgi padaro naują nusikalstamą veiką per laidavimo laikotarpį, remiantis to paties Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnio 3 ir 4 d., teismas turi teisę „spręsti dėl bausmės skyrimo už visas nusikalstamas veikas. Sumokėtas užstatas pereina valstybės žinion.“

Kaip matyti, laidavimo institutas, nors suteikia kaltinamajam šansą, būti atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės, bet taip pat ir įtvirtina sąlygas, kurias asmuo turi padaryti norėdamas būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, o nesilaikant atleidimo tvarkos gali būti traukiamas atsakomybėn bei netenka įmokėto užstato.

Su Šanso principų taip pat turėtų būti siejamas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 75 straipsnis. Bausmės vykdymo atidėjimas daug visuomenės narių diskusijų susilaukęs baudžiamosios teisės institutas. Asmuo patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn, teismas jį pripažįsta kaltu, dėl nusikalstamos veikos padarymo, skiria su realiu laisvės atėmimu susijusia bausmę, bet atideda bausmės vykdymą. Visuomenėje šis institutas susilaukia daug dėmesio, kadangi dažnai yra painiojamas su atleidimu nuo bausmės vykdymo. Šiuo atveju, asmuo nėra atleidžiamas,

nes atleidimas galimas tik esant imperatyviai numatytiems Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pagrindams: liga, lygtinis atleidimas, amnestija arba malonė.

Remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 75 straipsniu bausmės vykdymo atidėjimas: „Asmeniui, nuteistam laisvės atėmimu ne daugiau kaip šešeriams metams už dėl neatsargumo padarytus nusikaltimus arba ne daugiau kaip ketveriems metams už vieną ar kelis tyčinius nusikaltimus (išskyrus labai sunkius nusikaltimus), teismas gali atidėti paskirtos bausmės vykdymą nuo vienerių iki trijų metų. Bausmės vykdymas gali būti atidėtas, jeigu teismas nusprendžia, kad yra pakankamas pagrindas manyti, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo.“

Atidedant bausmės vykdymą pagrindinis ypatumas yra tai, kad asmeniui taikomos įvairios baudžiamojo poveikio priemonės ir teismas mano, kad šių priemonių pakaks pasiekti bausmės tikslams. Pažymėtina, kad kai kurios baudžiamojo poveikio priemonės iš dalies suvaržo asmens laisvę, bet teismų praktikoje akcentuojama: „atidėjus laisvės atėmimo bausmės vykdymą teismo skirti įpareigojimai negali būti laikomi ar prilyginami laisvės apribojimo bausmei. Nepaisant to, kad teismo skirti įpareigojimai tam tikru laiku būti namuose ar tęsti mokslą gali būti privalomi nuteistajam skiriant laisvės apribojimo bausmę“⁷⁸.

Teismai dėl bausmės vykdymo atidėjimo akcentuoja: „BK 75 str. nuostatų taikymas yra teismo teisė, bet ne pareiga. Dėl to, net ir esant formaliems pagrindams pagal nusikalstamos veikos kategoriją, esminė minėto straipsnio taikymo sąlyga yra teismo išvada, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. Sprendžiant klausimą, ar bausmės vykdymas gali būti atidėtas, turi būti vertinamos visos bylos aplinkybės, susijusios ir su padaryta veika, ir su nuteistojo asmenybe, turi būti įvertinta, ar yra pagrindas manyti, kad atidėjus laisvės atėmimo bausmės vykdymą, asmuo bus sulaikytas nuo nusikalstamų veikų darymo, ar nuteistasis laikysis įstatymų ir daugiau nenusikals, ar bus užtikrintas teisingumo principo įgyvendinimas“⁷⁹. Nesilaikant bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu numatytų įpareigojimų, teismas sprendžia dėl bausmės atlikimo įkalinimo įstaigoje.

Bausmės vykdymo atidėjimo instituto svarba, kaip Šanso principo suteikimas, jau nebe kaltinamajam, o nuteistajam yra reikšmingas tuo, kad net ir nuteisiamas asmuo laisvės atėmimo bausme įgyja teisę į antrą šansą, t.y. laikytis atidėjimo sąlygų ir išvengti laisvės atėmimo bausmės.

⁷⁸ Klaipėdos apygardos teismo 2016 m. balandžio 4 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1S-125-382/2016, eteismai.lt., <http://eteismai.lt/byla/55193622785507/1S-125-382/2016>.

⁷⁹ Kauno apygardos teismo 2015 m. gegužės 13 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. T-180-785/2015, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/150765476444682/T-180-785/2015>.

Nors nuo seno nusistovėjusi visuomenės nuomonė ir gajus teismų įsitikinimas vykdamas teisingumą, kad kuo griežtesnė laisvės atėmimo bausmė, tuo didesnė tikimybė, kad bus pasiekta bausmės paskirtis, palaiptiui ima keistis.

Teismai.lt žurnale buvo atliekamas interviu su Klaipėdos apygardos teismo baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininku Z. Pociumi tema „Laisvės atėmimo bausmė nebėra efektyviausia bausmė“. Šiame straipsnyje buvo pateikta statistika, kad: 2015 m. Probacijos tarnyba vykdė (dėl bausmės vykdymo atidėjimo) 1 432 nuteistų asmenų priežiūrą, o įkalinimo įstaigose bausmę atliko 6 643 nuteistieji.⁸⁰ Teisėjas, dėl bausmės vykdymo atidėjimo reikšmės akcentavo: „Nuolatinis asmens laikymas uždaroje įstaigoje ne visuomet jį skatina keisti gyvenimo būdą, nebusikalsti. Priešingai, aktyvus darbas su nuteistuoju laisvėje gerina jo integracijos į visuomenę galimybes, leidžia „patikrinti“ elgesį, ugdo atsakomybės jausmą, skatina teigiamus pokyčius. Iš esmės probacija siekiama saugios visuomenės, mažinti nusikalstamų veikų skaičių. Kartu bandoma padėti ir nuteistajam, todėl neužmirštama pagarba žmogaus teisėms bei teisės principui – proporcingumui, t. y. ginti žmogų nuo pernelyg didelio valstybės vykdomo jo teisių ribojimo. Kartu neužmirštas ir nukentėjęs asmuo, kuriam siekiama atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą.“⁸¹

Toks išsakytas baudžiamųjų bylų pirmininko požiūris, dėl bausmės vykdymo atidėjimo taikymo reikšmės, sukuria pagrįsta prielaida, kad ateityje daugės bausmės vykdymo atidėjimo atvejų, nes taip asmenims būtų sukuriama galimybė neprarasti socializacijos, dirbti ir kartu sutaupomos valstybės lėšos.

Ar bausmės dydis turi būti laikoma prevencinė priemonė sulaikyti ne tik prasikaltusį asmenį nuo tolimesnio nusikalstamų veikų darymo, bet taip pat kitus visuomenės narius atgrasyti nuo nusikalstamumo?

Kiekvienas asmuo turi teisę susipažinti su bausmių dydžiais ir rūšimis. Ši asmens teisė įgyvendinama per jau minėtą Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso normų viešumą ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnį: Bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo interesams.

Jei asmenys neturi galimybės dalyvauti teismo posėdžiuose, bet nori susipažinti su skirtomis bausmėmis už nusikalstamas veikas gali susipažinti su viešai publikuojamais nuasmenintais teismų sprendimais.

⁸⁰Z. Pocius „Laisvės atėmimo bausmė nebėra efektyviausia bausmė“, Teismai.lt, 2016 m. spalio, Nr.23, 6-8, http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2016/10/zurnalas_teismai.lt_nr7_web.pdf.

⁸¹ Ibid.

Šiuo metu, vis dar egzistuoja nuomonė, kad griežtos bausmės už nusikalstamas veikas atbaido kitus visuomenės narius pažeisti įstatymus. Su šia nuomone, šio darbo autorius, nenori sutikti, nes bausmių griežtumas Lietuvoje nedaro tokios efektyvios prevencijos kaip norėtųsi. Kaip pvz. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 260 straipsnis įtvirtinantis baudžiamąją atsakomybę už disponavimą psichotropinėmis ir narkotinėmis medžiagomis numato laisvės atėmimą nuo dvejų iki aštuonerių metų. (Remiantis Narkotikų, tabako ir alkoholio departamento 2017 m. metiniame pranešime pateikta statistika: Lietuvoje užregistruota nusikalstamų veikų susijusių su narkotinių medžiagų disponavimu 2004 m. - 1552, o 2016 m. - 2288). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199 straipsnis numato baudžiamąją atsakomybę iki aštuonerių metų laisvės atėmimo už kontrabandą, nelegaliai gabenant valstybėje uždraustus daiktus, baudžiamoji atsakomybė siekia net iki dešimties metų. (Remiantis Lietuvos Respublikos prokuratūros 2016 m. veiklos ataskaitoje pateikta statistika, pradėta ikiteisminių tyrimų dėl kontrabandos nusikaltimų 2011 m. - 410, o 2016 m. – 609).⁸² Kaip žinoma, šie duomenys tik sąlyginiai, nes kiek iš tikro šių nusikaltimų įvykdoma per metus nustatyti yra neįmanoma. Kaip matyti, nusikaltimai šiose srityje ne mažėja, nes vykdant šias nusikalstamas veikas gaunamas didelis pelnas.

Taip pat Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas numato dideles laisvės atėmimo bausmes už smurtinius nusikaltimus, bet šių nusikaltimų taip pat nemažėja, o kaip tik ryškėja tendencija dėl šių nusikalstamų veikų brutalumo, taip pat didelio smurto proveržio prieš nepilnamečius šeimos narius.

Todėl, darytina išvada, kad Lietuvoje bausmių griežtumas, kaip prevencijos priemonė prieš nusikalstamas veikas yra neefektyvi. Lietuvoje prevencija prieš nusikalstamas veikas neveikia ir asmenys prasikalsta dėl socialinių problemų, kurių bausmių griežtumas neišspręs.

Todėl, šio darbo autorius laikosi nuomonės, kad bausmės skyrimo tikslas, šiuo metu pirmiausia turi būti orientuotas sulaikyti asmenį, kuris jau prasižengė, nes toks asmuo potencialiai yra labiau pažeidžiamas. Posėdžių viešumas, teismų sprendimų viešumas, bausmių dydis, tai tik netiesioginė priemonė prevenciškai atgrasyti nuo nusikalstamų veikų darymo, kitus visuomenės narius.

Teismai atlieka ypatingą funkciją baudžiamosios atsakomybės taikymo srityje, nes jie individualiai pagal visas aplinkybes turi nuspręsti, kada bus geriausiai pasiekama bausmės paskirtis. Būtinybė nubausti nusikaltėlį kyla iš Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso specialiosios dalies

⁸² Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos ataskaita, 2016-03-01 Nr. 17.9.-1308, 28. Žiūrėta 2017 m. lapkričio 18 d. <http://prokuraturos.lt/data/public/uploads/2017/03/2016-m.-ataskaita-galutinis-2017-03-21.pdf>.

straipsnių dispozicijos, bet teisingai nubausti, tai jau išimtinai teismo iniciatyva, nes labai daug straipsnių numato kelias bausmių rūšis, bausmių intervalų dydžiai ženkliai skiriasi. Todėl, ar parinkta bausmė bus teisinga ar tik teisėta, priklauso tik nuo teismo veiklos. Pagrindinės problemos su kuriomis susiduriama bausmių skyrimo, jau minėtas vis dar didelis realaus laisvės atėmimo bausmių skyrimas, daroma visuomenės įtaka, dėl bausmių dydžio, visuomenės nusiteikimas prieš nusikaltusį asmenį.

2.3. Įtariamojo/kaltinamojo teisė į gynybą ir žinoti kuo yra kaltinamas

Baudžiamasis procesas turi būti paremtas, ne tik teisingos ir teisėtos bausmės skyrimu už tam tikrą nusikalstamą veiką, o pirmiausia užtikrinti asmens teisę į pačio baudžiamojo proceso teisingumą ir teisėtumą.

Baudžiamojo proceso teisingumas ir teisėtumas pirmiausia turi būti siejamas su asmens teisėmis: žinoti kuo yra kaltinamas, teise į gynybą, į procesinių prievartos priemonių teisėtumą ir teise skųsti priimtus sprendimus.

2.3.1. Ikiteisminio tyrimo organizavimas

Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas gavęs pareiškimą, dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos remiantis jau minėtu Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 2 straipsniu: „kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika.“

Lietuvos teismų praktikoje dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo reikšmės nurodoma: „siekiant patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn, jo veiksmuose būtina nustatyti visus būtinus nusikalstamos veikos sudėties požymius. Nutarimas pradėti ikiteisminį tyrimą negali būti grindžiamas prielaidomis, priešingai, jis turi būti grindžiamas tik patikimais duomenimis. Baudžiamasis procesas turi prasmę tik tuomet, kai jį inicijuojant ir tęsiant yra manoma, kad bus išaiškinta nusikalstama veika ir ją padariusiam asmeniui bus pritaikyta baudžiamajame įstatyme numatyta sankcija“⁸³.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 168 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad: „Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, gavęs skundą, pareiškimą ar pranešimą, o reikiamais atvejais – ir jų patikslinimą, atsisako pradėti ikiteisminį tyrimą tik tuo atveju, kai nurodyti duomenys apie nusikalstamą veiką yra akivaizdžiai neteisingi ar yra aiškios šio Kodekso 3 straipsnio 1 dalyje nurodytos aplinkybės. Gautu skundo, pareiškimo ar pranešimo duomenų patikslinimui gali būti atlikti veiksmai, kurie nesusiję su procesinėmis prievartos priemonėmis: įvykio vietos apžiūra, įvykio

⁸³Panevėžio apygardos teismo 2014 m. gegužės 22 d. baudžiamojoje byloje priimta nutartis Nr. 1S-487-185/2014, eteismai.lt. <http://eteismai.lt/byla/158911495849288/1S-487-185/2014>.

liudytojų apklausos, taip pat iš valstybės ar savivaldybės įmonių, įstaigų, organizacijų, pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, reikalaujami duomenys ar dokumentai, atliktos pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, apklausos.“

Tokie proceso veiksmai turi būti atlikti per kuo trumpesnius terminus, bet ne ilgiau kaip per dešimt dienų. Nustačius nusikalstamos veikos požymius ir esant žinomam įtariamajam, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi užtikrinti, kad įtariamajam įteikiant įtarimą, dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos būtų užtikrinta asmens teisė į gynybą.

Asmens teisę į gynybą užtikrina šie galiojantys nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 3 p.⁸⁴, Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1989 m. kovo 13 d. rezoliucija (A/RES/43/1173), Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje akcentavo kad: „Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje nustatyta asmens teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą yra absoliuti, ji negali būti paneigta ar suvaržyta jokiais pagrindais ir jokiomis sąlygomis. Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje įtvirtintos teisės į gynybą, taip pat teisės turėti advokatą kyla įstatymų leidėjo pareiga įstatymais sukonkretinti, kaip įgyvendinama ši asmens konstitucinė teisė. Iš konstitucinės teisės į gynybą, taip pat **teisės** turėti advokatą kyla ir valstybės institucijų pareiga užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali“⁸⁵. Taip pat „Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje laiduota kaltinamojo teisė į gynybą suponuoja, kad kaltinamajam turi būti garantuotos pakankamos procesinės priemonės gintis nuo pareikšto kaltinimo bei užtikrinta galimybė jomis pasinaudoti. Kaltinamojo teisė į gynybą yra viena iš tiesos byloje nustatymo garantijų. Ši teisė laikoma būtina sąlyga įgyvendinant baudžiamojo proceso uždavinį teisingai nubausti kiekvieną nusikaltimą padariusį asmenį ir užtikrinanti, kad nekaltas asmuo nebūtų patrauktas baudžiamajon atsakomybėn ir nuteistas“⁸⁶.

Asmens teisė į gynybą gali būti įgyvendinama paties asmens arba gynėjo. Gynėju gali būti tik advokatai arba advokato pavedimu advokato padėjėjas. Pažymėtina, kad advokato padėjėjas negali

⁸⁴ „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“ priimta 1950-11-04, Lietuvoje galioja nuo 1995-06-20. Valstybės žinios. 40, 987, (1995).

⁸⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Nr. 15/99-34/99-42/2000, KT, <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta316/content>.

⁸⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Nr. 5/98, KT, <http://www.lrkt.lt/lt/teismoaktai/paieska/135/ta351/content>

būti asmens gynėju dėl sunkių ir labai sunkių nusikaltimų. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnis detalai numato gynėjo turimas teises ir pareigas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio 1 d. yra numatytas sąrašas aplinkybių, kurioms esant asmuo negali gintis pats, o gynybą turi būti įgyvendinama per gynėją. Remiantis to paties straipsnio 3 d. yra įtvirtinta asmens teisė į nemokamą teisinę pagalbą, jei asmuo dėl sunkios turtinės padėties negali nusisamdyti advokato. Nemokamos teisinės pagalbos teikimo tvarką numato Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas.⁸⁷ Privalomas gynėjo dalyvavimas turi būti taikomas tik Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse numatytais atvejais, nes kitaip būtų suvaržyta asmens teisė gintis pačiam ir nepagrįstai būtų primetamas gynėjo dalyvavimo būtinumas.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje akcentuojama, kad: „kaltinamojo teisė į veiksmingą gynėjo, prireikus paskirto valstybės, pagalbą yra vienas fundamentalių teisingo proceso požymių. Tam, kad teisė į teisingą bylos nagrinėjimą būtų pakankamai reali ir veiksminga, Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis paprastai reikalauja, jog galimybė pasinaudoti gynėjo pagalba būtų suteikta nuo pirmosios įtariamojo apklausos momento, išskyrus, kai yra įtikinamų priežasčių apriboti šią teisę. (Didžiosios kolegijos 2008 m. lapkričio 27 d. sprendimas byloje Salduz prieš Turkiją, peticijos Nr. 36391/02; Didžiosios kolegijos 2015 m. spalio 20 d. sprendimas byloje Dvorski prieš Kroatiją, peticijos Nr. 25703/11)“⁸⁸.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad: „EŽTT praktikoje yra pabrėžiama ikiteisminio tyrimo stadijos svarba parengiant baudžiamąją bylą teismui, nes tyrimo metu surinkti įrodymai lemia baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme pagrindą. Taigi įtariamajam jau šioje (tyrimo) stadijoje turi būti suteikiama galimybė pasinaudoti gynėjo pagalba, o gynėjui, savo ruožtu, suteikiama galimybė užtikrinti esminius gynybos aspektus (diskutuoti dėl bylos, rinkti įtariamajam palankius duomenis, pasirengti apklausoms, palaikyti įtariamąjį)“⁸⁹.

Pagrindinė gynėjo pareiga numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 2 d. „panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemonės ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir teikti ginamajam reikiamą teisinę pagalbą“. Gynėjui įgyvendinant šią savo pareigą, remiantis Lietuvos Respublikos

⁸⁷ „Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas“. Valstybės žinios., 18-572, (2005).

⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 3 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 2K-462-697/2015, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/87961993394986/2K-462-697/2015>.

⁸⁹ Ibid.

advokatūros įstatymo⁹⁰ 45 straipsnio 1 d. „Draudžiama kliudyti advokatui be pašalinių susitikti su klientu.“ Europos Žmogaus Teisių Teismas Campbell ir Fell byloje prieš Jungtinę Karalystę (1984). Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo, jog: „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6(3) (b) straipsnio nuostatos gali būti interpretuojamos plačiau, t. y. kad esant tam tikroms išimtinėms aplinkybėms valstybė turi teisę riboti teisinių konsultacijų konfidencialumą. Kilus pagrįstiems įtarimams, kad gynėjas piktnaudžiauja savo procesine padėtimi ir kaltinamajam teikiamais patarimais klaidina teismą ar trukdo normaliai proceso eigai, valstybė gali pažeisti teisinių konsultacijų privatumo principą“⁹¹. Remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 49 straipsniu, teismas gali nušalinti gynėją, tik jei šis naudoja neteisėtas gynybos priemones.

Lietuvos baudžiamajame procese nėra numatyta teismo teisės nušalinti gynėjo jei šis naudoja neefektyvias gynybos priemones. Pavyzdys iš teismų praktikos: „2013-10-11 Panevėžio miesto apylinkės teisme, sprendžiant kardomosios priemonės – suėmimo termino pratęsimo įtariamajam R. Č. klausimą, buvo gautas įtariamojo R. Č. žodinis prašymas nušalinti gynėją advokatą R. K.. Prašymą įtariamasis motyvavo tuo, kad advokatas jo tinkamai negynė sprendžiant kardomosios priemonės - suėmimo skyrimo jam klausimą. 2013 m. spalio 11 d. nutartimi Panevėžio miesto apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas atmetė įtariamojo R. Č. prašymą nušalinti gynėją advokatą R. K., motyvuodamas tuo, kad nėra advokato nušalinimo pagrindų, numatytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 61 str. Byloje nėra duomenų, kad advokatas šioje byloje būtų šališkas ar būtų naudojęs netinkamas arba neteisėtas gynybos priemones. Tai, kad skiriant kardomąją priemonę – suėmimą, advokatas prokuroro pareiškimui neprieštaravo, teismo nuomone, nerodo advokato šališkumo“⁹². Padavus skundą dėl šio teismo sprendimo, Panevėžio apygardos teismas atsisakė šį skundą nagrinėti remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 439 straipsnio 2 d. – nutartys dėl nušalinimo neskundžiamos apeliacinei instancijai.

Pavyzdys iš teismų praktikos, kai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad buvo pažeista asmens teisė į gynybą. Trumpai apie bylos fabulą: „B. Z. nuteistas už tai, kad 2012 m. rugsėjo 29 d., apie 16.30 val., prie namo, esančio Vilniuje, (-), tyčia sudavė medine lazda A. P. (A. P.) per dešinę ranką, padarydamas jam muštinę žaizdą dešinės alkūnės sąnario srityje, kuri komplikavosi supūliavimu; dėl patirto sužalojimo dešinės rankos funkcija buvo sutrikdyta ilgiau nei 10 dienų.

⁹⁰ „Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas“ . Valstybės žinios, 50, 1632, (2004).

⁹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas 1994 m. lapkričio 18 d. „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antros dalies trečio punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”, 91, 1789, KT, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.13E0AEB516A2>.

⁹² Panevėžio apygardos teismo 2013 m. spalio 23 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1S-867-366/2013, eteismai, <http://eteismai.lt/byla/85121328870829/1S-867-366/2013>.

Tokiais veiksmais nuteistasis B. Z. nesunkiai sutrikdė A. P. sveikatą. Vilniaus apygardos teismas, nustatęs, kad dėl nuteistojo amžiaus ir neįgalumo jis pagal BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punktą viso proceso metu turėjo absoliučią teisę į būtiną gynėjo dalyvavimą, o ikiteisminio tyrimo metu gynėjas nedalyvavo, nepagrįstai netenkino prašymo bylą nagrinėjant apeliacine tvarka atlikti visą įrodymų tyrimą ir apklausti teismo apylinkės teisme neapklaustus asmenis (S. G., M. M., E. M. ir V. M.), apsiribodamas tik jų ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymu. Taip buvo iš esmės suvaržyta nuteistojo teisė tiek pačiam, tiek per gynėją užduoti minėtiems asmenims klausimus ir taip gintis nuo pareikšto kaltinimo⁹³.

Nuteistasis ir jo gynėjas pateikė kasacinį skundą. Kasacinis teismas jį patenkino ir nurodė, kad: „Chronologiškai analizuojant ikiteisminio tyrimo medžiagą, konstatuotina visa grandinė pamatinių asmens procesinių teisių pažeidimų. B. Z. kaip įtariamasis apklaustas 2014 m. vasario 17 d.; jam buvo išaiškinta teisė turėti gynėją, tačiau gynėjo jis atsisakė. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad apklausos metu B. Z. buvo 88 metai. Iš ranka rašytų jo tekstų matyti, kad asmuo turi sunkumų su rašyba, protokoluose nenurodyta, tačiau jau vėliau teismui pateikti dokumentai patvirtina ir tai, kad B. Z. negirdi 80–84 proc., mažai padeda ir klausos aparatas. Esant tokiems akivaizdiems asmens fiziniams trūkumams bei atsižvelgiant į įtariamojo senyvą amžių ir ribojančias galimybes suvokti įtarimų bei atliekamų ikiteisminio tyrimo veiksmų esmę, tyrėja privalėjo paskirti jam gynėją tam, kad užtikrintų realias galimybes gintis nuo pareikšto kaltinimo. Šiuo atveju atsisakymas gynėjo, juolab nenurodant motyvų, yra neprivalomas ikiteisminio tyrimo pareigūnui“⁹⁴.

Teisė į gynybą apima ne tik teisę į advokatą, bet visas įtariamojo/kaltinamojo numatytas teises baudžiamajame procese:

1. Būti aiškiai informuotam dėl kokių nusikalstamų veikų yra įtariamasis/kaltinamas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra akcentavęs: „Kaltinamasis aktas yra svarbiausias ikiteisminio tyrimo stadijos dokumentas; surašydamas kaltinamąjį aktą prokuroras suformuluoja kaltinimą, pagal kurį vyksta bylos nagrinėjimas teisme. BPK 219 straipsnio 3 punkte nustatyta, kad kaltinamajame akte turi būti nurodoma nusikalstamos veikos aprašymas: padarytos nusikalstamos veikos vieta, laikas, būdai, padariniai ir kitos svarbios aplinkybės. Šie reikalavimai įtvirtinti tam, kad įtariamasis suprastų, kuo yra kaltinamas, ir būtų nustatytos nagrinėjimo teisme ribos. Konkrečias bylos nagrinėjimo teisme ribas apibrėžia ir teisėjo nutartis bylą perduoti nagrinėti teismajame posėdyje“⁹⁵.

⁹³Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 3 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 2K-462-697/2015, [eteismai.lt, http://eteismai.lt/byla/87961993394986/2K-462-697/2015](http://eteismai.lt/byla/87961993394986/2K-462-697/2015).

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2011 m. balandžio 5 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 2K-159/2011, LAT, <file:///C:/Users/Asus/Downloads/L071E9E48F4E1.pdf>.

2. Turėti laiko pasiruošti gynybai (ypač aktualu, kai nusikalstama veika perkvalifikuojama).

3. Dalyvauti apklausiant liudytojus, atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus, teikti duomenis apie nusikalstamas veikas ir t.t., kiek tai nepažeidžia kitų asmenų teisių.

Atskleidžiant nusikalstamas veikas yra naudojami įvairūs ikiteisminio tyrimo veiksmai: nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamojo apklausos, daiktinių, rašytinių, elektroninių duomenų tyrimai, taip pat neišvengiamai naudojamos įvairios procesinės prievartos priemonės. Procesinės prievartos priemonės yra reikšmingos tuo, kad neatsiejamos nuo pačio asmens ir vienaip ar kitaip suvaržo asmens teises. Visos procesinės prievartos priemonės pagal asmens teisių ribojimą gali būti skirstomos į šias grupes: suvaržančios asmens laisvę, privataus gyvenimo neliečiamumą ir orumą, būsto neliečiamumą, teisę laisvai judėti. Procesinės prievartos priemonės praktikoje pagrinde skirstomos į kardomasias ir kitas procesines prievartos priemones.

Kardomosios prievartos priemonės numatytos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 11 skyriuje. Kardomųjų priemonių tikslas numatytas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 119 straipsnyje: „skiriamos siekiant užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms.“

Šios priemonės labiausiai suvaržančios asmens teises, todėl jos turi būti skiriamos tik tais atvejais, kai tai yra neišvengiama. Pačios griežčiausios kardomosios priemonės suėmimas, namų areštas ir įpareigojimas gyventi skyriumi nuo nukentėjusiojo gali būti skiriamas tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi. Kitas kardomasias priemones gali skirti prokuroras, neatidėliotinais atvejais ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso numatytais atvejais taip pat ikiteisminio tyrimo pareigūnas.

Kardomųjų procesinių prievartos priemonių skyrimo bendrosios taisyklės⁹⁶:

1. Priimamas nutarimas ar nutartis;

2. Turi būti pakankamai duomenų, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką, privaloma, kad prieš skiriant kardomąją priemonę asmeniui būtų įteiktas įtarimas.

3. Suėmimas visada taikomas tik kraštutiniu atveju, kai yra pakankamas duomenų kiekis manyti, kad švelnesnės kardomosios priemonės nesuveiks. Skiriant suėmimą kitos kardomosios priemonės neskiriamos.

⁹⁶ Goda G, Kazlauskas M., Kuconis P., supra note, 33:224-227.

4. Sprendimas priimamas atsižvelgiant į nusikalstamos veikos sunkumą, įtariamojo asmenybę, į tai ar jis turi nuolatinę gyvenamąją vietą, turi darbą, į amžių, sveikatos būklę, šeiminių padėčių, kt. aplinkybes, kurios konkrečiu atveju turėtų reikšmės kardamosios priemonės skyrimui. Detaliai kiekvienos kardamosios priemonės (išskyrus suėmimą) skyrimo tvarką numato 2015 m. gruodžio 1 d. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro įsakymas Nr. I-306 „Dėl rekomendacijų dėl kardomųjų priemonių, išskyrus suėmimą, skyrimo ikiteisminio tyrimo metu tvarkos ir nustatytų sąlygų laikymosi kontrolės patvirtinimo“. Suėmimo skyrimo tvarką numato detaliai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 122 ir 123 straipsniai. Suėmimo vykdymo tvarką numato 2015 m. birželio 23 d. priimtas Lietuvos Respublikos suėmimo vykdymo įstatymas Nr. XII-1819.

Procesinių prievartos priemonių teisėtumą įtvirtina taip pat įtvirtiną 2015 m. liepos 3 d. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro įsakymas Nr. I-192 „Dėl rekomendacijų dėl fotografavimo, filmavimo, matavimo, rankų atspaudų, pavyzdžio genetinei daktiloskopijai paėmimo tvarkos ir Eurodac sistemos pirštų atspaudams lyginti naudojimo patvirtinimo.“

Visos procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos laikantis šių pamatinių taisyklių:

1. Teisė apskusti procesinės prievartos priemonės neteisėtumą;
2. Nepažeisti asmens teisių daugiau nei yra būtina.
3. Būti proporcinga, kai be jų negalima pasiekti reikiamų baudžiamojo proceso tikslų.
4. Draudžiama naudoti smurtą prieš asmenį, (išskyrus asmens agresyvumo numalšinimui), žeminti ar kitaip pažeisti asmens orumą, sveikatą.

Lietuvoje tebėra labai opi problema, kad ikiteisminiame tyrime dažnai asmenims taikomas suėmimas.

Šią problemą suimti asmenys bando spręsti skundžiant taikytas kardomasias priemones apeliacine tvarka. Lietuvos apeliacinis teismas 2016 metų ataskaitoje nurodė, kad: „2016 metais Lietuvos apeliacinis teismas aštuoniose bylose panaikino žemesnės instancijos teismo nutartis, konstatuodamas, kad už suėmimą švelnesnės kardamosios priemonės yra efektyvios, veiksmingos ir pakankamos kardomųjų priemonių tikslams įgyvendinti. Penkiose bylose teismas patenkino skundus dėl kardamosios priemonės – suėmimo – termino pratęsimo ir suėmimą pakeitė į švelnesnes kardomasias priemones (dviejose bylose – į užstatą, intensyvią priežiūrą, dokumentų paėmimą, kitoje – į užstatą, namų areštą, įpareigojimą periodiškai registruotis policijos įstaigoje, kitoje – tik į namų areštą, dar kitoje – į namų areštą, dokumentų paėmimą). Dar trijose bylose Lietuvos apeliacinis teismas panaikino žemesnės instancijos teismo nutartis, kuriomis švelnesnės kardamosios priemonės pakeistos į suėmimą, konstatuodamas, kad švelnesnės kardamosios priemonės buvo veiksmingos,

pakankamos kardomųjų priemonių tikslams pasiekti, todėl žemesnės instancijos teismai nepagrįstai pakeitė jas į griežčiausią kardomąją priemonę – suėmimą. (Lietuvos apeliacinio teismo nutartys byloje Nr. 1S-384-396/2016, Nr. 1S-4-150/2016, Nr. 1S-401-518/2016)⁹⁷.

Suėmimo taikymo mastą tikėtina, kad mažins intensyvosios priežiūros įtvirtinimas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131¹ straipsnis numato, kad: „Intensyvi priežiūra – įtariamojo kontrolė elektroninėmis stebėjimo priemonėmis.“ Šios procesinės prievartos priemonės priėmimo priežastis buvo sąlygota siekiant mažinti suėmimo taikymo mastą Lietuvoje. Išvengiant asmens visiško izoliavimo nuo artimos aplinkos nesant teismo sprendimo, užkertant kelią reikalauti jei asmuo būtų išteisintas kompensacijos už neteisėtą suėmimą, taip pat taupant valstybės lėšas, kurios yra eikvojamoms, kai asmuo yra tardymo izoliatoriuje. Ši priemonė pradėta taikyta nuo 2017 metų sausio 1 d., todėl viešų ir tikslų duomenų, kiek iki dabar buvo pritaikytų intensyvosios priežiūros priemonių, ar ši priemonė tikrai pasiteisino - nėra.

Šio darbo autorius nori pažymėti, kad žiniasklaidos daroma įtaka ikiteisminiam tyrimui yra labai rimta Lietuvos problema. Žiniasklaidos priemonėse, neretai informacija apie pradėtus baudžiamuosius persekiojimus yra netinkamai interpretuojama. Turima mintyje, kad tokie teiginiai, kaip „asmuo įvykdė nusikaltimą“, „asmuo yra kaltas ar nekaltas“ yra klaidinančios sąvokos, kurios sukuria realybę, jog jei asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybė jis jau turi būti pripažintas kaltu. Po kurio laiko, kai asmuo išteisinamas, tada visuomenė nusivilia teisėsaugos institucijomis, ypač teismais ir nebetiki teisingumu. Taip pat internetinėje erdvėje asmenys komentuoja pareigūnų veiksmus, kritikuoja – netiesiogiai darydami spaudimą, kad jei pareigūnai netaikys griežtos kardamosios priemonės, ar prokuroras neprašys skirti maksimalios bausmės, nebus įvykdytas teisingumas.

Darytina išvada, kad ikiteisminio tyrimo organizavimo pagrindinės problemos: suėmimo taikymo dažnumas, nusikalstamų veikų tyrimų efektyvumui daroma žiniasklaidos įtaka, kas paneigia teisingumo principo reikšmę, nors ir nepažeidžia teisėtumo principo ribų. Taip pat kaip papildomą problemą reikėtų išskirti: gynybos realumo patikrinimo negalimumą. Turint mintyje, kad nėra teisinio instrumento, kuris įgalintų patikrinti advokato teikiamų teisinių paslaugų kokybiškumą, kas, siekiant užtikrinti įtariamojo/kaltinamojo teisių gynimą yra labai svarbu. Baudžiamojo proceso kodeksas numato, gynėjo pašalinimą iš proceso tik už nevienkartinį nedalyvavimą arba neteisėtų priemonių

⁹⁷Lietuvos Apeliacinio Teismo 2016 metų pranešimas, 2017, Vilnius, Žiūrėta 2017 m. lapkričio 4 d. [file:///C:/Users/Asus/Downloads/metine_draft2_r%20\(galutinis\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/metine_draft2_r%20(galutinis).pdf).

naudojamą procese, bet ne už nekokybiškų teisinių paslaugų teikimą. Šiuo atveju, gynėjo paslaugų kokybiškumo klausimas paliekamas asmens nuožiūrai, kuris gali mėginti nekokybiškas paslaugas skųsti civiline tvarka ar advokatų tarybai. Jei gynyba buvo teikiama pagal nemokamos teisinės pagalbos sutartį, asmuo turi teisę kreiptis dėl gynėjo pakeitimo tokia pat tvarka, kaip gynėjas buvo paskirtas.

2.3.2. Nekaltumo prezumpcija

Nekaltumo prezumpcijos principas yra įtvirtintas tiek nacionaliniuose tiek tarptautiniuose teisės aktuose. Tarptautiniai teisės aktai numatantys nekaltumo prezumpcijos principą: Europos Žmogaus Teisių Konvencijos 6 straipsnio 2 d., 1966 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 2 d. Nacionaliniai teisės aktai – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis, Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 44 straipsnio 6 d. Visuose minėtuose teisės aktuose nekaltumo prezumpcijos turinys yra įtvirtintas analogiškai, todėl bus analizuotinas tik vienas iš teisės aktų – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis.

Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsniu: „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu.“ Dėl nekaltumo prezumpcijos reikšmės Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad: „įtvirtinta nekaltumo prezumpcija yra viena svarbiausių teisingumo vykdymo demokratinėje teisinėje valstybėje garantijų. Tai pamatinis teisingumo vykdymo baudžiamųjų bylų procese principas, svarbi žmogaus teisių ir laisvių garantija. Nekaltumo prezumpcija neatskiriamai siejama su kitų žmogaus konstitucinių teisių ir laisvių, taip pat įgytų teisių gerbimu ir apsauga. Ypač svarbu, kad nekaltumo prezumpcijos laikytųsi valstybės institucijos ir pareigūnai. Viešieji asmenys, kol asmens kaltumas padarius nusikaltimą nebus įstatymo nustatyta tvarka įrodytas ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, apskritai turi susilaikyti nuo asmens įvardijimo kaip nusikaltėlio. Priešingu atveju galėtų būti pažeistas žmogaus orumas ir garbė, galėtų būti pakenkta asmens teisėms ir laisvėms“⁹⁸.

Doktrinoje išskiriami šie analizuojamo principo esminiai aspektai⁹⁹:

1. Kol nėra įsiteisėjusio apkaltinamojo nuosprendžio, joks asmuo negali būti laikomas kaltu;
2. Asmuo gali būti pripažintas kaltu dėl nusikalstamos veikos padarymo tik pagal įstatyme numatytas taisykles ištyrus ir išnagrinėjus baudžiamąją bylą; dėl šio nekaltumo prezumpcijos aspekto Lietuvos Aukščiausiasis Teismas akcentavo, kad: „Europos Žmogaus Teisių Teismo

⁹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. sausio 16 d., 2009 m. birželio 8 d. nutarimai.

⁹⁹ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. supra note, 33:50-51.

praktikoje konstatuota, kad nusikalstama veika turi būti aiškiai apibrėžta įstatyme. Šis reikalavimas yra patenkinamas tuo atveju, kai asmuo gali iš atitinkamos nuostatos formuluotės ir prireikus pasitelkdamas jos aiškinimą teismų praktikoje žinoti, kokie veiksmai ar neveikimas sukelia jo baudžiamąją atsakomybę ir atitinkamai reguliuoti savo elgesį.¹⁰⁰;

3. Įpareigoja, kad taikomos procesinės prievartos priemonės nebūtų traktuojamos, kaip bausmė ir neturėtų bausmės požymių (ypatingai šis aspektas svarbus taikant asmeniui suėmimą. Suėmimas turi būti taikomas esant pagrįstų duomenų, kad bus trukdoma baudžiamojo proceso eigai arba daromos naujos nusikalstamos veikos, o ne siekiant nubausti įtariamąjį/kaltinamąjį.);
4. Visi gauti duomenys baudžiamojo proceso metu, kurie kelia abejonių dėl kaltinamojo kaltės, turi būti vertinami kaltinamojo naudai. Atskleisdamas nekaltumo prezumpcijos turinį Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1994 m. lapkričio 18 d. nutarime konstatavo, kad: „pagal Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nekaltumo prezumpciją baudžiamajame procese kaltės įrodinėjimo našta tenka kvotos ir tardymo organams (ikiteisminio tyrimo pareigūnams). Įtariamasis ar kaltinamasis savo nekaltumo įrodinėti neprivalo.“¹⁰¹

Analizuojant nekaltumo prezumpcijos principo reikšmę būtina paminėti, kad EŽTT ne kartą nagrinėjo bylas, kuriose pareiškėjai nurodo, kad Lietuvos teismai jų atžvilgiu pažeidė nekaltumo prezumpcijos principą, kaip pvz.: Daktaras prieš Lietuvą (2000 m. spalio 10 d. sprendimas, peticijos Nr. 42095/98), A. Butkevičius prieš Lietuvą (2002 m. kovo 26 d. sprendimas peticijos Nr. 48297/99), Paulikas prieš Lietuvą (2017 m. sausio 24 d. peticijos Nr. 57435/09).

Visose šiose bylose pareiškėjai prašė pripažinti, nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimą, remiantis tuo, kad nepriėmus teismo apkaltinamojo nuosprendžio asmenys viešai buvo įvardijami, kaip padarę nusikalstamą veiką.

Pirmos dvi bylos yra reikšmingos tuo, kad EŽTT pripažino esant nekaltumo prezumpcijos pažeidimą ir priteisė pareiškėjams kompensacines išmokas.

Paskutinė byla reikšminga tuo, kad dar nauja šiai dienai ir joje nebuvo nustatyta pažeidimo, todėl būtina paminėti ką akcentavo EŽTT šioje byloje: „svarbu ne subjektyvus pareiškėjo įsitikinimas dėl žiniasklaidos poveikiu teismams, bet tai, ar jis laikytinas objektyviai pagrindžiamu. Faktorai, į kuriuos atsižvelgtina vertinant žiniasklaidos poveikį yra trys: 1) laikas, praėjęs nuo žiniasklaidos

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 11 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-93/2014, [eteismai.lt, http://eteismai.lt/byla/57594094255429/2K-P-93/2014](http://eteismai.lt/byla/57594094255429/2K-P-93/2014).

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atititikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Nr. 13/2014, KT, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18995>

kampanijos pradžios iki teismo pradžios 2) ar publikacijos priskirtinos valdžios atstovams ar rengtos remiantis jų teikiama informacija 3) ar publikacijos įtakoto teisėjus ir bylos baigtį. Teismas manė, kad nors tam tikri pasisakymai galėjo įtakoti visuomenę manyti, kad S. Paulikas buvo kaltas, tačiau byla buvo išnagrinėta 3 instancijų teismų priimant tinkamai motyvuotus sprendimus, bylą nagrinėjo profesionalūs teisėjai (o ne prisiekusiųjų teismas), kurių išsilavinimas ir patirtis leidžia jiems nepaisyti nederamos išorės įtakos. Teismas nurodė, kad šioje byloje nebuvo jokių įrodymų, kad bylą nagrinėję teisėjai buvo kaip nors paveikti žiniasklaidos publikacijų¹⁰².

Kasaciniu nutarčių, kuriuose pareiškėjai skundžia pirmos ir antros instancijos teismus, dėl galimai pažeistos nekaltumo prezumpcijos remiantis tuo, kad buvo priimtas apkaltinamasis nuosprendis nesurinkus pakankamai įrodymų, buvo remiamasi prielaidomis, asmuo turi įrodinėti savo nekaltumą - yra aibė. Dėl magistrinio darbo apimties ribojimo šių pavyzdžių nebus pateikta.

2.3.3. Teisė į greitą procesą

Dar viena įtariamojo/kaltinamojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą, tai teisė į greitą procesą. Ši teisė kyla, iš jau ne kartą šiame darbe minėtų, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 6 straipsnio (aktuali 1 d.), Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 2 straipsnio.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 176 straipsnio 1 d. įtvirtina terminus per kuriuos privalo būti baigtas ikiteisminis tyrimas. Ikiteisminio tyrimo trukmės, kelis papildomus terminus taip pat įtvirtina Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės aprašo patvirtinimo“¹⁰³ bendrųjų nuostatų 4 ir 5 p. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 176 straipsnio numatyta terminų trukmė yra imperatyvi ir to paties straipsnio 2 d. numatyta išskirtinė prokuroro teisė tik išimtiniais atvejais, dėl bylos sudėtingumo, apimties, pratęsti ikiteisminį tyrimą. Ikiteisminio tyrimo pratęsimo tvarką, terminų skaičiavimo tvarką detaliai numato minėtas generalinio prokuroro įsakymas „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės aprašo patvirtinimo“.

Siekiant užtikrinti, kad įtvirtinti ikiteisminio tyrimo trukmės terminai nebūtų tik fiktyvi įstatymo fikcija, įstatymo leidėjas priėmė Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 215 straipsnį. Šis straipsnis numato įtariamojo arba jo atstovo teisę paduoti skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl ikiteisminio tyrimo vilkinimo. Šio skundo ypatumas yra tai, kad ikiteisminio tyrimo

¹⁰² Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme, „Įsiteisėjo sprendimas Pauliko byloje“, 2017 m. spalio 18 d., LRV atstovas, <http://lrv-atstovas-eztt.lt/tl/naujienos/isiteisejo-sprendimas-pauliko-byloje>.

¹⁰³ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės aprašo patvirtinimo, Nr. I-142, (2010).

teisėjas išnagrinėjęs skundą priima viena iš šių nutarčių: 1) skundą atmesti; 2) įpareigoti prokurorą užbaigti ikiteisminį tyrimą per nustatytą terminą; 3) ikiteisminį tyrimą nutraukti. Jei ikiteisminio tyrimo teisėjas nusprendžia atmesti skundą, asmuo turi teisę skųsti šią nutartį apygardos teismo teisėjui. Teisėjui nusprendus tenkinti skundą ir tuo pagrindu nutraukti ikiteisminį tyrimą, ikiteisminio tyrimo nutraukimas yra besąlyginis.

Dėl proceso vilkinimo Lietuvos apeliacinis teismas yra pažymėjęs: „Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje yra nurodyta, kad proceso trukmės pagrįstumas turi būti vertinamas atsižvelgiant į bylos aplinkybes remiantis šiais kriterijais: bylos sudėtingumo, pareiškėjo ir institucijų elgesio ir proceso poveikio pareiškėjui (žr. pavyzdžiui, *Philis v. Greece* (no. 2), 1997-06-27, § 35 ir *Portington v. Greece*, 1998-09-23, § 21). Iš esmės tokius pat kriterijus yra nurodęs ir kasacinis teismas: konkrečios bylos sudėtingumas; asmens, dėl kurio vykdytas baudžiamasis persekiojimas, elgesys; valstybės institucijų elgesys, organizuojant bylos procesą; baudžiamajame procese sprendžiamų klausimų reikšmė pareiškėjui“¹⁰⁴.

Terminų per kiek baudžiamoji byla turi būti išnagrinėta teisminėje stadijoje – nėra.

2.3.4. Asmens teisė ginti savo teises, jei jas pažeidė teisingumo funkcijas įgyvendinantys subjektai, kaip teisingumo principo išraiška

Teisės į gynybą klausimas iškyla, ne tik tada, kai asmuo ginasi nuo jam pareikštų kaltinimų, bet taip pat, kai buvo prieš asmenį neteisėtai panaudotos kardamosios priemonės, taikytos per ilga proceso trukmė. Tokią asmens teisę užtikrina BPK 44 straipsnio 4 d., 46 straipsnio 1 d. „Kai baudžiamasis procesas nutraukiamas dėl to, kad nenustatyta nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių, o asmuo buvo suimtas, taip pat kai priimamas išteisinamasis nuosprendis, prokuroras ir teisėjas privalo išaiškinti asmeniui dėl neteisėto sulaikymo, suėmimo ar nuteisimo pažeistų teisių atkūrimo ir žalos atlyginimo tvarką.“ Esant šiam teisės pažeidimui asmuo įgyja teisę į žalos atlyginimą iš valstybės.

Pažeistos teisės gynimas galimas dvejomis formomis: neteismine ir teismine.

Neteismine tvarka – įgyvendinama remiantis Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei įstatymu.¹⁰⁵ Asmuo su prašymu atlyginti žalą kreipiasi į Teisingumo ministeriją, Galimybė pasinaudoti šia tvarka yra

¹⁰⁴ Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. balandžio 5 d sprendimas priimtas civilinėje byloje Nr. 2A-189-178/2016, <http://eteismai.lt/byla/147900343479578/2A-189-178/2016>.

¹⁰⁵ „Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei įstatymas“. Valstybės žinios. 56,2228, (2002).

terminuota – asmuo dėl žalos atlyginimo privalo kreiptis ne vėliau kaip per 3 metus nuo sužinojimo, jog buvo atlikti neteisėti veiksmai. Paduodamas prašymą Teisingumo ministerijai asmuo taip pat turi pateikti įsiteisėjusį prokuroro ar teismo sprendimą, kuriame nurodomi padaryti pažeidimai. Taigi, šia tvarka asmuo gali pasinaudoti tik tuo atveju, kai jo atžvilgiu padaryti pažeidimai jau buvo oficialiai konstatuoti. Ši gynybos forma turi žalos kompensavimo ribas. Turtinė žala kompensuojama ne daugiau 2900 Eurų, o neturtinė ne daugiau 1500 Eurų.

Teisminė tvarka - reglamentuojama civilinės teisės, o įgyvendinama civilinio proceso tvarka. Remiantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.272 straipsniu, kuriame numatyta, kad: „Žalą, atsiradusią dėl neteisėto nuteisimo, neteisėto suėmimo kardomosios priemonės taikymo tvarka, neteisėto sulaikymo, neteisėto procesinės prievartos priemonių pritaikymo, neteisėto administracinės nuobaudos – arešto – paskyrimo, atlygina valstybė visiškai, nepaisant ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuratūros pareigūnų ir teismo kaltės. Jeigu žala atsirado dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuratūros ar teismo pareigūnų ar teisėjų tyčinių veiksmų, tai valstybė, atlyginusi žalą, įgyja atgręžtinio reikalavimo teisę iš atitinkamų pareigūnų įstatymų nustatyta tvarka išieškoti įstatymų nustatyto dydžio sumas”.

Norint, taikyti šią atsakomybės rūšį, kaip nurodė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas reikia įrodyti: „neteisėtus veiksmus, priežastinį ryšį tarp neteisėtų veiksmų ir žalos, žalos kilimo faktą”¹⁰⁶. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.272 straipsnis išskiria „neteisėtų veiksmų“ sąvoką, dėl kurios žalos kompensavimas nėra pateisinamas kiekvienu atveju, kada asmuo išteisinamas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė: „išteisinamojo nuosprendžio priėmimas savaime nėra pripažįstamas pagrindu preziumuoti, kad baudžiamosios bylos iškėlimas ir visi su baudžiamuoju persekiojimu susiję procesiniai veiksmai buvo neteisėti; civilinės atsakomybės aspektu reikšminga aplinkybė yra išteisinimo pagrindas; baudžiamųjų ar administracinių procesinių veiksmų teisėtumo patikrinimas šių teisės šakų normų nustatyta tvarka yra viena iš aplinkybių, kurias, laikydamasis civilinių procesinių įrodinėjimo taisyklių, turi įvertinti civilinę bylą dėl žalos atlyginimo nagrinėjantis teismas“¹⁰⁷.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.282 straipsnio 1 dalies nuostatomis, kai „paties nukentėjusio asmens didelis neatsargumas padėjo atsirasti žalai arba jai padidėti, tai, atsižvelgiant į nukentėjusio asmens kaltės dydį (o kai yra žalos padariusio asmens kaltės, – ir į jo

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje s Nr. 3K-3-364/2008, <http://eteismai.lt/byla/10735168235744/3K-3-364/2008>.

¹⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2003 m. gegužės 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-7-381/2003, <http://www.teisesgidas.lt/modules/paieska/lat.php?id=25698>.

kaltės dydį), žalos atlyginimas gali būti sumažintas arba reikalavimas atlyginti žalą gali būti atmestas, jeigu įstatymai nenustato ko kita”.

Pavyzdys iš teismų praktikos, kai asmens atžvilgiu buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, asmuo buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, o teisme išteisintas ir siekė prisiteisti kompensaciją iš Lietuvos Respublikos už neteisėtą baudžiamąjį procesą. Šiame pavyzdyje būtina atkreipti dėmesį į ieškovo prašomos neturtinės žalos dydį ir teismų priteisiama neturtinės žalos dydį, norint pastebėti tai, kad asmenys neturtinės žalos priteisimo instrumentą neretai bando paversti „praturtėjimo būdu”.

Ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas dėl sukčiavimo iššvaisčius Europos Sąjungos pinigines lėšas skirtas žuvininkystės plėtrai: „Ieškovas R. V. kreipėsi į teismą su ieškiniu Lietuvos Respublikai (4-12 b.l., 1 t.), prašydamas priteisti iš atsakovo jo naudai 7 906,62 EUR turtinės ir 42 093,38 EUR neturtinės žalos, padarytos neteisėtais ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, teisėjo, teismo veiksmais baudžiamojame byloje (teismo proceso Nr. 1-06-1-11005-2010-8; toliau – tik baudžiamoji byla) atlyginimą, bei patirtas bylinėjimosi išlaidas.

Teismo pripažintas prokuroro rūpestingumo pareigos pažeidimas, turėjęs esminę ir lemiamą reikšmę ieškovo teisių pažeidimui baudžiamajame procese, dėl kurio ieškovui baudžiamasis persekiojimas, nesurinkus pakankamai duomenų, kad jis padarė inkriminuojamas nusikalstamas veikas, nepagrįstai perėjo į teisminę bylos nagrinėjimo stadiją, sukėlė ieškovui ilgalaikę netikrumo būseną dėl savo ateities ir galimos bylos baigties, didelį nerimą, nuovargį bei įtampą, kuriuos teismas kaip ieškovo patirtą neturtinę žalą įvertina 3 000 EUR suma, kuri, teismo vertinimu, atspindi šalies socialinį kontekstą ir yra socialiai teisinga. Teismo įsitikinimu, ši neturtinės žalos suma bei prokuroro rūpestingumo pareigos pažeidimo pripažinimas, yra pakankama ieškovui atsiradusios neturtinės žalos satisfakcija”¹⁰⁸.

Pagrindiniai du privalumai teisminės žalos atlyginimo formos:

- ✓ Nereikia turėti akto, kuriame būtų konstatuota, kad buvo padarytas pažeidimas baudžiamajame procese, dėl ko, asmuo įgijo teisę į žalos atlyginimą.
- ✓ Nėra žalos atlyginimo dydžio ribų.

¹⁰⁸ Ukmergės rajono apylinkės teismo 2016 m. sausio 25 d. sprendimas priimtas civilinėje byloje Nr. 2-31-981/2016, <http://eteismai.lt/byla/237520485013140/2-31-981/2016>.

IŠVADOS

1. Teisingumo ir teisėtumo principai baudžiamojoje justicijoje turi sudaryti pusiausvyrą, kuri užtikrintų, kad teisingumas vykdomas laikantis teisėtumo, o teisėtumo laikymasis užtikrina teisingumo įgyvendinimą.

1.1. Kas yra teisingumo principas joks teisės šaltinis konkrečiai neapibrėžia. Šio principo sampratą teisės doktrina plėtoja iki šiol. Teisingumo principas keičiantis valstybės ir žmogaus santykiui iš „keršto“, kankinimų, viešos atgailos sampratos įgavo teisingos bausmės ir teisingo proceso sampratą. Šių dienų teisinėje doktrinoje teisingumas įvardijamas, kaip „teisių ir pareigų vienovė“. Vienas asmuo naudojasi savo teisėmis nepažeisdamas kito asmens teisių, vykdo prisiimtas pareigas, o esant teisių pažeidimui, pareigų nevykdymui, kiekvienas asmuo įstatymo numatyta tvarka turi būti traukiamas teisinėn atsakomybėn. Griežčiausia teisinės atsakomybės forma yra baudžiamosios atsakomybės taikymas.

1.2. Teisėtumo principas yra konkretus principas numatantis, kad joks teisės aktas negali prieštarauti Konstitucijai ir visos teisėsaugos institucijos steigiamos ir jų veiksmai vykdomi tik laikantis teisės aktuose numatytos tvarkos. Baudžiamajame procese teisėtumo principas sietinas su:

a) asmuo baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas tik jei jo veiksmai atitinka, kurią nors Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnio dispoziciją; b) baudžiamasis procesas turi būti vykdomas tik griežtai laikantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse numatytos tvarkos; c) įstatymo numatytos tvarkos nesilaikymas yra teismo nuosprendžio naikavimo pagrindas.

2. Baudžiamasis procesas Lietuvoje yra sureguliuotas taip, kad būtų užtikrinta visuomenės saugomo gėrio, nukentėjusiojo, žalos atlyginimo valstybei ir įtariamojo/kaltinamojo apsauga. Tai pagrindžiama šiais argumentais:

2.1. Įstatymo leidėjas nusikalstamoms veikoms priskyrė tik pačius pavojingiausias asmens veiksmus ir už šių veiksmų atlikimą baudžiamajame kodekse įtvirtino baudžiamąją atsakomybę, numatė taikomas bausmių rūšis ir dydžių intervalus. Baudžiamosios atsakomybės įtvirtinimas sudarė sąlygas apsaugoti visuomenėje reikšmingiausias vertybes ir tuo pagrindu nubausti asmenį padariusį nusikalstamą veiką ir skirti jam bausmę, įtvirtino teistumo institutą. Taip pat įtvirtino nukentėjusiojo ir civilinio ieškovo teises ir garantijas.

2.2. Kiekvienas nukentėjęsysis baudžiamajame procese turi teisę į nusikalstamą veiką padarytos žalos kompensavimą ir kaltojo asmens nubaudimą. Jei nusikalstamą veiką padaręs asmuo neturi galimybių atlyginti padarytos žalos valstybėje veikia garantiniai fondai, kurių paskirtis atlyginti žalą, kai kaltinamasis neturi pajamų.

2.3. Nusikalstama veika neretai padaroma žala valstybės atžvilgiu. Valstybės atžvilgiu žala gali būti padaroma tiesiogiai arba netiesiogiai. Nusikalstamomis veikomis valstybės santvarkai, finansams ir ekonomikai bei kitomis baudžiamosiomis veikomis padaroma tiesioginė žala valstybės interesams, o netiesioginė žala - kai dėl nusikalstamų veikų valstybė patiria papildomų išlaidų (gydymo išlaidos ligoninėje, socialinio draudimo išmokos). Taip pat gali būti netiesioginė žala padaroma valstybei tuo pačiu metu, kai valstybė patiria ir tiesioginę žalą, kaip pvz. kontrabanda. Valstybė praranda daug pajamų ir patiria išlaidas naikindama kontrabandines prekes.

2.4. Baigiamojo darbo tyrimas atskleidė, kad įtariamasis/kaltinamasis baudžiamajame procese yra daugiausiai procesinių teisių turintis subjektas. Turimas procesines teises galima sugrupuoti į šias kategorijas: a) teisė žinoti kuo yra kaltinamas ir teisė į gynybą; b) teisė į nekaltumo prezumpciją; c) teisė į greitą procesą; d) teisė į nešališką teismą; e) teisė, kad labiausiai asmens teises varžančias procesines prievartos priemones skirtų tik ikiteisminio tyrimo teisėjams; f) teisė skusti procesinius veiksmus ir esant jų neteisėtumui įgyja teisę į žalos atlyginimą iš valstybės.

2.5. Darytina apibendrinančioji išvada, kad teisinio reguliavimo lygmeniu yra užtikrinama visuomenės saugomo gėrio ir įtariamojo/kaltinamojo teisių apsauga. Visuomenės saugomas gėris, šio darbo apimtyje yra suvokiamas, kaip visuomenės saugumas, nukentėjusiojo teisių apsauga, civiliniam ieškovui padarytos žalos atlyginimas.

3. Baigiamojo darbo tyrimas atskleidė, kad sėkmingą procesinių teisių ir garantijų taikymą riboja grupė praktinių problemų, kurios apsunkina baudžiamojo teisingumo įgyvendinimą:

3.1. Atlyginamos žalos samprata buvo praplėsta įtraukiant „negautų pajamų sampratą“. Teismų praktikoje akcentuojama, kad „neturtinė žala turi apginti pažeistą asmens orumą“. Bet faktiškai civilinio ieškovo teisė į žalos atlyginimą yra susiejama su įtariamojo/kaltinamojo turtine padėtimi. Jei įtariamasis/kaltinamasis nėra finansiškai apsirūpinęs nukentėjusysis praktiškai praranda teisę į adekvatų žalos atlyginimą, nes valstybėje veikiantys garantiniai fondai neturi finansinių resursų atlyginti tikrąjį patirtos žalos dydį.

3.2. Nors įtariamasis/kaltinamasis įstatymo pagrindu yra labiausiai apsaugotas subjektas, bet deja, teisės taikymo etape jo atžvilgiu yra padaroma daugiausiai pažeidimų. Vyraujančios pažeidimų grupės: a) formaliai išaiškinamos asmens teisės; b) teisės į gynybą pažeidimai; c) suėmimo taikymo dažnumas; d) išankstinis nusistatymas, jei asmens atžvilgiu pradėtas baudžiamasis persekiojimas; e) nekaltumo prezumpcijos pažeidimai, pasireiškiantys žiniasklaidoje.

3.3. Lietuvos baudžiamojo proceso analizė teisės taikymo aspektu atskleidė, kad įtariamojo/kaltinamojo atžvilgiu teisės taikyme mažėja pažeidimų mastas. Šią išvadą grindžiame tuo,

kad, siekiant mažinti asmens laisvės ribojimą, jau realiai veikia procesinė prievartos priemonė - intensyvi priežiūra, yra įteisintas bausmės vykdymo atidėjimo institutas. Teisėjų apklausų analizė atskleidė, kad palaiptams nyksta teismų nusistatymas prieš įtariamąją/kaltinamąją, kad tik griežta bausmė gali atstatyti teisingumą, kad reikia kuo greičiau izoliuoti nusikalstama veiką padariusį asmenį. Priešingai, siekiama nenutraukti asmens socialinių įgūdžių. Todėl vis dažniau bausmės vykdymas atidedamas, mažėja suėmimo taikymo mastas.

3.4. Apibendrintai tyrimas atskleidė problemas teisės taikyme, kurios yra: a) nusikalstamumo masto nevaldomumas, prevencijos neefektyvumas; b) nukentėjusiojo teisės į žalos atlyginimo realumo priklausymas nuo kaltinamojo turinės padėties; c) žiniasklaidoje paneigiama nekaltumo prezumpcija; d) teisės į gynybą pažeidimai. Šių problemų egzistavimas riboja teisingumo sampratos įgyvendinimą.

PASIŪLYMAI

1. Papildyti Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.24 straipsnio 5 d. Šiame straipsnyje nėra visuomenės informavimo priemonės atstovo atsakomybės už nekaltumo prezumpcijos pažeidimus kai, asmuo be teismo nuosprendžio jau apibūdinamas, kaip įvykdęs nusikalstamą veiką, sukuriant tokia tikrovę, kad pradėjus ikiteisminį tyrimą asmuo jau yra kaltas. Toks interpretavimas visuomenės informavimo priemonėse asmeniui sukelia neigiamų pasekmių: darbe, šeimoje. Dėl šio pažeidimo dažnumo būtina CK 2.24 straipsnio 5-1 d. įtvirtinti teisės normą: „Visuomenės informavimo priemonių veikloje pažeidus nekaltumo prezumpcijos principą turi būti atlyginama asmeniui padaryta turtinė ir neturtinė žala“.

2. Asmens teisė į gynybą yra viena pagrindinių baudžiamojo proceso garantijų įtariamajam/kaltinamajam. Teisė į advokatą turi būti suprantama tik kaip teisė į kokybiškas teises paslaugas teikiantį advokatą. Asmenys norintys tapti advokatais turi atitikti Lietuvos Respublikos advokatūros įstatyme numatytus reikalavimus ir būti išlaikę advokatūros egzaminą. Šiuo metu yra pateiktas svarstyti įstatymo projektas „Lietuvos Respublikos bendrojo teisės kvalifikacinio egzamino įstatymas“, kuriuo siekiama įtvirtinti, kad asmenys norintys tapti teisėjais, prokurorais ir advokatais laikytų tą patį egzaminą. Remiantis minėto įstatymo projekto 2 straipsnio 2 p. nuo egzamino atleidžiami „asmenys, šio įstatymo įsigaliojimo metu einantys teisėjo, prokuroro pareigas ar įrašyti į Lietuvos praktikuojančių advokatų sąrašą ir iki šio įstatymo įsigaliojimo įgiję ne trumpesnę nei septynerių metų teisėjo, prokuroro ar advokato darbo stažą.“

Šio darbo autorius, mano, kad priėmus įstatymą, kuris numatytų, kad teisėjai, prokurorai ir advokatai turi laikyti vienodą egzaminą visapusiškai būtų užtikrinta asmens teisė į teisingą procesą ir teisė į gynybą. Todėl, šio įstatymo projektas turėtų būti priimtas.

Dėl įstatymo projekto 2 straipsnio 2 p. dalies, kad „asmenys iki įstatymo priėmimo užsiimantys advokato praktika ne trumpiau nei septynerius metus neturi laikyti bendrojo teisės egzamino“ yra neteisinga visuomenės atžvilgiu. Teisė į gynybą turėtų būti užtikrinama vienodai, t.y. visi advokatai turi atitikti vienodus reikalavimus ir būti išlaikę vienodus egzaminus. Jei valstybėje įteisinamas bendrasis teisės egzaminas, vadinasi visi advokatai ir privalo jį išlaikyti, norint užtikrinti visiems asmenims teisę į realią teisinę gynybą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Teisės aktai

1. „Lietuvos Respublikos Konstitucija”, Valstybės žinios, 33, 1014 (1992).
2. „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“. Valstybės žinios. 40, 987, (1995).
3. „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija”. Valstybės žinios, 68, 249, (2006).
4. „Lietuvos Respublikos Kriminalinės žvalgybos įstatymas”, Valstybės žinios, 122, 6093 (2012).
5. „Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatymas“, TAR, 10818, (2015).
6. „Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas“, 81, 1514 (1994).
7. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, Valstybės žinios 37, 1341 (2002).
8. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, Valstybės žinios 36, 1340 (2002).
9. „Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas”. Valstybės žinios. 13, 308 (1999).
10. „Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas“. Valstybės žiniose 73, 3084 (2002).
11. „Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas”. Valstybės žinios., 18-572, (2005).
12. „Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas“. Valstybės žinios, 50, 1632, (2004).
13. „Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei įstatymas”. Valstybės žinios. 56, 2228, (2002).
14. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas“, Valstybės žinios, 85, 3140, (2005).
15. Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimas „Dėl rekomenduojamų teismų procesinių sprendimų kokybės standartų patvirtinimo”. Nr. 13P-65-(7.1.2). Žiūrėta 2016 m. liepos 22 d. <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/0a88ed90974d11e5a6f4e928c954d72b>.
16. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės aprašo patvirtinimo, Nr. I-142, (2010).

2. Nacionalinių ir tarptautinių teismų praktika.

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas 1994 m. lapkričio 18 d. „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antros dalies trečio punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”, Nr. 91/1789, TAR, <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.13E0AEB516A2>.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas. 1995 m. gruodžio 22 d. „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antrosios dalies 4 punkto ir ketvirtosios dalies normos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 9/95, TAR, <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.F8532B23D088>.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”. Nr. 5/98, KT, <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta351/content>.
4. Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos

Respublikos Konstitucijai“. Nr.109/3192, Valstybės žinios, <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta39/content>.

5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Nr.15/99-34/99-42/2000, <http://www.lrkt.lt/lt/teismoaktai/paieska/135/ta316/content>.

6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 d. (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 57/2552, TAR, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.A02385AE38D1>.

7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 d. (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 d. (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcija), 244 straipsnio 2 d. (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcija), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštaruja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 7/254, KT, <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta34/content>.

8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 d. 2 p., 69 straipsnio 4 d. (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 33/03, KT, <http://www.lrkt.lt/lt/teismoaktai/paieska/135/ta202/content>.

9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas, „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsnio pavadinimo „Konstitucinis Teismas – teisminė institucija“ ir šio straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Byla Nr. 12/06, KT, <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta214/content>.

10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnio 3 d. (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), 139 straipsnio 2,3 dalių (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 306 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija), 308 straipsnio (2006 m. birželio 1 d. redakcija), 2 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 324 straipsnio 12,13 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 377 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija) 9 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 448 straipsnio 7 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 454 straipsnio 5,6 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 460 straipsnio 4,5 d. (2002 m. kovo 14 d. redakcija), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 268 straipsnio 3 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 285 straipsnio 2,5 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija) 286 straipsnio 1 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 288 straipsnio 4 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 289 straipsnio 2 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 303 straipsnio 2 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 320 straipsnio 2 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 325 straipsnio 2,3 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 358 straipsnio 2,3 d. (2002 m. vasario 28 d. redakcija), atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl pareiškėjo Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos Teismų įstatymo 119 straipsnio 2 d. 1 p. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 5 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 1 p. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 19 d. dekretas Nr. 2067 „Dėl apygardos teismo teisėjo įgaliojimų pratęsimo“, Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. birželio 18 d. dekretas „Dėl apygardos teismų skyrių pirmininkų skyrimo“ ta apimtimi, kuria nustatyta, kad

Vilniaus apygardos teismo teisėjas Konstantas Ramelis skiriamas šio teismo civilinių bylų skyriaus pirmininku, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai”. Nr. 102-3957, Valstybės žinios, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.D6CFA5BCCCF8>

11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 256 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Nr. 39/6, TAR, <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta495/content>.

12. Europos Žmogaus Teisių Teismas 2000 spalio mėn. 10 d. sprendimas, byloje Daktaras v Lietuvą. (Pareiškimo Nr. 42095/98), LRV atstovas, http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/DAKTARAS_2000_sprendimas.pdf.

13. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. lapkričio 4 d. sprendimas byloje Balsytė – Lideikienė prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 72596/01), LRV atstovas, http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/BALSYTE-LIDEIKIENE_2008_sprendimas.pdf.

14. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. liepos 1 d. sprendimas byloje Malininas prieš Lietuvą. (Pareiškimo Nr. 10071/04), Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. kovo 1 d. sprendimas byloje Malininas prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 10071/04), LRV atstovas, http://lrvatstovaseztt.lt/uploads/MALININAS_2008_sprendimas.pdf.

15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. sausio 31 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 2K-55-699/2017”, liteko ; <http://liteko.teismai.lt/viesaspredimupaiieska/tekstas.aspx?id=36837917-3a25-4f96-bbc6-e011820d29e5>.

16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 3 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 2K-462-697/2015, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/87961993394986/2K-462-697/2015>.

17. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 11 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-93/2014, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/57594094255429/2K-P-93/2014>.

18. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2011 m. balandžio 5 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 2K-159/2011, LAT, <file:///C:/Users/Asus/Downloads/L071E9E48F4E1.pdf>.

19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje s Nr. 3K-3-364/2008, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/10735168235744/3K-3-364/2008>.

20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2003 m. gegužės 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-7-381/2003, Teisės gidas, <http://www.teisesgidas.lt/modules/paieska/lat.php?id=25698>.

21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų Senato nutarimas „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą“, Nr. 40, 2003 m. birželio 20 d., Teisės gidas, <http://www.teisesgidas.lt/modules/paieska/lat.php?id=26403>.

22. Lietuvos apeliacinio teismo 2016 metų pranešimas, 2017 Vilnius, [file:///C:/Users/Asus/Downloads/metine_draft2_r%20\(galutinis\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/metine_draft2_r%20(galutinis).pdf).

23. Klaipėdos apygardos teismo 2016 m. balandžio 4 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1S-125-382/2016, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/55193622785507/1S-125-382/2016>.

24. Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. balandžio 5 d. sprendimas priimtas civilinėje byloje Nr. 2A-189-178/2016, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/147900343479578/2A-189-178/2016>.

25. Kauno apygardos teismo 2015 m. gegužės 13 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. T-180-785/2015, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/150765476444682/T-180-785/2015>.

26. Kauno apygardos teismo 2015 m. gegužės 22 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1A-365-530/2015, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/87249548339382/1A-365-530/2015>.

27. Panevėžio apygardos teismo 2014 m. gegužės 22 d. baudžiamojoje byloje priimta nutartis Nr. 1S-487-185/2014, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/158911495849288/1S-487-185/2014>.

28. Panevėžio apygardos teismo 2013 m. spalio 23 d. nutartis priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1S-867-366/2013, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/85121328870829/1S-867-366/2013>.
29. Ukmergės rajono apylinkės teismo 2016 m. sausio 25 d. sprendimas priimtas civilinėje byloje Nr. 2-31-981/2016, eteismai.lt, <http://eteismai.lt/byla/237520485013140/2-31-981/2016>.

3. Knygos, straipsniai.

1. Aristotelis. Nikomacho etika, Rinktiniai raštai. Vilnius: Mintis 1990, 63-79.
2. Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
3. Baublys L., Beinoravičius D., Kaluina A. ir kt. „Teisės teorijos įvadas“ Vilnius: Mes, 2012 279-290.
4. Danišauskas, G. Teisės saugos institucijos. Vilnius: Justitia, 2013.
5. Drakšas R. „Mirties bausmė: situacija ir perspektyvos“. Monografija. Vilnius: Eugrimas, 2002.
6. Drakšas R. „Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos“. (Vilnius: Justitia, 2008), 55-61.
7. Foucault M. „Disciplinuoti ir bausti, kalėjimo gimimas“. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
8. Goda G., Kazlauskas M. Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. (2-oji pataisyta ir papildyta laida). Vilnius: Registrų centras, 2011.
9. Justickas V. Valickas G. Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas 2006.
10. Kuconis P, Nekrošius V. Teisės saugos institucijos. Vilnius: Justitia, 2011.
11. Valickas G., Justickis V., Vanagaitė K., Voropaj K. „Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisės saugos pareigūnais bei institucijomis“, monografija Vilniaus universitetas: 2013.
12. Piesliakas V. Lietuvos Baudžiamoji teisė (Antroji pataisyta ir papildyta laida). Vilnius: Justitia, 2009.
13. Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.
14. Volodko R. „Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje“. Vilnius: Registrų centras, 2010.
15. Ažubalytė R. „Nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida“. Jurisprudencija, (2010).
16. Baublys L. „Aristotelio Teisingumos distinkcija šiuolaikiniame teisiniame diskurse“. Jurisprudencija, (2006).
17. Bikelis S. „Neturtinės žalos atlyginimas baudžiamosiose bylose dėl gyvybės atėmimo ir sunkaus sveikatos sutrikdymo“, Vilnius: Teisės problemos, 4,74 (2011).
18. U. Trumpulis „Teisėtumo principo taikymas Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo praktikoje kaip teisingumo įvykdymo prielaida“. Jurisprudencija, 12,102, (2007). 75-80.
19. Vaičaitis V. „Teisingumo samprata ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas“, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis, Sausis – Kovas 1(13) (2009), 206-222.
20. Vaišvila A. „Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose“. Jurisprudencija, Nr. 8, 86, (2006), 10-11.
21. Žilinskas D. „Kai kurie Lietuvos teisės saugos institucijų bruožai ir veiklos principai, Jurisprudencija“, 5,83 (2006).

4. Internetė rasti informacijos šaltiniai.

1. Vikipedijos žodynas. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo mėn. 5 d. <https://lt.wikipedia.org/wiki/Teisingumas>.
2. Akvinietis T. „Apie potencialiasias teisingumo dalis“, Teologijos suma. Žiūrėta 2017 m. vasario 2 d. <http://www.litlogos.eu/eidos/translations/akvin2.html>.

3. Pruskus V. „Verslo etika” (1 dalis), „Bendravimo, moralės ir etikos ryšys” (Vilnius:2012), 8-24. http://elibrary.lt/resursai/Leidiniai/Litfund/Lithfund_leidiniai/verslas/Verslo%20etika%20%5BLT%5D.pdf.
4. Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos ataskaita, 2016-03-01 Nr. 17.9.-1308, p. 28. <http://prokuraturos.lt/data/public/uploads/2017/03/2016-m.-ataskaita-galutinis-2017-03-21.pdf>.
5. Vaišvila A. „Teisingumas, jo formos ir socialinė reikšmė”, metodologinis aspektas (Vilnius:2003).
6. <https://www.tv3.lt/naujiena/432861/paskutine-mirties-bausme-vis-dar-kruvina-misle>.
7. Katinas P. „Mirties bausmės atsisako ne visi”, XXI amžius, 2007 m. vasario 21 d. http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2007/02/21/pasa_01.html.
8. Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme. „Isiteisėjo sprendimas Pauliko byloje”, 2017 m. spalio 18 d., : <http://rv-atstovas-eztt.lt/lt/naujienos/isiteisejo-sprendimas-pauliko-byloje>.

ANOTACIJA

Baigiamojo darbo tema „Teisingumo ir teisėtumo principų santykis vykdant teisėsaugos funkciją”. Ši tema yra labai plati, nes **teisėsauga** suvokiama, kaip visos valstybėje egzistuojančios teisės realizavimas, kurią atlieka tiesiogiai tik įstatymu įsteigtos teisėsaugos institucijos.

Šio darbo autoriaus nuomone, baudžiamasis procesas yra pagrindinė sritis, pagal kurią galima vertinti **teisingumo ir teisėtumo principų realų veikimo santykį** valstybės įgyvendinamoje teisinėje politikoje. O pasirinkta, būtent, analizuoti baudžiamajame procese per įtariamojo/kaltinamojo ir valstybės saugomo gėrio užtikrinamą teisių ir garantijų sritį, nes tai aiškiausiai atskleidžia minėtų principų santykį baudžiamajame procese, o kartu ir nagrinėja visuomenėje opų klausimą „valstybės požiūrį į kaltinamąjį ir nukentėjusįjį”.

ANNOTATION

Topic of master's graduation : justice and legitimacy principles of relation with executing functions of judiciary. Topic is very wide, because of judiciary are perceived like realization of all existing state laws, which carried out directly by law established judiciary authorities.

Also regarding this thesis author opinion, criminal process is the main sphere, during which may value justice and legitimacy actual effect relation in state law implementation policy. The chosen namely to analyze in criminal process suspect/accused and state security goodness ,assurance within the scope of the rights and guarantees, because it most clearly reveals the mentioned relation of principles in criminal process. At the same time examine an important issue in society „state approach to suspect and accusatory”.

SANTRAUKA

Magistro baigiamojo darbo tema: „Teisingumo ir teisėtumo principų santykis vykdant teisėsaugos funkciją“. Tyrimo tikslas: atskleisti, kaip teisėtumo ir teisingumo principai sąveikauja tarpusavyje įgyvendinant teisėsaugos funkciją baudžiamajame procese, užtikrinant įtariamojo/kaltinamojo ir nukentėjusiojo, civilinio ieškovo teisinę garantijas. Išsikelti baigiamojo darbo uždaviniai: Išnagrinėti teisingumo ir teisėtumo principų sampratas ir jų taikymo reikšmę vykdant teisėsaugos funkciją kriminalinėje justicijoje. Išnagrinėti valstybės saugomo gėrio, nukentėjusiojo, žalos atlyginimo valstybei ir įtariamojo/kaltinamojo turimų teisių ir garantijų baudžiamajame procese teisinį reglamentavimą. Išnagrinėti 2 uždavinyje apibrėžto teisinio reglamentavimo įgyvendinimo tvarką ir išskirti praktinius atvejus teisės taikymo etape, kai teisingumas lieka neįgyvendintas.

Teisingumo ir teisėtumo principai, tai pamatiniai, bendrieji teisės principai, kuriais remiantis yra kuriamos ir taikomos visų teisės šakų teisės normos, ne išimtis, baudžiamoji teisė ir baudžiamasis proceso teisė. Siekiant, kad teisės normos nebūtų tik fikcija, valstybėje veikia teisėsaugos institucijų sistema. Teisėsaugos institucijos viena nuo kitos skiriasi pagal savo paskirtį. Nors visos teisėsaugos institucijos Lietuvoje yra įsteigtos siekiant vieno tikslo: apsaugoti iš Konstitucijos kylančias asmens, visuomenės ir valstybės teises, pasitelkiant visus teisėtus metodus, kylančius iš teisės aktų.

Įgyvendinamas teisingumas gali būti tik įstatymų numatyta tvarka ir įstatymų numatytų subjektų. Visiškai atsisakant kankinimų, pažeminimų ir pripažįstant valstybės saugomą gėrį – žmogaus teises. Teisingumas pagal savo veikimo modelį skirstomas : kompensacinį, paskirstomąjį ir procedūrinį.

Šio darbo išvada, kad esama teisinė bazė įtvirtina aibę įtariamojo/kaltinamojo ir nukentėjusiojo asmens teisių baudžiamąjame procese. Bet analizuojant teisinius pavyzdžius iš Lietuvos teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos, matyti, kad Lietuvoje vis dar egzistuoja šios teisės taikymo problemos: suėmimo taikymo dažnumas, bausmės dydis neatgraso nuo nusikalstamų veikų darymo, žalos atlyginimas priklauso nuo kaltinamojo turtinės padėties, nėra kaip patikrinti ar taikoma gynyba yra kvalifikuota. Visuomenėje vis dar tvyro nuostata, kad pradėjus ikiteisminį asmuo jau yra kaltas. Darytina išvada, kad teisėtumo ir teisingumo principai Lietuvoje, kai kuriais atvejais išsiskiria, o ne vienas kitą perdengia.

SUMMARY

Topic of the final master's thesis: relation between principles of justice and legitimacy in the sphere of law enforcement. Point of analysis: to reveal how the principles of legality and justice interact with each other in the enforcement of the law enforcement function in criminal proceedings, ensuring the legal guarantees of the suspect / defendant and the victim, the civil claimant. To complete the tasks of the final thesis: To analyze the concepts of the principles of justice and legality and their significance in the enforcement of the law enforcement function in criminal justice. To examine the legal regulation of the state-protected good, victim, damage to the state and the rights and guarantees of the suspect / defendant in criminal proceedings. To examine the procedure for the implementation of the legal regulation defined in Task 2, and to distinguish between practical cases at the stage of application of law, when justice remains unfulfilled.

The principles of justice and legitimacy are fundamental, general principles of law, on the basis of which the legal norms of all branches of law are created and applied, not exception, criminal law and criminal process law. In order to ensure that legal norms are not just a fiction, in the state exists a system of law enforcement institutions. Law enforcement agencies differ according to their purpose. though all law enforcement agencies in Lithuania are established for the one main purpose: protect the rights of the individual, society and the state arising from the Constitution, using all legal methods arising from the legal acts.

Implemented justice can only be provided by the law and by the statutory subjects. Completely abandoning torture, humiliation and recognizing the good of the state - human rights. Justice is divided according to its operating model: compensatory, distributive and process.

The conclusion of this thesis is: that the existing legal basis consolidates the rights of the suspect / defendant and the victim's rights in the criminal proceedings. Analyzing the legal examples from the Lithuanian courts and the courts of European Human Rights case law, it is clear that the problems of applying this right still exist in Lithuania: the frequency of arrest, the size of the sentence did not deterred from making criminal offenses, not fully compensating the victim, there is no way how to check whether the defence applicable is qualified. In the society still belief that when starting pretrial investigation, the person is already guilty. Conclusion: principles of legality and justice in Lithuania are, in some cases, distinguished, and not overlapping with each other.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2017-11-29

Kaunas

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas), Viešojo saugumo fakulteto, Teisės ir policijos veiklos (specializacija - ikiteisminis procesas).

(fakulteto / instituto, programos pavadinimas)

Studentė Michaela Kaslova_____.

(vardas, pavardė)

patvirtinu, kad šis magistro baigiamasis darbas „Teisingumo ir teisėtumo principų santykis vykdant teisėsaugos funkciją“.

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

(parašas)

(vardas, pavardė)